



Samiska föremål
vid
Skokloster slott och Livrustkammaren

Sunna Kuoljok



ÁJTTE DUOTTAR JA SÁMEMUSEA
ÁJTTE SVENSKT FJÄLL- OCH SAMEMUSEUM
2020



Ájtte Duottar- ja Sámemusea
Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum
Jáhkamáhkke / Jokkmokk 2020

Vad kan dagens samiska slöjdare berätta om 300 år gamla samiska museiföremål? Vilka uppgifter kan de lämna vid studier av dessa föremål? I maj 2017 genomfördes en studieresa med två samiska slöjdare till Livrustkammaren och Skokloster slott för att studera de samiska museiföremål som finns där. Studieresan planerades, organiserades och dokumenterades av Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum, som en del av projektet "Att samla Sápmi". Resultatet redovisas i denna rapport.

© Copyright text: Sunna Kuoljok/Ájtte.

© Copyright foto: fotografen/institutionen som anges vid fotot. Där inte fotograf anges: Sunna Kuoljok/Ájtte.

Omslag övre fotot: I Skokloster slott – Sunna Kuoljok, Per-Ola Utsi och Lisbeth Kielatis studerar bältesväskan, inv-nr 13718. Foto: Carl-Gösta Ojala, Uppsala universitet.

Omslag nedre fotot: I Livrustkammarens magasin - Lisbeth Kielatis; Augusta Persson och Ann Hallström, Livrustkammaren; Carl-Gösta Ojala, Uppsala universitet; Per-Ola Utsi.

Duoddaris 32

ISSN 1100-6854

ISBN 978-91-87636-81-3

DUODDARIS

32

Samiska föremål
vid
Skokloster slott och Livrustkammaren

Sunna Kuoljok

Dokumentation från
Ájtte Duottar- ja Sámemusea
Ájtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum,
Jáhkámáhkke/ Jokkmokk
2020

Innehåll

Inledning	7
Samiska föremål på Skoklosters slott	11
Besöket på Skokloster i maj 2017	13
Samiska föremål på Skokloster slott - uppgifter ur Skoklosters katalog	16
Knivslida, inventarienummer 13714.....	17
Knivskaft, inventarienummer 13715	21
Kosa/skopa, inventarienummer 13716.....	23
Livrem/bälte, inventarienummer 13717.....	25
Skedväska/bältesväska, inventarienummer 13718.....	28
Pung/påse, inventarienummer 13719	33
Påse av vitt och brunt skinn, inventarienummer 13720	35
Kagge, inventarienummer 13721	39
Trumma och trumhammare, inventarienummer 13722	42
Kabinettsskåpet, inventarienummer 3160	45
Samiska föremål på Livrustkammaren	47
Besöket på Livrustkammaren i maj 2017	48
Samiska föremål på Livrustkammaren - uppgifter i Livrustkammarens katalog.....	51
Renens seldon	53
Gjord/ryggrem, inventarienummer 20629 (27:201).....	54
Halsband, inventarienummer 20631 (27:201)	57
Klockband, inventarienummer 20632 (27:201).....	59
Krage, inventarienummer 20630 (27:201).....	62
Fragment av samisk dräkt, inventarienummer 21449 (27:201).....	64
Mössa, inventarienummer 21451 (27:201)	66
Väska och bälte, inventarienummer 21450 (27:201).....	69
Grimma med töm, inventarienummer 20635 (27:201)	73
Skinnloka, inventarienummer 20633 (27:201)	76
Ackja, inventarienummer 29573 (27:201).....	78
Monterad ren, inventarienummer 29572.....	83
Trädocka, inventarienummer 29574	85
Hammare, inventarienummer 20634 (27:201).....	86
Trumma, inventarienummer 33396 (27:201).....	88
Avslutningsord	91

INLEDNING

300 år gamla samiska föremål på Livrustkammaren och Skokloster slott

Denna rapport tar upp två värdefulla och intressanta samlingar av samiska museiföremål, som finns på Livrustkammaren och Skokloster slott. Det gäller 18 samiska föremål som är minst 300 år gamla

Föremålen finns omnämnda i dokument från 1694 respektive 1710. De samiska föremålen på Livrustkammaren kom år 1694 som en gåva från landshövdingen i Västerbottens län till svenske kungen. Vad gäller föremålen på Skokloster slott, så finns de nedskrivna i en inventarielista från 1710.

Att föremålen kan tidsbestämmas flera århundraden bakåt ger dem en särställning bland samiska föremål på museer i Sverige. Samiska föremål på museer saknar i allmänhet uppgifter om ålder och proveniens, dvs. var och vem som tillverkat eller använt dem. De flesta samiska föremål har insamlats eller kommit som gåvor till museerna under 1800- och 1900-talet och det är den tidsuppgift som finns, dvs. när det tagits in i museernas samling. Det finns i museisamlingarna föremål som sannolikt har en äldre tillverkningstid, men detta kan endast uppskattas och blir därför en osäker uppgift. Att föremålen på Livrustkammaren och Skokloster slott har en absolut senaste tillverkningstid som är säkerställd, år 1694 respektive 1710, gör dem värdefulla och till viktiga källor, användbara vid studier av andra äldre samiska föremål.

Föremålen på Livrustkammaren och Skokloster slott har mig veterligen inte studerats av samiska slöjdare. En anledning är troligen att de är belägna på museer i södra Sverige. Föremålen blir därmed svåråtkomliga för de flesta samer, eftersom man måste resa långt för att studera dem. Ytterligare en anledning kan vara att kännedomen om deras existens är liten bland majoriteten av samer. Föremålen förvaras i låsta utrymmen och kan inte ses i utställningar. De är idag möjliga att hitta i katalogerna på internet, men de kan vara svåra att söka efter för den som är ovan och flera föremål saknar fotografier, vilket inte underlättar att hitta dem.

Studieresa och dokumentation av föremålen

Det var vintern 2015 som jag blev uppmärksam på de unika samiska museiföremålen på Skokloster slott. Senare samma år besökte jag slottet för att få se föremålen, som förvarades i en enkel monter i ett rum dit allmänheten inte har tillträde. Där fanns sex samiska föremål: ett knivskaft av horn och en kosa av horn och trä samt en livrem med fasthängande bältesväska, liten påse och knivslida, alla tre av skinn och med tennträdsbroderier. Föremålen gjorde stort intryck på mig. Bältesväskan har ett spännande floristiska tennträdsbroderi och jag slogs av hur välbevarade trä- och hornföremålen var. Knivskaftet, kosan och kaggen var i så gott skick, att de skulle kunna ha varit tillverkade igår.

I tornrummet intill fanns ett stort skåp, det s.k. kuriosakabinett. I sådana skåp har sedan 1600-talet föremål från hela världen, sådant som betraktats som främmande och exotiskt, förevisats. Här hittade jag ytterligare två samiska föremål: en sydsamisk påse av vitt och brunt skinn och en kagge av trä med hornbeslag. Dessa finns inte med i inventarielistan från 1710, men är avgjort samiska. I kuriosakabinettet fanns även en samisk trumma och trumhammare.

På samma resa fick jag också möjlighet att besöka Livrustkammaren i Stockholm. Där finns tolv samiska föremål, en gåva år 1694 till kung Karl XI från Gustaf Douglas, landshövding i Västerbotten. Gåvan kallas för ett ekipage och består av en trä-ren i naturlig storlek dragandes en ackja. Renen var vid ankomsten till Stockholm prydd med tennträdsbroderade seldon. I ackjan satt

en trädocka, iklädd samisk dräkt. I dockans knä låg en samisk trumma med hammare. Gåvan består av fjorton föremål, inräknat ren och docka.

Det var en fantastisk upplevelse att se de samiska föremålen. De kändes välbekanta, trots att de var flera hundra år gamla. De var också möjliga att knyta till särskilda områden i Sápmi utifrån form och dekoration.

Åter tillbaka i Jokkmokk började jag fundera över vilken information dagens samiska slöjdare skulle kunna tillföra till dessa föremål. Vad skulle de med sina erfarenheter, kunna berätta om föremålens material, tillverkningsmetoder, formgivning, dekorerings, regionala anknytningar och så vidare? Jag frågade mig också vad äldre samer skulle kunna säga om bruk och traditioner.

Utifrån detta var det otroligt glädjande att i maj 2017 få möjlighet att besöka Skokloster och Livrustkammaren tillsammans med två erfarna samiska slöjdare. Tack vare projektet "Att samla Sápmi"¹ fick Åjtte möjlighet att arrangera en studieresa för att studera och dokumentera föremålen. Det är dokumentationen från denna studieresa som presenteras i den här rapporten.

Jag vill tacka personalen på Livrustkammaren och Skokloster slott för deras vänliga mottagande vid vårt besök samt projektet "Att samla Sápmi" för ett givande samarbete och ekonomiskt stöd.

Sunna Kuoljok

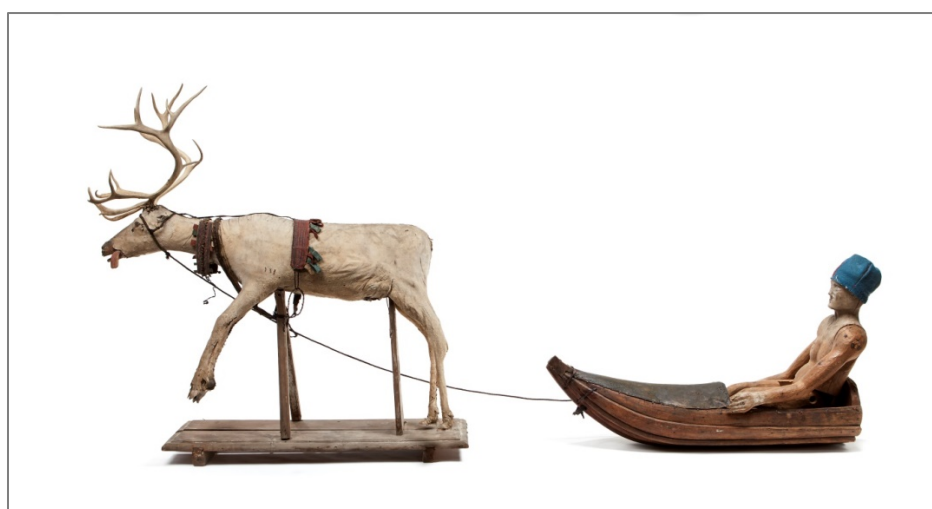
¹ Projektet "Att samla Sápmi" var ett mångvetenskapligt forskningsprogram åren 2014–2017 som drevs av Jonas Monié Nordin, docent, Statens Historiska Museer, och Carl-Gösta Ojala, fil.dr., Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Syftet med projektet var att kartlägga hur samlandet av samiska föremål gick till, vad som samlades in, vem som samlade, och var föremålen hamnade. Målsättningen var att genom nya perspektiv och mångvetenskapliga metoder undersöka hur 1600- och 1700-talets insamlande av samiska föremål och spridningen av dessa påverkat det tidigmoderna Europas syn på samer samt hur detta fortfarande styr majoritetssamhällets förhållande till de samiska minoriteterna.
<https://www.arkeologi.uu.se/Forskning/Projekt/att-samla-s-pmi/>



De samiska föremålen på Skokloster slott förvaras i en monter i ett rum som inte visas vid de ordinarie visningarna.



I ett kuriosakabinett förvaras några av de samiska föremålen på Skokloster slott.



*Det s.k. ekipaget – renen, ackjan och dockan med de samiska föremålen - vid Livrustkammaren.
Fotograf: Jens Mohr/Livrustkammaren.*

Projektdeltagare

Vi var fyra personer som besökte museerna: Lisbeth Kielatis, Per-Ola Utsi, Carl-Gösta Ojala och Sunna Kuoljok.

Lisbeth Kielatis och **Per-Ola Utsi** är båda erfarna slöjdare, med stor kunskap om samiska föremål. Båda har verkat som slöjdlärare i samisk slöjd vid Samernas Folkhögskola i Jokkmokk (numera Samernas utbildningscentrum), Lisbeth Kielatis som lärare i skinn- och textilslöjd och Per-Ola Utsi som lärare i trä- och hornslöjd.

Både Lisbeth Kielatis och Per-Ola Utsi är bosatta vid Stora Lulevatten utanför Porjus i Jokkmokks kommun, där de också är uppvuxna. En uppväxt i en samisk närmiljö där vardagslivet byggde på resursnyttjande med närhet till och i samklang med naturens årstidsväxlingar och med muntlig kunskapsöverföring från föräldrar och andra äldre. Det har förankrat dem i den samiska kulturen och under studiebesöken hänvisar de då och då till vad de lärt sig som barn och vad äldre släktingar berättat. Båda har ett stort intresse för äldre samisk slöjd och har studerat samiska föremål i många museisamlingar.

Carl-Gösta Ojala är forskare vid Institutionen för arkeologi och antik historia, Uppsala universitet. Carl-Gösta var en av initiativtagarna till projektet ”Att samla Sápmi” vars målsättning varit att undersöka hur 1600- och 1700-talets insamlande av samiska föremål och spridningen av dessa påverkat det tidigmoderna Europas syn på samer samt hur detta fortfarande styr majoritetssamhällets förhållande till de samiska minoriteterna.

Sunna Kuoljok, denna rapportens författare, är etnolog och intendent vid Ájtte Duottar- ja Sámemusea/Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Hon arbetar med museets kulturhistoriska samling och de uppgifter som är knutna till den. I projektet ”Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage”, som bedrev år 2006 och 2007, kartlade hon samiska föremål på svenska museer och fick då en grundlig kännedom om det samiska föremålsbeståndet på dessa museer. Här har hon ansvarat för källstudier samt planering och dokumentation av studiebesöken.

Personal från respektive museum var också närvarande vid besöken.

På Skokloster slott togs vi emot av intendent Gösta Sandell.

På Livrustkammaren togs vi emot av konservatorerna Ann Hallström och Augusta Persson, intendent Sofia Nestor och fotograf och biträdande enhetschef Erik Lernestål.

Samiska föremål på Skoklosters slott

Skoklosters slott ligger mellan Uppsala och Stockholm, på en halvö i Mälaren. Slottets framsida vänder sig mot Mälaren, ett minne från den tid då sjövägen var det naturliga sättet att komma till slottet. Det uppfördes 1654–1676 av greve och fältmarskalk Carl Gustaf Wrangel och är det största privatpalats som någonsin har byggts i Sverige. Slottet har ägts av de adliga släktena Brahe och von Essen. Ägarfamiljerna har genom åren bland annat samlat konst, textilier, konsthantverk, böcker och keramik från tiden 1550 till 1850. Skokloster slott var privatägt fram till 1967 då slottet med de cirka 50 000 inventarierna köptes av svenska staten.¹

Det stora vita slottet är byggd som en stor fyrkant runt en innergård med ett torn i varje hörn. I några rum på bottenvåningen har slottets personal sina arbetsrum. Övriga delar av slottet är idag ett museum, där slottets rum och inventarier visas. Slottet är öppet för besökare endast under sommarhalvåret, eftersom museivåningarna inte värms upp under vintern.

Skokloster är ett statligt museum och ingår sedan 2018 i myndigheten Statens Historiska museer. I de omfattande samlingarna finns en mängd möbler, konsthantverk, textilier, vapen och böcker från 1600-talet. Därtill finns föremål från slottets senare ägare under 17-, 18- och 1900-talen.

I samlingarna på Skoklosters slott finns tio samiska föremål. I föremålskatalogen² anges att sex av dessa föremål år 1710 förvarades i den så kallade Brahe-Bielkes rustkammare³ på slottet. I föremålskatalogen finns inga uppgifter om föremålens proveniens, dvs. ursprung.

Idag förvaras de samiska föremålen på slottets översta våning i ett rum dit allmänheten inte har tillträde. Föremålen som fanns i Brahe-Bielkes rustkammare förvaras i en golvmontér av glas. I ett rum intill, i ett kuriosakabinett⁴, förvaras en samisk trumma, en trumhammare, en skinnpåse och en kagge tillsammans med andra föremål⁵.

¹ <http://skoklosterslott.se/sv/utforska/slottet-och-samlingarna>

² Uppgifterna finns i "Inventarium 1710", som finns på Riksarkivet tillsammans med alla övriga inventarier. Varför den upprättades just då är oklart, men Abraham Brahe hade tagit över Skokloster 1701 och påbörjade en del förändringar 1704, däribland inrättandet av det som nu är Brahe-Bielkeska rustkammaren. Sannolikt är inventariet fört för att få ett begrepp om vad som fanns när förändringarna var klara. (uppgifter i e-post 2018-03-22 från intendent Gösta Sandell, Skokloster).

³ En rustkammare var ursprungligen ett förvaringsrum för vapen på borgar eller slott. Numera används beteckningen framför allt för musei- och minnessamlingar av gamla vapen till minne av någon furstlig eller adlig ätt. Källa: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Rustkammare>

⁴ Kuriosakabinettet beskrivs på Skoklosters hemsida: "Längst upp i slottet, längst ut i ett tornrum gömmer sig en annorlunda samling. Det är kuriosakabinettet. ... Ända sedan greve Wrangels dagar har såväl slottets ägare som gäster bidragit med souvenirer från jordens alla hörn. Paddlar, uppstoppade fåglar, bitar av ett valskelett, fornlämningar, skeppsmodeller. (<http://skoklosterslott.se/sv/kuriosakabinettet#>).

⁵ Påsen och kaggen är antecknade först efter näst siste ägaren, vilket tyder på att de varit i huset sedan början av 1900-talet. Möjligen kan de ha kommit in tidigare, men undkommit inventarielistorna. (uppgifter i e-post 2018-03-22 från intendent Gösta Sandell, Skokloster).

Föremål i 1710 års inventarium:

- Knivslida, inv-nr 13714
- Knivskaft, inv-nr 13715
- Kosa/skopa, inv-nr 13716 (Skoklosters sakord: Slev/skopa)
- Livrem/bälte, inv-nr 13717 (Skoklosters sakord: Livrem/skärp)
- Skedväska/bältesväska, inv-nr 13718 (Skoklosters sakord: Väska/Taska)
- Pung/påse, inv-nr 13719 (Skoklosters sakord: Pung)

I kuriosa-kabinettet:

- Påse av vitt och brunt skinn med tofsar, inv-nr 13720 (Skoklosters sakord: Väska)
- Kagge, inv-nr 13721 (Skoklosters sakord: Flaska/Plunta)
- Trumma och trumhammare, inv-nr 13722. (Skoklosters sakord: Trumma/Lapptrumma)

På Skoklosters hemsida, <http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus>, går det att söka information om föremålen i slottets samling. Enklaste sättet att söka efter föremålet är att skriva in inv-nr. Tyvärr saknades fotografier av de flesta av de samiska föremålen när denna rapport skrevs.

Besöket på Skokloster i maj 2017

På försommaren 2017 genomfördes studieresan till Skokloster och Livrustkammaren. Efter kontakt med de två museerna kom vi överens om att göra studiebesöken 9-10 maj, med en dag avsatt för varje museum. Det går då att vistas på Skokloster, som saknar uppvärmning.

Dit reste alltså vi: slöjdarna, tillika slöjdlärarna, Lisbet Kielatis och Per-Ola Utsi, etnolog Sunna Kuoljok, ansvarig för föremålssamlingarna på Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum, och Carl-Gösta Ojala, en av projektledarna för ”Att samla Sápmi” för att på plats studera de samiska föremålen i deras samlingar.

Dag ett – Skokloster slott

Dag ett besökte vi Skoklosters slott och dag två Livrustkammaren. På Skokloster tog intendenten Gösta Sandell emot oss. De samiska föremålen förvaras i en monter i ett rum på slottets översta våning. I direkt anslutning ligger ett tornrum, där det s.k. Kuriosakabinettet finns. Dessa rum ingår inte i det som visas för de ordinarie besökarna, utan bara efter önskemål.

Gösta Sandell hade lagt ut alla de samiska föremålen på ett vitt lakan ovanpå ett stort skåp i det rum där de förvaras. Vi befann oss alltså i ett 1600-tals rum. När jag ser fotografierna därifrån så slås jag av hur vackert rummet är, men det lade vi knappast märke till när vi var där. Vi var helt fokuserade på föremålen och upplevde den ålderdomliga miljön snarast som problematisk, utan uppvärmning och med skumt ljus och det provisoriska arrangemanget. Rummet saknade lampor, så vi fick studera föremålen i det dagsljus som trängde in genom fönstren. Förutsättningar för att i detalj studera föremålen var alltså inte optimala.

Besöket pågick under några timmar. Varje föremål studerades och dokumenterades. Vi samtalande om det vi såg och med inspelningsutrustning och anteckningsblock dokumenterades dessa samtal. Vi fotograferade också föremålen.

Åter i Jokkmokk har vi ibland önskat att vi hade kunnat studera föremålen igen, för att bekräfta våra iakttagelser. Men det långa avståndet innebar att vi inte hade möjlighet till något ytterligare besök för att kontrollera detaljer och att alla våra slutsatser stämmer. Om därför vissa uppgifter i denna rapport visar sig inte stämma, så får vi detta faktum.



Högst uppe på Skokloster slotts översta våning hade intendent Gösta Sandell lagt ut föremålen åt oss för att kunna studera och dokumentera.



*Lisbeth Kielatis och Per-Ola Utsi studerar de samiska föremålen på Skokloster slott.
Foto: Carl-Gösta Ojala, Uppsala universitet.*



Lisbeth Kielatis studerar bältesväskan, inv-nr 13718, medan Carl-Gösta Ojala, Uppsala universitet, assisterar med ljus.



Per-Ola Utsi undersöker kage, inv-nr 13721 under Lisbeth Kielatis överinseende.

Samiska föremål på Skokloster slott - uppgifter ur Skoklosters katalog

Inventarie-nummer	Rapportens benämning	Skokloster slotts Nyckelord /Titel	
13714	Knivslida	Knivslida	
13715	Knivskaft	Knivskaft	
13716	Kosa/skopa	Slev/Skopa	
13717	Livrem/bälte	Livrem/skärp	
13718	Skedväska/bältesväska	Väska/Taska	
13719	Pung/påse	Pung	
13720	Påse av vitt och brunt skinn	Väska	
13721	Kagge	Flaska/Plunta	
13722	Trumma och trumhammare	Trumma/Lapptrumma	

Knivslida, inventarienummer 13714



Snitt i skinnet framtill.

Fyra rader tvinnad tennråd i överkanten.

Broderad med tvinnad platt- och runddragen tennråd tvinnad kring sentråd.



Plattdragen tvinnad tennråd sydd över sömmen i ett sicksack-mönster.

Plattdragen tvinnad tennråd virad runt änden.

Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Knivslida

Inventarienummer: 13714

Kortbeskrivning: Knivslida av vitt skinn.

Material: Skinn [sydd]. Tenn Skinn [sydd]

Teknik: Sydd.

Dimensioner: Bredd: 25 mm, Höjd: 200 mm

Beskrivning: Hopsydd med tennråd längs ena sidan. Dekor av fastsydda tennrådar (läggsöm) i tre rektangulära fält, lodrätt placerade, samt ett undre oregelbundet fält. Uptill snodd skinnremsa för fastsättning på rem inv. nr 13717.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Knivslida av vitgarvat renskinn, prytt med tennrådsbroderier.

Slidan är ihopsydd längs ena långsidan. Överkanten av skinnet är avskuren, dvs. har ingen nedvikt kant. Framtill, på motsatt sida sömmen, är ett snitt i skinnet på ca 0,5 cm, kanske för att ge utrymme för knivskaftet.

På slidan är ett tennrådsbroderi utfört i ett mönster som bildar fyra rektanglar uppbyggda av tätt lagda horisontella rader. Den nedersta rektangeln avslutas med två parallella rader tennråd i ett mönster likt ett upp- och nervänt "F". Tennrådsbroderiet är sytt med både plattdragen tvinnad och runddragen tvinnad tennråd.

Längs överkanten är fyra parallella rader plattdragen tvinnad tennråd fastsydd med läggsöm. Stygnen är sydda över två rader tvinnad tennråd samtidigt. Över sidsömmen på långsidan är två parallella rader plattdragen tvinnad tennråd fastsydd i ett sicksack-mönster.

Längst ner är slidan omvirad med tolv varv plattdragen tvinnad tennråd, så skinnet dras ihop och sticker ut nedanför.

För att kunna hänga knivslidan i bältet är en tvinnad skinsnodd av vitt renskinn fäst genom hål i överkanten av slidan.

Material: renskinn, tennråd och sentråd. Skinnet ger ett ljust intryck. Vitgarvat renskinn, menar Lisbet Kielatis. Tennråden är tvinnad kring sentråd, troligtvis är den också fastsydd med sentråd. Det finns inga spår efter kläde.⁶

Mönster/dekoration: tennrådsbroderi med plattdragen och runddragen tvinnad tennråd.

Ursprung: knivslidan är sydsamisk⁷, med typisk platt tennråd på kanten, enligt Lisbet Kielatis.⁸

Liknande föremål på andra museer:

På Dalarnas museum finns kniv och knivslida, DM 1631, som kom till museet 1876. Knivskaftet av horn med gravyrmönster. Knivslidan är av skinn med tennrådsbroderier på rött kläde.

På Lunds historiska museum finns knivslida, LHM C 140-2, med tennrådsbroderi på skinn och med en mässingplatta hängande längst ned.

På Nationalmuseet i Köpenhamn finns kniv med knivslida, Kc 38 a-b, som kom till museet 1839. Knivslida har tennrådsbroderi på rött kläde.

Övrigt

Tennrådstillverkning

Tekniken att dra, spinna och brodera med metalltråd är en teknik, som förekommit bland folk runtom i världen. Att bearbeta just *tenn* till tråd för utsmyckning är en teknik som verkar känd enbart hos samerna.⁹ Tennråden tillverkades på följande sätt: En björk- eller alkivist klövs

⁶ Lisbeth Kielatis Inspelning 1 Skokloster 2017-05-09.

⁷ Sydsamiskt område omfattar Åsele lappmark, Härjedalen och Jämtland. (J:son Lette, Runo. 1968. s.16.) Åsele lappmark, före 1695 Ångermannalappmark. Omfattar nuvarande Vilhelmina, Åsele och Dorotea kommuner samt de angränsande norra delarna av Junsele, Anundsjö och Björna i Ångermanland. Källa: *Norrländsk uppslagsbok. Bd 4.* 1996. s. 374-375.

⁸ Lisbeth Kielatis Inspelning 1 Skokloster 2017-05-09.

⁹ Lette, Runo. 1967. s161.

mitt itu, sedan togs mårgen ur och de båda kvisthalvorna bands ihop med snören. En blandning av smält tenn och bly hällades i det ihåliga ”röret” och så formades lagom tjocka tennstavar. Stavarna drogs därefter genom hål i minskande storlek, som man borrat i en renhornsskiva, tills man fått fram en tunn tråd. Sedan spanns tråden med ett spinnkors, en vridare eller med en typ av slända runt en kärna av sentråd från ren, på senare tid runt björntråd.

De äldsta arkeologiska fynden i Sverige av tenntråd är från 1000-talet och funna i Gråträsk i Piteå kommun.¹⁰

De äldsta skriftliga källor som beskriver tenntrådshantverket bland samer är från 1600-talet. Samuel Rheen, ca 1615-1680, präst i Piteå, Jokkmokk och Råneå, har t.ex. beskrivit hur samerna tillverkar tenntråd genom att smälta tennet och sedan dra tenntråden genom hål i hornskivor, från grövre till tunnare hål:

”The draga och Teen tråd ihnom horn, på hilka the hafwa grofwe och granna hool: När Teenet smältat een aln långt, draga the med sina tånder först igenom the grofwa hoolen och sedan igenom the grannare; tå nu teen tråden är lång blefwin och skall sedan dragas bredh, at han må kunna spinnas, sättia the ett lijten been i thet hool the draga tråden genom, ther af warder tråden breder att spinnas. När bemelt Teentråd blifwer någre alner långh, linda the honom widh the dragan, kringh om hufwudet, somblige kringh om fötterna, at han icke skall ogredas, sedan spinna the honom medh en lijten slända kringh om en anna gran tråd. Medh denne Teentråd burderas Muddar, stöfflar, hanskar, skoor och Reen Åktygh, och the quinnfolck som snällest äro och nätttest omgåå med bem:te trådhdragande och *burderande*, hålles hoos them största ära.”¹¹

Här beskriver han alltså hur tenntråden görs färdig för att spinnas, genom att sätta i ett litet ben i det hål som man drar tråden genom, då blir tråden bred. Det han beskriver är tillverknings sättet för platt tenntråd, som är mycket använt på äldre tenntrådsbroderade föremål. Katarina Ågren frågar sig i artikeln ”Om tillverkning av platt tenntråd” om inte platt tenntråd kan ha varit det normala från början, eftersom källor från 1600-, 1700- och 1800-talet omtalar att vid dragningen ska en liten syl av mårghben användas för att platta till tenntråden innan spinning.¹² Ett sätt att tillverka tenntråd var att tvinna det dragna tennet kring en kärna av sentråd med en spinnkrok, även kallad vridare eller spinnkors. Kanske var just spinnkroken ett lämpligt verktyg för just platt tenntråd, som ju behöver vridas eller tvinnas runt en annan tråd, medan en slända fungerar för runddragen tenntråd, som kan spinnas.

En viktig person inom den samiska tenntrådsslöjden är Andreas Wilks (1884-1953) från Dikanäs. I början av 1900-talet ”återupplivade” han konsten att tillverka och brodera med tenntråd. Den konsten hade då nästan fallit i glömska. Andreas Wilks experimenterade med sin mors gamla tenntrådsverktyg och till slut lyckades han både dra och spinna tenntråd. Han valde han att spinna tennet runt björntråd istället för runt sentråd. Han valde också att spinna tenntråden med hjälp av en slända och även att brodera med tennet. Andreas Wilks kom sedan att hålla många kurser i tenntrådstillverkning och – broderi och spred på så sätt kunskapen.¹³

Genom Andreas Wilks spreds sålunda kunskapen om detta samiska hantverk och nådde även myndigheterna, som visade intresse för att stödja och sprida det. Det ledde till att lappfogden Erik Bergström i Västerbotten år 1915 begärde anslag för en mönsterbok för samisk slöjd och att regeringen två år senare ställde medel till. 1920 utkom ”Mönsterbok för lapsk hemslöjd i

¹⁰ Serning, Inga. 1956. s. 43, s.141.

¹¹ Rheen, Samuel. (1897) 1983. s 57.

¹² Ågren, Katarina. 1980. s 126.

¹³ Hallencreutz, Carl F. 1983. s 65ff.

Västerbottens län”¹⁴. Boken tar inte bara upp tenntrådsbroderi utan även horn- och träslöjd och innehåller planscher med sydsamisk ornamentik.

De som valde ut mönstren och föremålen var en kommitté bestående av Emma Andelius, Harald Hampusson Huldt, Erik Bergström och Folke Hoving samt professor K B Wiklund som bidrog med råd och anvisningar. Vid utarbetandet av mönsterboken utgick man från existerande föremål, som blev avritade. De föremål som valdes ut var sådana som ansågs ”med största sannolikhet kunde räknas vara av västerbottniskt ursprung”. Mönsterelement plockades fram från selar och andra föremål av västerbottniskt ursprung som fanns på Nordiska museet samt i Huldts samling (den finns idag finns på Västerbottens museum¹⁵). I boken beskrivs tillvägagångssättet och avsikten med planscherna: ”...ha sålunda icke bara de mönster, som finns på de utvalda föremålen, blivit avritade, utan man också har försökt att leta ut själva de grundelement, av vilka mönstren består, och visa fram, på vilka sätt dessa grundelement sammanfogas med varandra till allt större och rikare mönster. På detta sätt har man åstadkommit en följd av tabeller som man hoppas kan bli till nytta för slöjdaren.”

Vidare skriver man om de utvalda mönstren på planscherna att: ”de mönster, som nu användas, äro mest ornament av mer eller mindre regelbunden art”. Om floristiska tenntrådsbroderier säger man att Johannes Schefferus i sin bok Laponia från 1673 berättat att lapparna sy icke allenast allehanda stjärnor, blommor och rosor med tenntråd, utan också fåglar och fyrfota djur, i synnerhet renar, ävensom alla möjliga ornament. Det enda tennbroderi med blad och blommor som påträffades under utarbetandet av mönsterboken var en sele på Nordiska museet, men det mönstret togs inte med eftersom dess ursprungsort inte med bestämdhet var känd.¹⁶

Mönsterboken har betytt mycket för kunskapen om äldre samiska föremål och samisk ornamentik. Samtidigt kan den också ha bidragit till en likriktning inom ornamenteringen. De mönster som finns i boken har kommit att prägla det samiska tenntrådsbroderiet genom att det blivit dessa mönster som har först vidare inom undervisningen.

¹⁴ Hallencreutz, Carl F. 1983. s 68.

¹⁵ "Ingenjör H. Huldts etnografiska lappsamling", en kulturhistorisk privatsamling med inriktning på samiska föremål skapad kring sekelskiftet 1900 av Hampus Huldt (1866-1947). Huldt var lantmätare och arbetade bland annat med avvitrningen i Södra Lappland. Samlingen består av närmare 200 föremål (Vbm 1404-1598), de flesta insamlade i Sorsele, Tärna och Vilhelmina socknar”. Källa: <https://samlingar.vbm.se/collections/show/5>.

¹⁶ Mönsterbok för samisk hemslöjd i Västerbottens län. (1920) 1991. s. 15.

Knivskaft, inventarienummer 13715



Skaftet är graverat med stegfläta/stegmönster och sicksacklinjer. Stegmönstret är typiskt för Arjeplogs-området, liksom för Jokkmokks-området.



Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Knivskaft

Inventarienummer: 13715

Kortbeskrivning: Knivskaft av horn.

Material: Horn [snidat]

Teknik: snidat

Dimensioner: Bredd: 20 mm. Höjd: 80 mm

Beskrivning: Oval genomskärning med tillplattade ändar. På vardera sidan ett fält med ristade, romboider omramat av sicksackbård. De ristade linjerna svärtade.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Knivskaft av renhorn.

I stort sett hela skaftet är täckt med graverat mönster. Gravrymönstret, så kallad stegfläta eller stegmönster, täcker ytorna. Dessa inramas längs med sidorna samt i över- och nederkanterna av en graverad sicksack-linje.

Skaftet saknar hål för knivens tånge, det vill säga själva stängen från knivbladet som fästs in i skaftet. Knivblad saknas alltså och har aldrig funnits. Kanske ser vi en flera hundra år gammal souvenir för en väldbärgad kundkrets? Med stor sannolikhet är den gjort för en kundkrets där den inte var tänkt att användas. Då var det onödigt att kosta på ett knivstål.

Skaftet är mycket välbehållet och ser fullständigt nytt och oanvänt ut.

Material: renhorn.

Dekor: stegfläta/stegmönster och sicksacklinjer. Samma gravyr finns på kosan 13716 i samlingen på Skokloster. Kosan och kniven är graverade av samma person, menar Per-Ola Utsi.¹⁷

Ursprung: från Arjeplog eller Jokkmokk, enligt Per-Ola Utsi. Bedömningen gör han utifrån gravrymönstret: ”det här är typiskt Arjeplog, delvis Jokkmokk också. Den här stegflätan, som det heter, den fanns inte söderut nästan alls.”¹⁸

Liknande föremål på andra museer:

Samma stegfläta/stegmönster, som finns på Skoklosters knivskaft, finns på två föremål på Dalarnas museum. Det är en kniv, DM 1631, som på knivskaftet har denna gravyr och en hornsked, DM 1427, som på skedbladet har denna gravyr. De kom dit som gåva 1876.

Knivskaft av renhorn utan knivblad går t.ex. att hitta i Nordiska museets samling. En sökning i Nordiska museets samling på <https://digitaltmuseum.se> med sökorden ”lapska föremål knivskaft” ger ett 76 träffar på lösa knivskaft. Dessa knivskaft har varierande typer av gravrymönster.

På Åjtte finns sex knivskaft av renhorn, som saknar knivblad, Etn:13.1.52-56 och Etn:14.17.1. Det har dock hål för knivtånge.

¹⁷ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

¹⁸ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

Kosa/skopa, inventarienummer 13716



Kosans handtag är prytt med en graverad hornplatta, som är fastnitad med en mässingspik.

Det "rutiga" gravymönstret kallas för stegfläta eller stegmönster och är typisk för Arjeplogs-området, liksom för Jokkmokks-området.

Kosan har en liten "näbb" i kanten.

Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Slev/Skopa

Inventarienummer: 13716

Kortbeskrivning: Slev

Material: Masurbjörk [snidad]. Horn Masurbjörk [snidad]

Teknik: Snidad

Dimensioner: Diameter: 850 mm, Längd: 150 mm

Beskrivning: Snidad av masurbjörk. Skopan cirkelrund med rundad botten, skaftet i ett med skopans, rakt avskuret i änden. På skaftets översida på lagd hornplatta av samma form som skaftet, med ristade romboider och sicksacklinjer. De ristade linjerna svärtade. Järnnit slagen genom skaftets övre del. På skopans utsida tre rader ristade linjer.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Kosa, *gukse*¹⁹ av trä, masurbjörk med horninlägg på handtaget.

Kosan är relativt låg och vid i formen, med rundad botten. Den har en liten spets, eller näbb, i kanten, på motsatt sida av handtaget. Något som är vanligt på samiska kosor. Den har ett

¹⁹ *gukse* vs kosa (slev eller skopa att dricka ur) (Korhonen, Olavi. 2006. s. 81).

avlångt handtag som är snidat av samma trästycke som själva skopan. Handtaget har en vacker böj från själva skopan och är sedan rakt. På handtagets ovansida är en platta av renhorn fastsatt. Hornplattan är i ytterändan av handtaget fäst mot träet med en mässingsspik. Hornplattan har graverats med stegfläta/stegmönster intramat av sicksacklinjer. Gravyrfärgen är svart.

På kosans utsida är träet brunfärgat. Inuti är det obehandlat. Kosans utsida har dekorerats ristade tunna linjer. Dessa linjer är grupperade i tre grupper. Överst, närmaste kanten, är tre linjer dragna intill varandra. Nedanför dessa är två grupper med vardera två linjer dragna intill varandra.

”Kosan är vacker. Den är väldigt fin, enkel och tunn”, säger Per-Ola Utsi. ”Alla de här kosorna är så tunna och smidiga. De var alltid gjorda av björk. Troligen gjord för att vara en fin gåva. Så tunn gjorde man inte till vardags. Den är egentligen för liten för att vara en dryckeskosa. Det är en gåvokosa, snapskosa.”²⁰

Kosan ser, precis som knivskaftet, fullständigt ny och oanvänd ut

Material: masurbjörk, renhorn och mässingsspik.

Dekor: stegfläta/stegmönster och sicksacklinjer. Samma gravyr finns på knivskaftet 13715 i Skoklosters samling. Kosan och kniven är graverade av samma person, menar Per-Ola Utsi. Om gravyren säger han: ”Den är vacker, väldigt fin”²¹.

På kosans utsida är rader med tunna ristningar. ”Det är väldigt vanligt att man gjorde så. Man hade ristmått som man drog med”, säger Per-Ola Utsi.²²

Ursprung: Arjeplog eller Jokkmokk, när man ser på gravyrmönstret.²³

Liknande föremål på andra museer:

Samma stegfläta/stegmönster, som finns på Skoklosters kosa, finns på två föremål på Dalarnas museum. Det är en kniv, DM 1631, som på knivskaftet har denna gravyr och en hornsked, DM 1427, som på skedbladet har denna gravyr. De kom dit som gåva 1876.

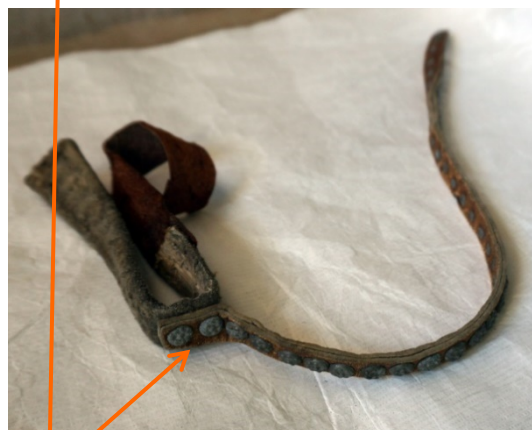
²⁰ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

²¹ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

²² Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

²³ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

Livrem/bälte, inventarienummer 13717



Livremmen har tre olika typer av tennprydnader.

Livremmen har ett yterskikt av tunt skinn och ett innerskikt av tjockare läder.

Uppgifter i Skoklosters katalog :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Livrem / Skärp

Inventarienummer: 13717

Kortbeskrivning: Rem av ljus skinn, avsmalnande i ändarna.

Material: Skinn [stansad]. Tenn Skinn [stansad]

Teknik: stansad

Dimensioner: Bredd: 28 mm, Längd: 1420 mm

Beskrivning: Längs hela remmen fastnitade tennbrickor ca. 25 x 15 mm. Brickorna i mitten profilerade som en romb med från två hörn utgående rundlar, brickorna åt sidorna har fyrpassform. I ena änden mässingsring, i andra änden liten rektangulär tennsölja. Runt remmen virad lös läderremsa ca. 3 dm lång, 2 cm bred. Till remmen torde höra lös dubbelvikt skinnremsa med fastnitade rosetter av tenn, l: 275 mm, b: 10 mm ca. På denna remsas bredaste ände fastnitat remsa hopsydd av skinn och läder, hela längden ca 250 mm.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Bälte av skinn och läder prydd med tätt satta tennprydnader.

Bältet är ihopsatt av två lager skinn: ett tunnare barkgarvat renskinn med ett tjockare läderskikt under. Bältet är sytt med sentråd.

Tennbeslagen är fästa genom skinnets och lädret och nitade baktill. Under dem har skinnets mörknat. Tennbeslagen är av tre olika typer av beslag:



I änden mot spännet är beslagen i form av fem ihopsatta rundlar som bildar en kvadrat.



På bältets mittendel är beslagen i form av en romb och fyra rundlar som bildar en avlång rektangel.



På den lösa remdelen är tennbeslagen cirkel-runda. Dessa tennbeslag är av samma typ som på den tenntrådsbroderade väskan 13718 i Skoklosters samling.

Bältet har ett spänne av metall i ena änden, att fästa ihop bältet runt midjan med. I andra änden är en ring och en skinnrem fästa. Den skinnremmen är brunare till färgen än bältet.

Det finns också en lös remdel, som sannolikt hör till bältet. Fäst i den sitter en rem och i den är ytterligare en rem fastsatt. Den avviker i färg, är av mörkare brunt skinn. Den lösa remdelen är prydd med runda tennbeslag.

De bruna skinnremmarna, som sitter fast i ändarna av bältets båda delar, skiljer sig alltså från övriga bältet. Kanske är de inte original, utan av senare datum.

Tennbeslagen har gjutits i en gjutform av täljsten, enligt Per-Ola Utsi.²⁴ Det finns också uppgift om att man använt gjutformar av horn.²⁵ Sådana bälten har använts in i modern tid. Per-Ola Utsi har t.ex. sett ett sådant bälte, som ägdes av en man bosatt i sydsamiskt område i Norge, i höjd med Tärnaby. Han berättar att en elev på Samernas Folkhögskola i Jokkmokk i början av 1970-talet, Laila Mattsson Magga, höll på mycket med tenngjutning²⁶.

Material: barkgarvat renskinn, läder, mässing, gjuten tenn, sentråd.

Bältet är sytt med sentråd, enligt Lisbeth Kielatis.²⁷

Mönster: Bältet är prydd med tre olika typer av tennprydnader.

Ursprung: Västerbotten. Tennprydnader vanligt i Västerbotten och långt söderut, säger Per-Ola Utsi.²⁸

²⁴ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

²⁵ Mönsterbok för samisk hemslöjd i Västerbottens län. (1920) 1991. Plansch 15 visar gjutform för tenn från Åsele.

²⁶ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

²⁷ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09

²⁸ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

Liknande föremål på andra museer:

På Lunds historiska museum finns bälte med tennprydnader, LHM C 140-1.

På Kalmar läns museum finns stjärnbälte, KLM 1132. En gåva (före 1892) till museet av bryggaren O Landt blom, Kalmar.

Övrigt

Om bältesprydnader av tenn

I litteraturen kan man hitta en del information om bälten med tennprydnader. Sådana bälten heter på sydsamiska *naestie-beelhte*²⁹, som på svenska betyder stjärn-bälte.

Jonas A Nensén, 1791-1883, var präst i Lycksele och Dorotea från 1820. Han skrev ned sådant han fick veta av samer och andra i trakten. Sigrig Drake, som i sin bok Västerbottenslapparna hämtat många uppgifter från Jonas Nensén, skriver att både män och kvinnor fäster tennbälten omkring sig. ”Männens *naste-belte* med tennstjärnor är gjorda av svenskt koläder, 4 1/2 kvarter eller 1 1/2 aln långt, med tennprydnader i form av kringlor. Kvinnans *naste-belte* har fyrkantiga tennprydnader.”³⁰

Kristoffer Sjulsson, 1828-1908, har för O.P. Pettersson, berättat om Vaptensamernas liv i början av 1800-talet. Om bälten med tennbeslag berättar han att både innerkolten och mudden, dvs. pälsen, hålls samman med bälten. Innerbältet är av tunnläder med två fingrars bredd. Det är på yttersidan smyckat med *nastie*, som är små tennplattor av två huvudformer. Den ena består av två små runda skivor eller sköldar förenade med ett smalt band med ett kort tvärstycke. Den andra huvudformen består av en tunn rektangulär tennplatta med bredden ungefär en tredjedel av längden. Ornamenten på denna *nastie* bestod av streck jämnlöpande med plattans kanter och i mellan dessa och i mittfältet små upphöjningar och fördjupningar. *Nastie* av den förra formen pryder männens bälten och av den senare kvinnornas. De fästs på bältet med smala tennstift och ordnades i rader tätt intill varandra tvärsöver bältet. Dessa *nastie* tillverkades av samerna själva, som gjöt dem i små formar, skurna i renhorn. Dessa formar kallas *skuvvie*. Bältet fästes ihop med en *njukktjem*, ett spänne, som man skar till av koppar eller mässing. Bältets lösa ände slutade med en mässingring och i den fastknytes bältänden med en smal rem vid en märkla vid sidan, då bältet är påtaget.³¹

Samuel Rheen, sannolikt född kring 1615, död 1680, var präst i Piteå, Jokkmokk och Råneå säger följande: ”The fattige som icke så förmögne ähro, att the kunna Rådha sigh Sölfwer Mallior, bruka i staden antingen teen eller messingz Mallior.”³²

²⁹ Bergsland Knut & Mattsson Magga Lajla. 1993. s. 201.

³⁰ Drake, Sigrig. (1918) 1979. s. 175.

³¹ Pettersson, Olof Petter. 1979 s 191-192.

³² Rheen, Samuel 1897 s. 62.

Skedväska/bältesväska, inventarienummer 13718



Väskans lock är broderat med tennråd och prytt med gjutna tennbeslag på rött kläde.

Överkanten är sydd med lintråd.

I kanten av locket är de yttersta tre raderna av platt tennråd. Innanför dessa är en rad runddragen tvinnad tennråd.

Kulorna nedtill på locket är gjorda av ospunnen tennråd som snurrats ihop tillsammans med skinnremсор.



Påsen är sydd av skinn. Locket är fodrat med skinn. De runda tennprydnaderna är nitade genom både lockets tyg och skinn.

Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Väska /Taska

Inventarienummer: 13718

Kortbeskrivning: Platt väska av ljusbrunt skinn.

Material: Skinn [sydd]. Tenn Skinn [sydd]

Teknik: sydd

Dimensioner: Bredd: 130 mm, Höjd: 140 mm

Beskrivning: Sydd efter tre kanter. Ur framsidans övre kant utskuren halvcirkelform. Vid nedre kanten fastsydd hyska av snott skinn. Lock fastsytt vid väskan, förstärkning i fastsyningen med skinnremsa. Locket ca. 2 cm högre än väskan, fälls ner för hela framsidan. På lockets framsida underst vitt tuskaftat tyg, däröver rött kläde. På klädet broderat med fastsydd tenntråd, läggsöm, Stort, blomliknande träd med på var sida en ren, renarna vända mot varandra. Mellanrummen utfyllda med fastnitade tennrosetter, samma som på den lösa skinnremsan till inv. nr 13717. Längs lockets tre yttre kanter fyra rader fastsydda tennträdar. I lockets nedre kant tre kulor av skinn och metalltråd. Kulan i mitten för fastsättning i väskans hyska.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: En fyrkantig platt väska, *dåssko*³³, av barkgarvat skinn med tenntrådsbroderat lock. Väskan är gjord att hänga i bältet. I väskans överkant är tre vikta remsor av barkgarvat renskinn fastsydda, så de bildar öglor för att dra ett bälte igenom.

Väskan kan beskrivas som en ficka med lock. Locket är ca 1 cm större på sidorna och nertill än själva väskan och nerfällt täcker den väskan helt. Locket är fastsytt vid fickans övre kant med kaststygn. Under sömmen är en skinnremsa som förstärkning. Den ser ut att vara av vitgarvat skinn.

Väskans ficka består av ett fram- och ett bakstycke, som är ihopsydda nertill och längs sidorna med förstygn. Framstycket är i sin tur ihopsytt av tre skinnbitar, två bitar upptill och en nederdel. Sytt med sentråd.

Upptill på framstycket finns en rundad öppning i storlek för att kunna lägga i en sked. Nedtill på framstycket är en ögla fastsydd för att kunna ”låsa” fast lockets knapp mot väskan. Ögla är gjord av en tvinnad skinnrem, som sytts fast vid väskan med en liten skinnlapp är ovanpå som förstärkning.

Locket är av barkgarvat skinn och har varit helt täckt av rött kläde. Idag finns bara rester av klädet kvar på grund av insektsangrepp. Mellan klädet och skinnen finns ett ”mellanlägg” av ofärgat linnetyg. Både linnetyget och det röda klädet är tuskaftvävda.

Motivet på lockets tenntrådsbroderi är en blomma, eller ett träd, med slingrande grenar. På var sida om blomman/trädet är en ren med hornkrona på huvudet. Renarna är broderade med plattdragen tvinnad tenntråd. Tenntrådsbroderiet är i övrigt utfört med både plattdragen och runddragen tenntråd, som tvinnats runt en kärna av sentråd och sytts fast med läggsöm.

Längs ytterkanten av locket är fyra rader tenntråd. De tre yttersta raderna är av plattdragen tvinnad tenntråd och den innersta är av runddragen tvinnad tenntråd.

På locket är 34 gjutna runda tennbeslag till synes slumpmässigt fastnitade i utrymmena mellan tenntrådsbroderierna. Det är samma typ av tennbeslag som finns på den kortare delen av bälte 13717 i Skoklosters samling. Nitarna går helt igenom lockets alla skikt och är alltså synliga på lockets baksida.

³³ *Dåssko sk* – liten påse el. pung (dvs. bältespung som förr brukades att bära bl.a. sked i). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 43).

Längst ned på locket, på insidan, är tre kulor fastsydda, en i mitten och en i varje hörn. Kulorna är gjorda av dragen, men ospunnen, tenntråd som tillsammans med skinnremсор snurrats ihop till kulor. Ena änden av skinnremmen sticker ut från kulans inre och den änden är fastsydd i locket. Den mittersta kulan har troligen fungerat som lås, genom att den drogs igenom den skinnögla som är fastsydd i väskan.

Material: barkgarvat renskinn, eventuellt kantat med vitgarvat renskinn högst upp, tenntråd (runddragen tvinnad, plattdragen tvinnad och ospunnen), gjutna tennknappar, rött tuskaftvävt kläde, ofärgat tuskaftvävt linnetyg, sentråd, lintråd.

Skinnstyckena är hopsydda med sentråd längs kanten och fickan är i öppningen kantad med lintråd. Tenntrådsbroderiet kan vara nedsytt med lintråd. Tenntråden är tvinnad runt en kärna av sentråd, enligt vad Lisbeth Kielatis kunde se.³⁴

Dekor: floristiskt tennttrådsbroderi utfört med såväl runddragen som plattdragen tvinnad tennttråd.

De tennttrådsbroderade skedväskorna, både de som används i det samiska samhället och de som vi känner till från andra museer i Sverige, har geometriska tennttrådsmonster med regelbundna mönster. Det floristiska motivet på denna väska var därför något nytt och ovanligt för oss, jämfört med det vi var vana att se. Kan det vara så att väskor med floristiskt tennttrådsbroderi gjordes för en utomstående välbärgad kundgrupp och inte för att användas av samerna själva?

Vad gäller floristiska och fria tennttrådsbroderier, så skriver Johannes Schefferus på 1600-talet att de samiska kvinnorna med tennttråd broderade motiv som blommor och djur.³⁵ (*mer om detta på nästa sida*).

Ursprung: okänt.

Väskan är i traditionell modell för en samisk skedväska.

Lisbeth Kielatis menar att väskan bör ha sin härstamning från och med Västerbotten och söderut. Per-Ola Utsi drar paralleller till gravyrmönster: det finns mycket floristisk gravyr i Arjeplog, inspirerat av norskt bondefloristiskt mönster. Kan det ha förekommit inom textil också, funderar han.³⁶

Äldre föremål på andra museer med floristiska tennttrådsbroderier:

Floristiska eller fria tennttrådsbroderier är inte så vanliga på samiska föremål, men enstaka föremål finns på museer.

På Nordiska museet finns en pung NM.0201718 av renskinn som har ett floristiskt tennttrådsbroderi. Den kom till museet 1935, men har tidsmässigt placerats som tillverkad på 1600-talet.

På Nordiska museet finns också bogrem, NM.0090942, med floristiskt tennttrådsbroderi. Den kom till museet 1901.

På Kulturen i Lund finns en gjord (ryggrem) för ren, KM 8900, med floristiskt tennttrådsbroderi. Gåva till museet år 1894. Uppgifter: Arjeplogs lappmark. Tillverkningstid 1700- eller 1800-tal. Tenntråden tvinnad på lintråd. Gjorden är hopsydd med lintråd.

³⁴ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

³⁵ Schefferus, Johannes. 1956. s 291 ff.

³⁶ Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

På Nationalmuseet Köpenhamn, Danmark, finns pung, Lc 109, med floristiskt tennrådsbroderi på rött tyg. Den kom till museet 1841.

På Universitetsmuseet i Bergen, Norge, finns en penningpung E 2300 med likartat tennrådsbroderi som pung Lc 109 på Danmarks Nationalmuseum. Här finns ytterligare en penningpung E 2300 med floristiska tennrådsbroderier. Båda inkom till museet 1868.

På museer i Sverige finns två påsar/pungar är intressanta, eftersom de kombinerar floristiskt tennrådsbroderi på sido-delarna med bottnar av vitgarvat skinn med små hål. Det senare som på Skoklosters påse 13720.

Det är dels pung Nbm 2544 på Norrbottens museum, med floristiskt tennrådsbroderi på gul vadmal. I överkanten är 1752 broderad. Botten är alltså av vitgarvat skinn med små hål. Uppgift om användning: län: Jämtland.

Den andra är pung DM 1670 på Dalarnas museum. Den har ett floristiskt tennrådsbroderi på röd vadmal eller kläde och en botten av blå vadmal täckt av vitgarvat skinn med små hål. Insamlad till Dala Fornsal 1920-tal.

Det finns också några runda askar av näver med floristiska tennrådsbroderier på Nordiska museet: dosa NM.0004237+, dosa NM.0231057A-B, dosa NM.0062931+, ask NM.0087068, ask NM.0118287 och ask/oblatask NM.0147465. På British museum finns en liknande ask: tobacco-box /box med museum number: SLMisc.209.

Övrigt

Den här modellen av väska kallas på lulesamiska *dássko*³⁷ och på sydsamiska *daaskoe*³⁸ och det avser en bältesväska, närmare bestämt en skedväska för man. Ingen sked finns till väskan på Skoklosters slott.

(Läs mer om den samiska skedväskan i denna rapport i uppgifterna för väska 21450, Livrustkammarens samling.)

Schefferus om tennrådsbroderi

Johannes Schefferus, (1621-1679) skriver i sin bok *Lapponia*, om de samiska kvinnornas tennrådsbroderi, att de broderade motiv som blommor och djur. Schefferus var språkforskare och professor i Uppsala och fick 1671 i uppdrag av rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie att sammanställa en realistisk beskrivning av samernas liv och seder. Anledningen till beställningen var bland annat att det ute i Europa cirkulerade osanningar om förhållanden i Lappland - om exotismen och samernas trollkonster - spridda genom ovetenskapliga och oseriösa skildringar.

Eftersom Schefferus själv aldrig hade varit i Lappland ombesörjde De la Gardie att kyrkoherdarna i de nordliga orterna skrev ned redogörelser om samerna i sina respektive områden, rapporter som sedan vidarebefordrades till författaren.

Samiska föremål hade Schefferus möjlighet att studera i såväl Antikvitetskollegiets och De la Gardies samlingar som i sitt eget privata museum.³⁹

Boken trycktes i sin originalutgåva på latin 1673 och översattes därefter till den till engelska, franska och nederländska. På svenska utkom boken först på 1956, med titeln *Lappland*.

³⁷ *dássko sk* – liten påse el. pung (dvs.bältespung som förr brukades att bl.a. bära sked i). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 43).

³⁸ Bergsland Knut & Mattsson Magga Lajla. 1993. s. 55.

³⁹ http://www.kb.se/f1700/Lappland/Lapl_dok.htm

Schefferus skriver sålunda:

”Deras fjärde konst – och den är mycket säregen – består i att med utsökts smak spinna tenn på de ovannämnda sentrådarna. Andreas Bureus skriver: ’De draga tenn som guld i de finaste trådar, och med dem inkläda de ovannämnda senor.’ Det är två saker som de göra: först draga de tennet till trådar, därefter spinna de tenntrådarna på andra trådar av rensenor. --- Sådana trådar komma till flitig användning hos dem, framför allt för att brodera alla slags kläder på guldstickares vis. Detta är den femte konst vari lappkvinnorna äro händiga. --- De bruka på detta sätt pryda nästan alla sina klädesplagg, och den kvinna som bäst och vackrast förstår sig på denna konst, föredragers framför andra och får det största anseende. Detta intygar även Samuel Rheen: ’The qwinfolck som snällast äro, och nättast omgå med bemälte trådragande och burderande, hållas hos them i största ähra.’ Han nämner också de klädesplagg som vanligen bruka prydas på detta sätt: ’Med denne teentråd burderas muddar, stöflar, handskar, skoor’, samt tillägger ’och renåkyg’. De bruka emellertid icke brodera på de raggiga delarna av pälsen utan på bårder och bräm, varmed dessa prydas och som gjorts av ylletyg i blå, mörkgrön eller helst röd färg. De ha sådana bräm på ytterpälsarna eller muddarna omkring halsen och nederst på ärmarnas, dessutom nedåt bröstet och sidorna. --- Dessa prydnader äro mycket konstnärligt gjorda. Lappkvinnorna göra icke blott olika slags stjärnor, blommor och rosor, utan de brodera också med dessa tenntrådar fåglar och fyrfota djur, framförallt renar, i mönster som äro ganska angenäma att se. För att allt ska skimra, placeras här och där små runda, släthamrade, blanka tennplättar, vilka liksom glänsa i solskenet. ... Ja, de ha nästan intet synligt plagg, som icke denna konst fått ett tilltalande utseende. Jag äger på detta sätt prydda väskor för män och kvinnor. För att icke synas fara med löst prat och för även de som icke gjort bekantskap med dessa lapparbeten, skola få en tydlig uppfattning om dem, har jag omsorgsfullt avtecknat sådana föremål i mitt museum...”⁴⁰

⁴⁰ Schefferus, Johannes. 1956. s 291 ff.

Pung/påse, inventarienummer 13719



Påsen fram- och baksida är täckt av ett mycket tätt tennrådsbroderi.

Påsen har dessutom dekorerats med mässingkedjor och -ringar.

Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Föremålet fanns i Brahe-Bielkes rustkammare 1710.

Nyckelord /Titel: Pung

Inventarienummer: 13719

Kortbeskrivning: Pung av skinn.

Material: Skinn [sydd]. Tenn Skinn [sydd]

Teknik: sydd

Dimensioner: Bredd: 50 mm. Höjd: 65 mm

Beskrivning: Hopsydd av två ovala ljusbruna skinnbitar samt en lång remsa vilken bildar botten och sidor. Hela pungen täckt av påsydda tennrådar. I pungens överkant två vita skinnbitar bildande fyra hållor i vilka löper dragsko av snodda skinnremсор. I dragskons ändar fyra hoplänkade mässingsringar. Från pungens botten hänger i tennrådsomtvinna skinnknoddar två större platta mässingsringar. Från skinnöglor på pungens sidor hänger, på var sida tre korta kedjor av mässingsringar. Mitt på pungens platta sida hänger en kon av mässingstråd virad i spiral.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Liten påse av renskinn med tennrådsbroderi och mässingkedjor och -ringar.

Påsens fram- och bakstycke är av barkgarvat renskinn, med rundad nederkant. De är ihopsydda mot en avlång, rektangulär barkgarvad skinnbit, som bildar både påsens botten och sidor. Ovanför dessa är en hals-del av två rektangulära bitar av ljust skinn, troligen vitgarvat renskinn. Halsen bildar en dragsko genom vilken remmar av tvinnat skinn är dragna. Remmarnas ändar är hopsatta två och två och i ändarna sitter en kedja av 4 mässingsringar. I halsen är en upphängningsrem av tvinnat barkgarvat skinn fastsatt.

Hela påsen fram och baksida är täckt av ett mycket tätt tenntrådsbroderi. Mönstret på broderiet följer den böjda formen på påsen. Kanten längs sömmen mellan framstycket och botten samt mellan bakstycket och botten är omsydd med tenntråd, i ett sicksackmönster. Tenntråden verkar vara plattdragen tvinnad tenntråd.

På vardera sidan av påsen hänger tre korta kedjor av mässing i en skinnögla. I mitten av framstycket hänger en konformad spiral av mässingtråd. Från botten hänger två platta, större mässingsringar i en tvinnad skinnsnodd.

Material: barkgarvat renskinn, vitgarvat renskinn, tenntråd, mässing.

Tenntrådsbroderiet är sytt väldigt tätt, säger Lisbeth Kielatis, men hon tycker att påsen ser ut att vara av barkgarvat skinn, medan halsen är av vitgarvat renskinn.⁴¹

Dekor: tenntrådsbroderi.

Tennet är tvinnat kring sentråd och tenntrådsbroderiet är sannolikt också sytt med sentråd, enligt Lisbeth Kielatis.⁴²

Ursprung: sydsamiskt⁴³.

Liknande föremål på andra museer:

På Lunds Historiska museum finns en liknande liten tennbroderad påse, LHMC 141-3, prydd med hängande mässingringar och kedjor.

⁴¹ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

⁴² Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 2 Skokloster 2017-05-09.

⁴³ Sydsamiskt område omfattar Åsele lappmark, Härjedalen och Jämtland. (J:son Lette, Runo. 1968. s.16.) Åsele lappmark, före 1695 Ångermanna lappmark. Omfattar nuvarande Vilhelmina, Åsele och Dorotea kommuner samt de angränsande norra delarna av Junsele, Anundsjö och Björna i Ångermanland. Källa: Norrländsk uppslagsbok. Bd 4. 1996. s. 374-375.

Påse av vitt och brunt skinn, inventarienummer 13720



Påse av barkgarvat skinn, med applikationer av vitgarvat skinn. På påsen är 34 tofsar av bark- och vitgarvat skinn fastsydda.

Sid- och bottenstycket av barkgarvat renskinn är täckt med vitgarvat renskinn, med många små hål i.

Uppgifter i Skoklosters katalog: :

Detta föremål finns inte i listan över föremål i Brahe-Bielkes rustkammare 1710. Föremålet förvaras i kuriosakabinettet.

Nyckelord /Titel: Väska

Inventarienummer: 13720

Kortbeskrivning: Pungformad väska.

Material: Skinn [sydd].

Teknik: sydd

Dimensioner: Bredd: 150 mm c, Höjd: 225 mm c.

Beskrivning: Av ljusbrunt skinn med påsydda remсор av vitt skinn. Väskans bredsidor som en halv spetsoval, smalsidorna bildas av en lång ca 3 cm bred remsa. Vid väskans överkant fastsydd dragsko av vitt skinn i vilken löper dragband av vit skinnsnodd. Bärrem av vit skinnsnodd. På väskans bredsidor två fastsydda pungliknande fickor med dragsko som väskan. På väskans och fickornas sidor samt i dragbandens ändrar fastsydda tofsar av skinnremсор, sammanlagt 34 tofsar. Vid fickornas övre ytterkanter hållor av skinnsnoddar.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Påse av barkgarvat renskinn med applikationer av vitgarvat renskinn och många fastsydda tofsar av skinn. En s.k. Käringsjöväska.

Påsen har fram- och baksstycke av barkgarvat renskinn, med oval spetsig form neråt. Styckena är ihopsydda mot en avlång, rektangulär barkgarvad skinnbit, ca 3 cm bred, som bildar påsens botten och sidor. Denna avlånga del är av barkgarvat skinn, men täcks nästan helt av en bit vitt skinn, förutom några cm högst upp på varje sida. Det vita skinnet har många små hål, som det bruna skinnet syns igenom.

Både fram- och bakstycket täcks nästan helt av en fastsydd ficka med dragsko upptill. På varje ficka är en applikation av vitgarvat renskinn, med en lång horisontell mittdel med många vertikala ”armar” som sticker ut åt varje sida (ser lite ut som revbenen i ett skelett). Denna applikation täcker hela fickan i längd och bred.

Upptill, i påsens öppning, är en dragsko av vitgarvat renskinn, med öppningar i sidorna. Genom dragskon är tvinnade remmar av vitgarvat renskinn dragna. Remmarna ihopsatta i ändarna med en tofs av renskinn.

På väskans och fickornas sidor är många tofsar fastsydda med sentråd (sammanlagt 34 enligt Skoklosters registrering). Tofsarna är av bark- och vitgarvat skinn med klippta flikar. I en ficka sitter en bit lintråd. Eftersom det är den enda lintråden vi ser, så funderar vi om det kanske är en rest av en upphängnings-ögla för att hänga den på väggen som prydnad.

Påsen är väldigt välbehållen och ser helt ny och oanvänd ut.

Material: vitgarvat och barkgarvat renskinn, sentråd.

”Den har två påsar fastsydda på varsin sida” säger Lisbeth. ”Först är det grundpåsen. Sedan har man sytt på en påse framtill och en påse baktill. Påsen är sydd med sentråd. Här kan man känna sentråden, hur den är hård jämfört med lintråden”.⁴⁴

Ursprung: sydsamisk, från Härjedals-området.

Irene Dorra, f. 1943, från Käringsjön har berättat att hon har sytt sådana här påsar, liksom hennes förmödrar. Hennes gammelmormor Malin Rensberg, f. 1895, och Malins systrar sydde sådana här väskor. Väskorna är sydda med applikationer och Irene Dorra har sytt flera. Hon lärde sig genom att studera äldre väskor. De kallas för Käringsjöväskor, eftersom de har sytts i Käringsjön, som ligger i västra Härjedalen, inte långt från norska gränsen.⁴⁵ Sådana här väskor verkar även ha tillverkats i Norge. På Sverresborg Trøndelag museum i Trondheim finns samma typ av väskor, med proveniens från norsk sida.

Påsen förvaras på Skokloster i kuriosakabinettet och finns inte med i listan på de föremål som fanns på Skokloster 1710. Den är antecknad först efter näst siste ägaren, vilket tyder på att de varit i huset sedan början av 1900-talet. Den är sannolikt äldre. Möjligen kan de ha kommit in tidigare, men undkommit inventarielistorna.⁴⁶

⁴⁴ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 4 Skokloster 2017-05-09.

⁴⁵ Uppgifter från Irene Dorra personligen i ett telefonsamtal med rapportförfattaren 2015-06-18

⁴⁶ Uppgifter i e-post 2018-03-22 från intendent Gösta Sandell, Skokloster.

Liknande föremål på andra museer:

Det finns flera sådan här påsar på Nordiska museet enligt sökningar på <https://digitaltmuseum.se>. Några av dem är dekorerade med samma typ av ”revbens”-mönster och vitt skinn med små hål på botten/sidodelen som påsen på Skokloster har. Det är t.ex. pung, NM.0103147, som kom till museet 1905, med brukningsort Hede, Härjedalen och slantpung, NM.0046625, som var en gåva till museet 1885, med brukningsort Offerdal, Jämtland.

Det finns ytterligare en påse som ser ut att ha samma typ av dekor, men det är svårt att avgöra av fotot på internet: pung, NM.0055994, som kom till museet 1887 och med brukningsort Mattmar, Jämtland.

På Jamtli i Östersund finns ett tiotal sådana här påsar med lite olika utformningar och storlekar, enligt Bengt Nordqvist, sektionsledare, Kulturhistoriska sektionen. Det finns inga säkra provenienser knutna till dem.⁴⁷

På Länsmuseum Murberget i Härnösand finns vid sökning i deras katalog fyra sådana påsar: M3879 och M3880, båda katalogiserade som kaffepåse, och M18299 och M7826, katalogiserade som pungar.

På Sverresborg Trøndelag museum i Trondheim finns också flera sådana skinnpungar, varav några som har dekorerats med samma typ av ”revben”-mönster och vitt skinn med små hål på botten/sidodelen, som påsen på Skokloster. För alla dessa påsar saknas härkomstuppgifter eller är osäkra.⁴⁸

På museer i Sverige finns två påsar/pungar är intressanta, med bottnar av vitgarvat skinn med små hål, men med sido-delar av kläde eller vadmal med floristiskt tennträdsbroderi.

Det är dels pung Nbm 2544 på Norrbottens museum, med floristiskt tennträdsbroderi på gul vadmal. I överkanten är 1752 broderad. Bottnen är alltså av vitgarvat skinn med små hål. Uppgift om användning: län: Jämtland.

Den andra är pung DM 1670 på Dalarnas museum. Den har ett floristiskt tennträdsbroderi på röd vadmal eller kläde och en botten av blå vadmal täckt av vitgarvat skinn med små hål. Insamlad till Dala Fornsal 1920-tal.

Övrigt

Irene Dorra berättar

Om Irene Dorras skinnhantverk har Susanne Swedjemark skrivit i artikeln *”Irene Dorra om samiskt skinnhantverk i Härjedalen*:

” Irene Dorra växte upp i Käringsjön, byn som på femtiotalet flyttades till Brändåsen. ... Irene var tolv år när de flyttade och har många minnen från den gamla byn. Angående det samiska hantverket säger hon att det idag är tråkigt att tänka på allt som slängdes i samband med flytten. Inom skinnhantverket som finns bevarat från Käringsjön finns påsar och handskar med ett säreget mönster konstruerat av applikationer av vitt fettgarvat renskinn på brunt barkgarvat. ... Från det hon var barn har hon lärt sig hantverken i en levande tradition av sin mamma, mormor och alla andra kvinnor runt omkring. ---

Varje vår och försommar garvades skinnen innan det var dags att flytta upp på fjället för kalvmärkningen. Alla i hela byn gjorde det. Man garvade skinn och tvättade kläder efter

⁴⁷ E-post från Bengt Nordqvist 2017-05-04.

⁴⁸ Personligt besök 2018-01-08 på Sverresborg Trøndelag museum, där påsarna var utställda i en monter.

vintern. Utomhus vid någon bäck värmdes man tvättvatten och kokade barken till garvningen. Man arbetade gärna tillsammans – då blev det roligt! ... Till garvningen används bark från olika trädslag: björk, gran, sälg eller vide. Man använder den som finns till hands beroende på var man är. ... Efter barkningen så torkas skinnen något innan de smörjs. När Irene var barn var det alltid klövfett, *sjaehka-voeje*, som användes – ett fantastiskt fett som inte stelnar i kyla. Idag använder hon det inte på grund av att det är mycket jobb med att få till det. Det är jobbigt att koka klövar. Irene smörjer idag sina skinn med pälsfett eller matolja. ...

Senorna togs till vara vid slakten, rengjordes och torkades. Man spann tråd vid behov i samband med sömnaden, och det är klart, hade man en liten stund över kunde man spinna för att ha på lager. ... Ryggssenorna ger långa fibrer och tunna trådar som man använder till finare sömnad, t.ex. är applikationerna på Käringsjöväska sydd med ryggsentråd. Benens senor är både starkare och kraftigare, av dem kan man göra tjockare trådar till kraftigare sömnad, exempelvis till skor där man vill ha en hållbar söm som håller sig spänstig och mjuk. ... En sak med sömmar av sentråd tycker Irene är fantastisk – att de inte går att sprätta! ”Om man måste ta upp får man skära av varje stygn och dra ut trådarna med tång och pincett.” Denna egenskap gör att sömmarna blir oerhört starka, om något stygn går av så löper inte sömmen upp. Sentråden betar sig överhuvudtaget precis som skinn, den torkar och blöts på samma sätt och sömmen är alltid tät.⁴⁹

⁴⁹ Swedjemark, Susanne. 2010. s 60-62.

Kagge, inventarienummer 13721



Kagge av trä med graverade hornband.

Uppgifter i Skoklosters katalog :

Detta föremål finns inte i listan över föremål i Brahe-Bielkes rustkammare 1710. Föremålet förvaras i kuriosakabinettet.

Nyckelord /Titel: Flaska /Plunta

Inventarienummer: 13721

Kortbeskrivning: Flaska av trä.

Material: Trä [skuren]. Horn Trä [skuren].

Teknik: skuren

Dimensioner: Diameter: 118 mm. Höjd: 61 mm.

Beskrivning: I form av låg cylinder med bukidig över- och undersida. Mitt på livet gängat hål för skruvpropp av horn. Runt livets över- och nederkant band av horn graverat med svärtade linjer och diagonalt delade fyrkanter sidor.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Rund kagge av trä för sprit, *vijnagággá*⁵⁰. En flaska i form av låg cylinder med bukidig över- och undersida.

Kaggen har graverade hornband fastsatta i kanterna av cylindern. Hornbanden är fastnitade med koppar-, eller mässingskruv. Gravyrfärgen är svart.

Ett hål borrar i cylindern för att hålla vätskan i och ur. Hålet är gängat och i den sitter en gängad skruvpropp av ben.

Material: Trä, renhorn, renben.

Träet är furu, eller kanske gran. Inte björk. Gängad kopparskruv (ev. mässing) för att fästa hornet i träet. Proppen är av ben, inte horn. Det är därför det är så blankt och nött, menar Per-Ola Utsi. Den som har gjort proppen har haft tillgång till en svarv, eftersom proppen har gängor.⁵¹

⁵⁰ *Vijnna jn* vin, brännvin. *Gággá kk* kagge, tunna. (Korhonen, Olavi. 2006. s. 231 och 60).

⁵¹ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 3 Skokloster 2017-05-09.

Kaggen är gjord av ett rått ämne. De runda träskivorna är snidade. Kaggen/cylindern får en fals, ett uttag, längs kanterna, där träskivorna passas in. Sedan får träet torka. Då sluter det tätt.⁵² Hornlisterna är böjda runt cylindern. Man måste sätta träet först och hornet sist när träet torkat. Först då kan man spänna hornet. Nitad genom att använda gängad skruv, som sedan filats bort, för att se fint ut, enligt Per-Ola Utsi.⁵³ Tekniken för att göra kaggen kallas krymptechnik.⁵⁴

Dekor: hornbanden är graverade.

Det är grövre gravyr än på knivskaftet 13715 och kosan 13716 i Skoklosters samling, säger Per-Ola Utsi. Mönstret på kaggen är alltså inte gjord av en lika skicklig gravör. Han tror att kaggen är nyare än knivskaftet och kosan. En kagge med samma gravyrmönster finns på Norrbottens museum. Men det behöver inte vara samma tillverkare, för mönstret kan ha gått i arv. Man har sett och sedan gjort likadant, säger Per-Ola Utsi.⁵⁵

Ursprung: gravyren är lulesamisk, dvs. från Jokkmokksområdet.⁵⁶

Kaggen förvaras på Skokloster i kuriosakabinettet och finns inte med i listan på de föremål som fanns på Skokloster 1710. Den är antecknad först efter näst siste ägaren, vilket tyder på att de varit i huset sedan början av 1900-talet. Den är sannolikt äldre. Möjligen kan de ha kommit in tidigare, men undkommit inventarielistorna.⁵⁷

Liknande föremål på andra museer:

Kaggen på Norrbottens museum



*Kagge 002264 på Norrbottens museum har samma gravyr som kaggen på Skokloster.
Foto: Anja Wrede och Kjell Öberg, Norrbottens museum.*

På Norrbottens museum finns kagge, Nbm 002264, med samma gravyr på hornbanden som på kaggen på Skokloster. Information i Norrbottens museums katalog: Kagge med vackert sirade band av renhorn. Den är märkt med ett bomärke i form av ett spegelvänt D där det nedre böjda strecket har förlängts rakt ut åt höger en stamlängd. Förvärvat från: A M Sandberg, Espenäs, Kalix kommun.

På Norrbottens museum finns ytterligare åtta kaggar med band av horn. Dessa har en annan typ av gravyr, som är finare gjord, säger Per-Ola Utsi.⁵⁸

⁵² Per-Ola Utsi Ljudinspelning Åjtte 2018-01-25.

⁵³ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 3 Skokloster 2017-05-09.

⁵⁴ Läs mer om krymptechnik i: Sundqvist Jögge 2016. s. 72-76.

⁵⁵ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 3 Skokloster 2017-05-09.

⁵⁶ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 3 Skokloster 2017-05-09.

⁵⁷ Uppgifter i e-post 2018-03-22 från intendent Gösta Sandell, Skokloster.

⁵⁸ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 3 Skokloster 2017-05-09.

På Skellefteå museum finns tre kaggar med hornplattor i sidorna. Två av dem har graverade hornband, Sm 633 och Sm 634, och en har järnband, Sm 635, troligen har de ursprungliga hornbanden lossnat och försvunnit på denna. Föremålen är katalogiserade med sakordet saltflaska.

På Smålands museum i Växjö finns en kagge med hornband: flaska L 1436. Det är en gåva till museet ca 1870. Där finns också en längre kagge, L 1435, med dubbla hornband i varje sida.

På Nordiska museet finns, vid sökning i museets katalog på <https://digitaltmuseum.se>, åtminstone sex kaggar med hornband.

Trumma och trumhammare, inventarienummer 13722



Uppgifter i Skoklosters katalog:

Detta föremål finns inte i listan över föremål i Brahe-Bielkes rustkammare 1710. Föremålet förvaras i kuriosakabinettet.

Nyckelord /Titel: Trumma /Lapptrumma

Inventarienummer: 13722

Kortbeskrivning: Trumma med trumhammare.

Material: Trä. skinn Trä.

Dimensioner: Bredd: 295 mm. Höjd: 85 mm. Längd: 500 mm.

Beskrivning: Oval form. Sida av trä, lagd omlott på ena långsidan och hoppsatt med tre+tre kopparnitlar och två mässingsband. Trumskinn av renskinn (?) med röda målade tecken, i mitten soltecknet. Lång, mot mitten avsmalnandeträribba som handtag infälld mitt i kortsidorna, under trumskinn. Ribbons undre kanter avfasade, i vardera änden utskuren långsträckt triangel. Tvärs över trumman under skinn är två läderremmar spända, vilka är slagna runt träribban och löper genom två hål på vardera långsidan. Från dessa remmar hänger tre uppslitsade läderremmar omvorade med tenntråd. Två längre sådana remsor fastknutna i hål i trummans kortsida. Ytterligare fyra hål finns i denna sida. Runt trummans ytersida ristade parallella linjer, placerade parvis i fem rader.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

TRUMMA

Beskrivning: Ramtrumma. Trumman är tillverkad av en träribba som svepts till en oval och har ett skinn spänt över ramen. Ramtrummor har förekommit på sydsamiskt område.

Skinnet är mycket trasigt och har stora revor samt lagningar med skinnlappar. På baksidan av trumman sitter ett handtag, som satts fast upptill och nedtill, dvs. i kortsidorna. En skinnrem är fastsatt från ena långsidan till den andra och lindad runt handtaget. I den skinnremmen sitter flera skinnremmar omvirade med runddragen tenntåd. I änden på några av dessa

remmar syns idag röda textilfragment. När Ernst Manker gjorde sin genomgång av samiska trummor på 1930-talets så fanns både röda och blå textilfragment i rem-ändarna.⁵⁹ I kanten på trä-svepet sitter ytterligare tenntråds-omvirade skinnremmar.

Material: trä, rågarvat renskinn, barkgarvat renskinn, rundragen tenntråd, sentråd, textilfragment, mässingplåt, kopparnit.

Svepet är troligast av björk, säger Per-Ola Utsi.⁶⁰

Enligt Ernst Manker är denna trummas ram av furu, liksom handtaget på trumman. Där svepet är ihopnitat är den förstärkt på utsidan med band av mässing, som vikt över ramen mot insidan. Hopnitad med kopparnit.⁶¹

Ursprung: Ernst Manker anser det som troligt att den kommer från Åsele lappmark.⁶²

Trumman är nummer 33 i Ernst Mankers bok ”Die lappische Zaubertrommel I” från 1938. Manker beskriver noggrant och detaljerat trumman i sin bok.⁶³ Där skriver Ernst Manker om trumman (min översättning från tyska):

Skoklosters trumma finns omskriven i en inventarie-lista från 1793 över familjerna Brahe och Bielkes rustkammaren i Skoklosters slott: ”Nr 77 Gammal Lapptrumma”. När och hur den kommit dit vet man inte. Trumman finns inte i Brahes inventarie-lista från 1710. Manker menar att den förmodligen den med överförningen av Bielkes rustkammare 1780 från Salsta slott till Skokloster. Greve Carl Gustaf Bielke, ägare till Salsta slott, var 1727-1739 landshövding i Västernorrlands län och kan då ha kommit i kontakt med samer. I Greve Carl Gustaf Bielkes handskriftsamling, som vid hans död 1753 övergick till Erik Brahe på Skokloster, finns ett manuskript med titeln ”En Kort Berättelse Om the widskeppelser, som uthi Åhrsilla Lapmark ännu äro i bruk”, skriven 1724 av studenten Petrus Thurenius.⁶⁴

Teckning av trumskinet finns här:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:S%C3%A1mi_mythology_shaman_drum_Samisk_mytologi_schamantrumma_040.png

TRUMHAMMARE

Beskrivning: Trumhammare av renhorn. Handtaget är klätt med barkgarvat renskinn, som är ihopsytt längs ena sidan med sentråd. Närmast horn delen är vit päls. Handtagets ände har ett hål med en skinnrem i. Halva skinet, närmast hammaren, har ett tenntrådsbroderi med rundragen tvinnad tenntråd. Hammaren är graverad med fin, tunn graving.

Mått: längd 173 mm, bredd 93 mm, tjocklek 1-1,1 cm.⁶⁵

Material: renhorn, renskinn, rundragen tvinnad tenntråd, sentråd, vit/ljus päls.

Sydd med sentråd, för tråden är hård, säger Lisbeth Kielatis. Broderiet är utfört med rundragen tvinnad tenntråd.⁶⁶

⁵⁹ Manker, Ernst 1938: s. 630.

⁶⁰ Anteckning gjord vid besöket på Skokloster 2017-05-09.

⁶¹ Manker, Ernst 1938: s. 628.

⁶² Manker, Ernst 1938: s. 628.

⁶³ Manker, Ernst. 1938. s 625-630.

⁶⁴ RA: Skokloster, serie 1, folio 100 (Manuscripta Miscellanea), tom, fol. 388-97. Fellman 1910 s 389-99; Carlsson 1925 s 74-80 (författarnamnet missförstått som ”Thusenius”); Wiklund 1926 s 85; Reuterskiöld 1927 s 14. (Källhänvisning från Manker, Ernst. 1938: s. 625)

⁶⁵ Manker, Ernst 1938: s. 336.

⁶⁶ Anteckning från besöket på Skokloster 2017-05-09.

Dekor: fin och tunn gravyr på hammarens huvud och tenntrådsbroderi på handtagets skinn.

Ursprung: både gravyr och tenntrådsbroderiet placerar den i Västerbotten, enligt Lisbeth Kielatis och Per-Ola Utsi.⁶⁷

Trumhammaren är nummer 34 i Ernst Mankers bok ” Die lappische Zaubertrommel I” från 1938. Om den skriver Manker att den hör till trumma nr 33, men han har inga ytterligare uppgifter om dess härkomst.⁶⁸



⁶⁷ Anteckning gjord vid besöket på Skokloster 2017-05-09

⁶⁸ Manker, Ernst. 1938. s 334-336.

Kabinettskåpet, inventarienummer 3160



Kabinettskåp inv-nr 3160 på Skokloster slott.

Ytterligare ett äldre föremål med anknytning till den samiska kulturen och med datering slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet finns på Skokloster slott. Det är ett s.k. kabinettskåp. Kabinettskåpen har lådor med fronter av benplattor med ingraverade bilder ur Johannes Schefferus verk Lapponia, som utkom 1673. Det har inv.nr 3160. Skåpet har två dörrar med elva större och mindre draglådor.

Uppgifter i Skoklosters katalog :

Nyckelord /Titel: Skåp

Inventarienummer: 13721

Kortbeskrivning: Kabinettskåp av ek och furu, svartlackerat.

Namn: Författare: Johannes Schefferus.

Datering: 1674-1700.

Övriga nyckelord: Kabinettskåp. Figurmotiv ur Schefferus Lapponia.

Material: Ek [lackerat]. furu Ek [lackerat]. ben furu Ek [lackerat]

Teknik: lackerat

Dimensioner: Diameter: 118 mm. Höjd: 61 mm.

Föremålet är: utställt

Beskrivning: Rektangulära sidor, sockel och överstycke med varsin draglåda. Två dörrar med speglar på insidorna, inredning med elva större och mindre draglådor. Utvändigt och på lådorna ramar med hopplister samt infällda, graverade benplattor. På dörrarna bilder av skapelsen, syndafallet och utdrivandet. På lådorna bilder ur Johannes Schefferus verk Lapponia, utkommet 1673-1674. Lådorna invändigt klädda med marmorerat papper i färgerna rött blått, brunt och vitt.

Liknande föremål på andra museer:

Det finns ett liknande skåp på Nordiska museet, med inv-nr NM.0062320. Det kom enligt uppgift från museet katalog till museet genom "ett testamentariskt förordnande af expeditionssekreteraren C. O. Vougt i Stockholm 12. VI 1890."



På Norrbottens museums finns ett kabinettskåp med inv-nr Nbm 136, med samma konstruktion och liknande bilder som på Skoklosters skåp.

Den har följande beskrivning: hängskåp av björk och furu, med tretton större och mindre draglådor, varav nu sex saknas. Tidigare doldes lådorna bakom två dörrar, men också dessa saknas idag. Träet är svartbetsat. Bredd: 45 cm, höjd: 60 cm.

Skåpet kallas "Maunuskåpet" och ingår i museets samlingar sedan slutet av 1800-talet, då det inköptes av Fredrik Svenonius i byn Maunu, omkring 2 mil väster om Karesuando, där av namnet.

*Kabinettskåp inv-nr Nbm 136 på Norrbottens museum.
Foto: Göran Dahlin. © Norrbottens museum*

Ytterligare ett liknande skåp ska finnas i Sverige i privat ägo.

Samiska föremål på Livrustkammaren

Livrustkammaren ligger i Stockholms slott och var ursprungligen det svenska kungahusets förråd av dräkter, rustningar och vapen. År 1628 bestämde Gustav II Adolf att de kläder som han hade använt i fälttåg i Polen skulle bevaras ”uthi Rust-Cammaren till en evig åminnelse”. Det la grunden till Livrustkammaren, vars uppgift är att spegla Sveriges kungliga historia, från Gustav Vasa och fram till idag. Det äldsta existerande inventarium i vilket ännu bevarade föremål finns upptagna i är från år 1548. Museet förvaltar en mycket stor samling av föremål med anknytning till de olika kungliga dynastierna i Sveriges historia.¹

Både Livrustkammaren och Skoklosters slott hörde till myndigheten Livrustkammaren och Skoklosters slott med Stiftelsen Hallwylska museet (LSH) fram till årsskiftet 2017/2018. Den 1 januari 2018 blev de en del av Statens Historiska Museer (SHM).

I samlingarna på Livrustkammaren finns tolv samiska föremål, en gåva år 1694 från landshövdingen i Västerbotten greve Gustaf Douglas till kung Karl XI. Gåvan är ett s.k. ekipage bestående av en docka av trä iklädd samisk dräkt, som är placerad i en ackja fastspänd efter en ren av trä. Omkring renens trästomme är renhuden fastsydd och på huvudet har renen löstagbara horn. Renen var vid ankomsten till Sthlm smyckad med tennrådsbroderade seldon. I knäet hade dockan en samisk trumma. Tillsammans med renen och dockan består gåvan av fjorton föremål.

År 1694 hade kungen gjort en inspektionsresa till Torneå och där träffat landshövdingen. Enligt uppgift beskådade de tillsammans midnattssolen från Torneå kyrkas klockstapel natten till den 15 juni 1694. I samband med denna resa har troligen gåvan överlämnats. Vid ankomsten till Stockholm placerades ekipaget i Arsenalen i det De la Gardieska palatset Makalös.²

Gåvan finns nedtecknad i Livrustkammarens inventarium från år 1696:

” Een lapp medh een Lappmudh³, Wallmarströija med Theen Mallior uthi, Bälte med een widsatt taska och en rijstat Hornsked, sampt een Tobaakz Pijpa af Gijpz uthi, desslijkest Mössa uppå af blått kläde, omkring fodrat med swart skin, sittandes uthi en Ackia med en lapptrumba och de pinna i knäät och för sig kiörandes en opstoppat Reen med sitt behörige tygh sampt en klåcka under Halsen och Horn på hufwudet, hwilcken lapp och Reen Landzhöfdingen af Wästerbottn Högwelb: Hr Gref Douglas förährat.”⁴

Av denna notering ser vi att dockan vid ankomsten till Stockholm var klädd i en lappmudd, dvs. renskinnpäl, med en vadmalskolt under. I bältet hade dockan en väska med en hornsked och en pipa i. Mössan var ”omkring fodrat med svart skin”. Detta kan tolkas som ett mössbräm av päls. I knäet hade dockan en trumma och ”des pinna”, dvs. hammaren. Renens trästomme var kläd med renskinn och ovanpå huvudet var horn fastsatta. Om halsen hade den en klocka i en rem. Några av föremålen är riktigt slitna, medan andra föremål är i förvånansvärt gott skick. Av kolten finns bara fragment kvar, mössan har konserverats och pälsen, som dockan ska ha varit klädd i, finns överhuvudtaget inte kvar. Även klockan, hornskeden och pipan saknas.

Föremålen har sedan de kom till Livrustkammaren i slutet av 1600-talet flyttats mellan flera olika förvaringar, bland annat till Fredrikshovs slott och Arvfurstens palats. År 1884 fördes

¹ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Livrustkammaren>. <http://livrustkammaren.se/sv/utforska/ett-museum-blir-till>

² Nodermann-Hedqvist, Maj och Manker, Ernst 1971. s. 193.

³ Ordet ”Lappmudh” kommer från samiska ordet för päls: *muoddá tt*. (Korhonen, Olavi 2006. s.137).

⁴ Kongl: Maj:tz LijfRust-Cammare Inventarium Oprättat 1696, del 2. Uppgift från Sofia Nestor, Livrustkammaren i e-post 2018-01-08.

Livrustkammarens samlingar till slottet. Där var de utställda till 1906, då de åter flyttades och ställdes ut på Nordiska museet. År 1978 flyttades samlingarna åter tillbaka till slottet.⁵

De samiska föremålen på Livrustkammaren är:

- Gjord/ryggrem, inv-nr 20629 (Livrustkammarens sakord: Ryggband)
- Halsband, inv-nr 20631 (Livrustkammarens sakord: Halsband f ren)
- Klockband, inv-nr 20632 (Livrustkammarens sakord: Renhalsband)
- Krage, inv-nr 20630
- Fragment av samisk dräkt, inv-nr 21449
- Mössa, inv-nr 21451
- Väska och bälte, inv-nr 21450 (Livrustkammarens sakord: Väska t samedräkt)
- Grimma med töm, inv-nr 20635
- Skinnloka, inv-nr 20633 (Livrustkammarens sakord: Dragrem f ackja)
- Ackja, inv-nr 29573
- Trumma, inv-nr 33396
- Hammare, inv-nr 20634 (Livrustkammarens sakord: Trumpinne)
- Uppstoppad ren, inv-nr 29572
- Trädocka, inv-nr 29574

Besöket på Livrustkammaren i maj 2017

På försommaren 2017 genomfördes studieresan till Skokloster och Livrustkammaren. Efter kontakt med de två museerna kom vi överens om att göra studiebesöken 9-10 maj, med en dag avsatt för varje museum. Det går då att vistas på Skokloster, som saknar uppvärmning.

Dit reste alltså vi: slöjdarna, tillika slöjdlärarna, Lisbet Kielatis och Per-Ola Utsi, etnolog Sunna Kuoljok, ansvarig för föremålssamlingarna på Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum, och Carl-Gösta Ojala, en av projektledarna för ”Att samla Sápmi” för att på plats studera de samiska föremålen i deras samlingar.

Dag två – Livrustkammaren

Den första dagen besökte vi Skokloster slott. Dag två kom turen till Livrustkammarens magasin, som även innehåller kontor och konservatorverkstäder. Vi togs emot av konservator Ann Hallström, textilkonservator Augusta Persson, intendent Sofia Nestor och fotograf och biträdande enhetschef Erik Lernestål. De hade lagt fram de samiska föremål på bord i kontoret, där vi kunde studera dem. Här fanns bra ljus och tillgång till lupp för att kunna studera detaljer. Vi hade tillgång till flera bord för att lägga ut föremålen. Det gjorde det lättare att fokusera på ett föremål i taget. Några av de större föremålen var inte uttagna ur magasinet, utan de vi fick studera på plats i magasinet.

Besöket gjordes under några timmar. Vi samtalade om det vi såg och med inspelningsutrustning och anteckningsblock dokumenterades dessa samtal. Vi fotograferade också föremålen.

Åter i Jokkmokk har vi ibland önskat att vi hade kunnat studera föremålen igen, för att bekräfta våra iakttagelser. Men det långa avståndet innebar att vi inte hade möjlighet till något ytterligare besök för att kontrollera detaljer och att alla våra slutsatser stämmer. Om därför vissa uppgifter i denna rapport visar sig inte stämma, så får vi åberopa detta faktum.

⁵ <https://sv.wikipedia.org/wiki/Livrustkammaren>



Föremålstudier i Livrustkammarens konservators-lokaler. Foto: Carl-Gösta Ojala, Uppsala universitet.



Lisbeth Kielatis studerar gramma med tøm, inv-nr 20635, med assistens av textilkonservator Augusta Persson.



Per-Ola Utsi och Lisbeth Kielatis i närstudie av klockband, inv-nr 20632.









Lisbeth Kielatis och textilkonservator Augusta Persson studerar mansmössa, inv-nr 21451.



I Livrustkammarens magasin studeras trumman, inv-nr 33396, av Lisbeth Kielatis, Augusta Persson, Ann Hallström, Carl-Gösta Ojal och Per-Ola Utsi.

Samiska föremål på Livrustkammaren - uppgifter i Livrustkammarens katalog

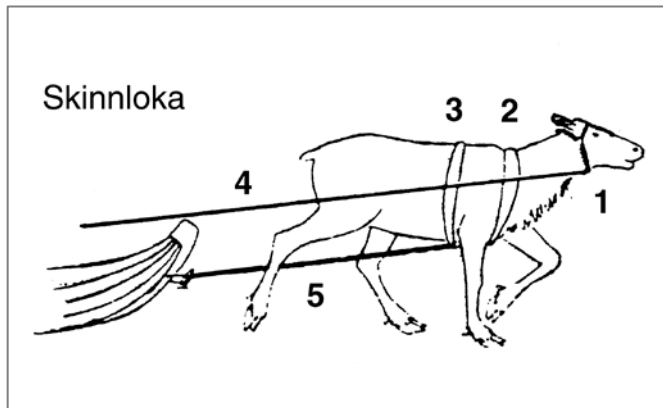
Inventarie-nummer	Rapportens benämning	Livrustkammarens nyckelord /titel	
20629	Gjord/ryggrem	Ryggband	
20631	Halsband	Halsband f ren	
20632	Klockband	Renhalsband	
20630	Krage	Krage	
21449	Fragment av samisk dräkt	Fragment av samedräkt	
21451	Mössa	Mössa	
21450	Väska och bälte	Väska t samedräkt	
20635	Grimma med töm	Grimma med töm	

20633	Skinnloka	Dragrem f ackja	
29573	Ackja	Ackja	
29572	Uppstoppad ren	Uppstoppad ren	
29574 (27:201)	Trädocka	Trädocka	
20634 (27:201)	Hammare	Trumpinne	
33396 (27:201) (nummer 8 i Mankers bok)	Trumma	Trumma, Lappland	

Livrustkammaren har fotograferat föremålen och lagt ut dem i föremålskatalogen på webben. Klicka på flicken "Relaterade bilder", för fler fotografier:
<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=artist&objectId=8139&viewType=detailView>

Högupplösta fotografier finns här:
<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=livrustkammaren+ackja&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=ef4x5wuijed00m92413nja9d2>

Renens seldon



1. Grimma
2. Skinnloka
3. Gjord/ryggrem
4. Töm
5. Dragrem

Renens seldon består av en grimma, en loka, en gjord/ryggrem och en dragrem. Grimman sätts på renens huvud, i grimman är tömmen fäst. Lokan läggs över renens manke, framför renens bog. I lokan, mellan renens framben, fästs dragremmen som går till ackjan. Gjorden/ryggremmen läggs över renens rygg och fästs ihop under renens mage. Gjorden fästs utanpå dragremmen, så denna hamnar mot renens kropp och på så hålls sätt på plats mot renens mage och inte faller ner mot marken när renen är stilla.



Renen som skänktes till kung Karl XI år 1694 består en trästomme med renhuden monterad utanpå och till det löstagbara horn. På fotona är den selad med grimman av renskinn med tömmen flätad av senor, det tennrådsbroderade klockbandet, skinnlokan och den tennrådsbroderade gjorden/ryggremmen. Foton: Jens Mohr/ Livrustkammaren.

Gjord/ryggrem, inventarienummer 20629 (27:201)



Remmen lagd av sena.

Buttasrabdda⁶ med en blå vadmalskant (innanför skinnkanten).

Plattdragen tvinnad tenntråd

Tvinnat gult ullgarn längs kanten.

Det syns inga rester av

kläde, men det kan ha funnits en tofs i änden.



Tvinnad snodd (2-snodd), av barkgarvat skinn.
Snoddens längd 60 cm.

Har varit hår på, ljust hår, med det syns bara spår efter det på den sidan av huden som var mot renen.
Skinddelens längd 31 cm.



Lagningen/skarvningen av remmen under magen, hammade mot renens mage vid användning av avudis⁷.

⁶ *Buttas buddas-* (kant)band, klädesbård, bård av kläde (el. berett skinn i detaljer i delar av ett klädesplagg), (fastsytt kantband (på kläder). *Rabdda bd* kant, rand, utkant, ytterkant (Korhonen, Olavi. 2006. s. 35 och 157).

⁷ *Audis ss s* gjord som spännes över ryggen på en körren. (Korhonen, Olavi 2006. s. 16).

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Ryggband

Inventarienummer: 20629 (27:201)

Kortbeskrivning: Ryggband till ren.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: tenntråd, kläde, rensenor, skinn

Dimensioner: Längd: 1050 mm, Bredd: 350 mm, Vikt: 267 g.

Beskrivning: Jämnbrett ryggband av brunt skinn, på ovasidan klätt med rött kläde med dekor i tenntrådsbroderi. Ryggbandet kantas av påsydda vadmalsflikar i blått och rött. Bandets ena ände övergår i en lång, smal flik av brunt skinn, ytterst tvinnat till en rem. I bandets motsvarande ände är påsytt en ögla av flätat renskinn. Dessa remmar är för att under buken hålla dragremmen på plats. Mitt på ryggbandet är påsytt en lång rem av flätade rensenor.

"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och bllå fodrat mösssa lijjandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een kläcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass."

Hörandes till sameustrustning tillhörande Västerbottenhövdingen Douglas gåvoren till kungen. Lapprustningen överflyttades från Gripsholm 1927. Den skänktes till Livrustkammaren 1694 av landshövding Douglas.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: *Avudis*⁸, gjord för ren (även kallad ryggrem). Användes för att pryda renen med vid körning med ackja vid högtider eller marknadsbesök. Gjorden läggs över renens rygg och fästs ihop under renens mage.

Tenntrådsbroderad på röd vadmal. Med baksida av barkgarvat skinn och knytsnodd av barkgarvat skinn. Broderiet är utfört på vadmalsstyget som sedan fodrats med skinnet. Skinnfodret är vikt över ena långsidans och ena kortsidans kant mot rätan. Innanför skinnkanten, på ovasidan, sitter en remsa av blått kläde, eventuellt vadmal. "Det är en vanlig *buttasrabdda*, säger Lisbeth Kielatis.⁹

Tenntrådsbroderiet är geometriskt med raka och sicksackformade linjer och korslagt längsgående mönster. All tenntråd är plattdragen "Man syr *doarrás*¹⁰, tvärs över, dvs. inte mellan tenntrådspiralerna, utan bara över", säger Lisbeth Kielatis.¹¹

Den ena långsidan är längs kanten dekorerad med en tvinnad tvåtrådig snodd av ullgarn, fastsydd med läggsöm. Ullgarnets färg är gul, men frågan är om det är originalfärgen? Färgen kan ha blekts. Längs denna sida är rektangulära bitar av ulltyg är fastsydda, i färgerna rött, blått och gult. Det röda ulltyget är kypertvävd vadmal. De andra färgerna är av tyg som vävts av grövre ullgarn, kanske är det hemvävt. De blå och gula är tuskaftvävda. Brukligt är att använda tygets stadkant till sådana här lappar.

I mitten av den andra långsidan sitter en knytband att knyta fast gjorden mot lokan, så den hålls på plats. Knytbandet är ett platt band flätat av senor. Änden av knytbandet är hopsnört så en tofs bildas. Det syns inga rester efter kläde, men det kan ha varit en klädestofs i änden. Det var vanligt att ha det.

⁸ *Avudis ss s* gjord som spännes över ryggen på en körren. (Korhonen, Olavi 2006. s. 16)

⁹ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 4 Livrustkammaren 2017-05-10. *Buttas buddas-* (kant)band, klädesbård, bård av kläde (el. berett skinn i detaljer i delar av ett klädesplagg), (fastsytt kantband (på kläder). *Rabdda bd* kant, rand, utkant, ytterkant (Korhonen, Olavi. 2006. s. 35 och 157).

¹⁰ *Doarrás (r'r)* adv. på tvären, tvärs över, åt sidan. (Korhonen, Olavi 2006: s. 49)

¹¹ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 4 Livrustkammaren 2017-05-10.

I ena kortänden sitter en ögla gjord av tvinnat barkgarvat renskinn. I andra kortänden fortsätter skinnfodret ut i en bred rem med en tvinnad skinnsnodd i änden. På den breda remmen ser Lisbeth Kielatis spår av renhår på den sida som hamnade in mot renens kropp vid användning.¹² Denna breda skinndel har en lagning, eller skarvning.

Storlek: gjordens röda vadmalstyg är 73 cm lång, 8 cm bred. Den breda skinnremmen är 31 cm lång och den tvinnade skinnsnodden den fortsätter i är 60 cm lång

Material: barkgarvat renskinn, röd kypertvävd vadmal till bottentyg, blått kläde eller vadmal till kantning, tofsar av vadmal och ulltyg, plattdragen tvinnad tenntråd i tenntrådsbroderiet, sentråd.

Dekor: geometriskt tenntrådsbroderi med regelbundet mönster av såväl raka som sicksackformade linjer. Utförd med plattdragen tvinnad tenntråd.

Ursprung: Västerbotten, enligt Lisbeth Kielatis.¹³

¹² Lisbet Kielatis Ljudinspelning 4 Livrustkammaren 2017-05-10

¹³ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 4 Livrustkammaren 2017-05-10

Halsband, inventarienummer 20631 (27:201)



I mitten, under tennträdsbroderiet, är en skinnremsa lagd, så att en upphöjning bildas.



Baksida av vitgarvat renskin.

Tvinnade snoddar av barkgarvat renskin med tofsar av vadmal i ändarna.

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: halsband f ren/ halsband.

Inventarienummer: 20629 (27:201)

Kortbeskrivning: Halsband till ren.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Datering: 1600-tal.

Material: tenntråd, skinn, rensenor, vadmal, kläde.

Dimensioner: Längd: 560 mm, Bredd: 70 mm, Vikt: 150 g.

Beskrivning: Jämnbrett halsband av vitt skinn, på ovarsidan klätt med blått kläde med dekor av tenntådsbroderi. Broderiet består av parallella rader av sicksackmönster, och raka, tunna och tjockare ränder i ett symmetriskt mönster. Halsbandet kantas av vadmalsflikar i blått och rött. I bandets vardera ände sitter påsytt fyra band av flätat skinn med tofsar av vadmalsflikar.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Prydnadshalsband för ren.

Halsbandet har ett tenntådsbroderi på blått ulltyg, kläde eller vadmal. Baksida av vitgarvat skinn.

Runtom hela halsbandet, längs kanterna, är rektangulära bitar av tuskaftvävd vadmal fastsydda, i färgerna blått, grönt, rött och gult. Den gula färgen kan ha ursprungligen ha varit överfärgad med indigo, för att få grön färg, och sedan kan indigon ha nöts bort, så den gula färgen har kommit fram.¹⁴

I vardera kortända är fyra tvinnade remmar av barkgarvat renskinn med tofsar av vadmal fastsydda.

Tenntrådsbroderiet är utfört med böljande och raka längsgående linjer. Mittenbroderiet är sytt i sicksack, över en skinnrem så att en upphöjning, en ås, bildas. Där är tenntåden är bitvis bortnött, men på vissa ställen finns tråden som den tvinnats runt kvar. Broderiet är sytt helt med plattdragen tvinnad tenntåd, fastsytt med sentråd och det är säkert också sentråd i kärnan av den tvinnade tenntåden, säger Lisbeth Kielatis.¹⁵

Vi tror inte den varit tänkt att hänga en klocka i, eftersom den inte är delad i två delar med plats för en skälla emellan. Eller kan den ha varit ett klockband, där klockan knöts fast, samtidigt som halsbandet knöts ihop?

Material: bark- och vitgarvat skinn, blått ulltyg, kläde eller vadmal i bottenytet, plattdragen tvinnad tenntåd, blå, grön, röd och gul vadmal i tofsarna, sentråd.

Dekor: tenntådsbroderi med regelbundet mönster av såväl raka som böljande linjer.

Utförd med plattdragen tvinnad tenntåd.¹⁶

Ursprung: Västerbotten, enligt Lisbeth Kielatis.¹⁷

¹⁴ Augusta Persson Ljudinspelning 2 Livrustkammaren 2017-05-10.

¹⁵ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 2 Livrustkammaren 2017-05-10.

¹⁶ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 2 Livrustkammaren 2017-05-10.

¹⁷ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 2 Livrustkammaren 2017-05-10.

Klockband, inventarienummer 20632 (27:201)



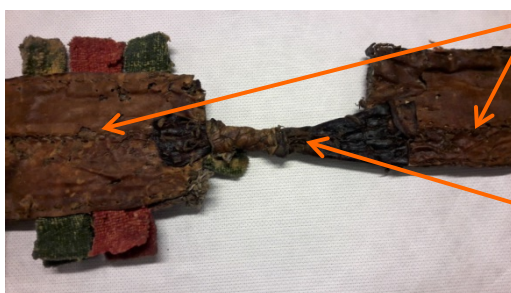
Längst ut är en ögla av tvinnat renskinn (3-snodd).

Kantad med sentråd i alla kortändor.



Denna del är mer sliten än den andra. De flesta tyglapparna i mitten och tygtofsarna längs kanten är bortnötta.

Tvinnad läderrem (3-snodd) av renskinn



Söm, sydd med sentråd, längs mitten på hela baksidan på båda delarna.

Remmen är omlindad med en skinnbit, som är fastsydd.

I mitten är fastsydda bitar av kläde eller vadmal.

Längs båda kanterna är en tenntrådsfläta flätad av två trådar, omgiven av en rak linje på var sida.

Ytterst är en fläta av gult ullgarn fastsydd.

Foto ovan: Jens Mohr, Livrustkammaren.

Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Renhalsband

Inventarienummer: 20632 (27:201)

Kortbeskrivning: Halsband till ren.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: tenntråd, rensenor, renskinn, kläde

Dimensioner: Längd: total 650 mm, Längd: 285 mm, Bredd: 70 mm, Vikt: 222 g.

Beskrivning: Halsband av två jämn breda band på ovasidan klädda med blekrött kläde med en dekor av tenntrådsbroderi och i mitten med en rad av små flikar av rött, blått och grönt kläde. Banden kantas runtom av flikar av rött och grönt kläde. På undersidan är klätt med ljusbrunt skinn. I det ena bandets ände är påsytt en ögla av rensenor och i ändan på det andra bandet sitter påsytt ett långt band av tvinnade senor. Banden är vid varandra sammanlänkade med ett band av brunt skinn.

Ao 1694 d. 20 Novembr. Iefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå foderat mössa liigandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Klockband, *biellobádde*¹⁸, för ren, av två rektangulära delar hopfästa med en skinnrem. I skinnremmen är det tänkt att en skälla ska hänga.

Klockbandet har tennträdsbroderi på rött kläde. Baksida av barkgarvat renskinn.

Längs kanterna av halsbandet är rektangulära bitar av tuskaftvävt kläde fastsydda, i färgerna rött och grönt. En del av de gröna tofsarna är delvis gula. ”De gröna tofsarna kan först vara guldfärgade och sedan ha färgats med indigo. Indigo tränger inte in i tyget, så den nästan nöts av lite på ytan, som på jeans. Och det är kanske det man ser lite här på de gröna ylletofsarna. Indigon kan vara bortnött och det gula har kommit fram”, säger Augusta Persson, Livrustkammaren.¹⁹

Ytterkanterna är hopsydda med sentråd med kastsöm. På framsidan ovanpå sömmen är en fläta av gult ullgarn fastsydd. Flätan är bortnött på många ställen.

Klockbandet består av två delar sammanfogade med en rem. Den ena delen av klockbandet är mer sliten än den andra: den röda färgen är blekt. Den har bara kvar en del av tyglapparna på mitten och bara några få klädestofsar finns kvar i kanten. Skinnremmen mellan de rektangulära bitarna är förstärkt eller lagad med en skinnbit, som har lindats omkring remmen och sytts fast med sentråd.

Tennträdsbroderiet är utfört med längsgående raka och sicksackgående linjer. Hela broderiet är av rundragen tvinnad tenntråd. Längs långkanterna är en tennträdsfläta flätad av två tvinnade tenntrådar är fastsytt. I mitten är en rad uppåt stående lappar av kläde i rött, grönt och blått fastsydda. En del av dem är klippta av stadkanter. ”Så är det ju ofta”, säger Augusta Persson. ”På den här tiden tog man ju tillvara på allt.”²⁰ Baksidorna är av barkgarvat renskinn. Båda halvorna av klockbandet har en söm längs mitten av skinnsidan. Den ena delen av klockbandet har i kortänden en knytband av tvinnat barkgarvat skinn (tresnodd). Den andra delen har i kortänden en tvinnad ögla (tresnodd) av barkgarvat skinn.

I 1696 års inventarium från Livrustkammaren anges att det fanns en klocka under halsen på renen.: ”--- en opstoppat Reen med sitt behörige tygh sampt en klåcka under Halsen och Horn på hufwudet, ---.”²¹ Klockan saknas idag.

Material: barkgarvat renskinn, rött kläde till bottentyg, tofsar av vadmal eller kläde, rundragen tvinnad tenntråd, sentråd.

Dekor: tennträdsbroderi med regelbundet mönster av såväl raka som sicksackformade linjer. Utförd med tvinnad rundragen tenntråd. I mitten påsydda lappar av kläde.

Tennträdsbroderiet är sytt med sentråd. Sytt på klädet ihop med ett lager skinn. Sedan är den dessutom fodrad med skinn, enligt Lisbeth Kielatis.²²

¹⁸ *biello l* skälla, bjällra (ofta fyrkantig), klocka med kläpp (även om kyrkklocka). *Bádde tt* band (Korhonen, Olavi 2006. s.27 och 16)

¹⁹ Augusta Persson Ljudinspelning 3 Livrustkammaren 2017-05-10.

²⁰ Augusta Persson Ljudinspelning 3 Livrustkammaren 2017-05-10.

²¹ Kongl: Maj:tz LijfRust-Cammare Inventarium Oprättat 1696, del 2. Uppgift i e-post 2018-01-08 från Sofia Nestor, intendent vid Avdelningen för samlingar och forskning vid SHM

²² Lisbet Kielatis Ljudinspelning 3 Livrustkammaren 2017-05-10.

Högupplösta foton:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=literature&objectId=102456&viewType=detailView>

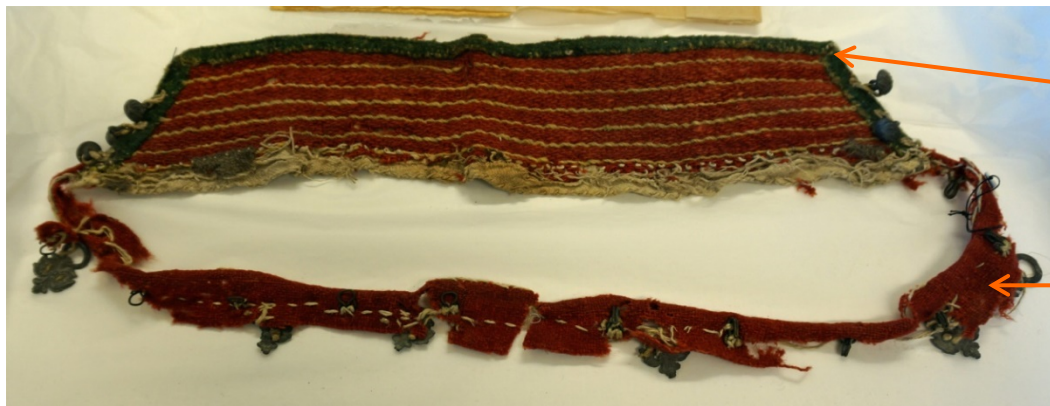
Högupplösta fotografier finns

här: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Uppstoppad_ren_fr%C3%A5n_1694_-_Livrustkammaren_-_102456.tif

Liknande föremål på andra museer

Äldre tenntrådsbroderade renseldon, t.ex. gjordar/ryggremmar, bjällerband och grimmor, finns t.ex. på Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum, Västerbottens museum och Nordiska museet. På Kalmar läns museum finns tjukband KLM 1133.

Krage, inventarienummer 20630 (27:201)



Kragen är kantad med grönt ulltyg.

Kantning i halsöppningen



Kragen är 8,5 cm hög.

Överkant: 33,5 cm lång.

Nederkant: 40,5 cm lång.

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Krage

Inventarienummer: 20630 (27:201)

Kortbeskrivning: Ståndkrage till samedräkt.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: ylle, tenn, skinn, linnelärft.

Dimensioner: Längd: 390 mm, Bredd: 85 mm, Vikt: 77 g

Beskrivning föremålsdatabasen: Ståndkrage till samedräkt med spänesmyckat halssprund, s.k. barmglip. Kragen är formad som ett jämbrett band, av rött yllegarn med invävda vita ränder, kantad av ett påsytt grönt yllebånd och snett utställt i sidorna. I vardera sida är påsytt tre små tennknappar med en vriden dekor, fästade i vita skinnöglor. På undersidan fodrat med beige linnelärft. Halssprund bestående av ett smalt band av rött kläde. På bandet påsytt liljeformade tennbrodyrer samt sex hakar med motsvarande hyskor.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Röd krage till en sydsamisk manskolt. I Livrustkammarens inventarium från 1696 så anges att dockan var klädd i päls och vadmalsskolt med tenn-malJOR: ”Een lapp medh een Lappmudh, Wallmarströija med Theen Mallior uthi, ---.”²³ Kragen bör ha hört till kolten, eftersom kragen till en päls görs av päls.

²³ Kongl: Maj:tz LijfRust-Cammare Inventarium Oprättat 1696, del 2. Uppgift från Sofia Nestor, Livrustkammaren i e-post 2018-01-08.

Kragen är sydd av rött kypertvävt ulltyg, kläde eller vadmal. I överkanten är kragen kantad med grönt ulltyg, troligen kläde. Fodrad med ofärgat kypertvävt linnetyg. Dekorerad med fem vågräta rader gult tvinnat ullgarn som sytts fast med läggsöm²⁴ på det röda tyget. Dessa sömmar ger också stadga till kragen. I nederkanten syns fragment efter annat tyg, kanske det grå kolttyget.

I kragens framkant är runda knappar av tenn fastsatta med tvinnade remmar av vitgarvat skinn: tre tennknappar är fastsydda på ena sidan och två på andra sidan (en har sannolikt fallit bort). Knapparna har mönster på översidan och slät undersida med ring för fastsyning.

I kragens framkanter, nertill, är fastsytt en röd tygremsa av tuskaftvävt ulltyg, troligen kläde. Det är allt som återstår av halssprundets kantning. I den är hyskor, hakar och löv av tenn fastsydda med lintråd. Löven har formen av heraldiska liljor. Längs hela tygremsans mitt är en rad med förstyg, sydda med lintråd.

”Gammalt tillbaka så var öppningen mycket smalare. Det är ju inte som nu, att man har den så urringad. Utan den var precis så att man fick igenom huvudet”, säger Lisbeth Kielatis.²⁵

Storlek: Höjd 8,5 cm, längd övre kant 33,5 cm, längd nedre kant 40,5 cm.

Material: kragens tyg: rött kypertvävt ulltyg, kläde eller vadmal, kragens fodertyg: kypertvävt ofärgat lentyg, kragens kantning: grönt ulltyg, troligen kläde, halssprundets kantning: rött ulltyg, troligen kläde. Vidare: gult ullgarn, tennknappar, hyskor och hakar av tenn, löv av tenn, fragment av grått ulltyg (troligen kolttyget).

Dekor: Dekorerad med vågräta ränder av pålagt tvinnat gult ullgarn, som är fastsytt med läggsöm. Fastsydda tennhängen, hyskor och hakar och runda knappar av tenn.

Ursprung: Den röda färgen och modellen på dräktkragen visar att den har suttit på en sydsamisk mansdräkt.

”Det ser ut som en manskrage från Ammarnäs/Tärnaby eller Vilhelmina/Åsele området. Den kan också vara från Dalarna/Idre, men jag tror på Västerbottensområdet. Idag är kragen fortfarande röd med grön skoning, säger Lisbeth Kielatis.²⁶

²⁴ *Vanlig läggsöm* – tråden eller trådarna spänns i parallella rader över en viss yta av bottentyget och fästs ner med en annan tråd. (källa: Franzén, Anne Marie och Nockert Margareta. 2012. s. 42).

²⁵ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 5 Livrustkammaren 2017-05-10.

²⁶ Uppgift i e-post från Lisbeth Kielatis 2018-04-08.

Fragment av samisk dräkt, inventarienummer 21449 (27:201)



Grå vadmal, fragment av dräktyget

Tuskaftvävd kläde eller vadmal.

Nederkant?



Nederkant?

Ärmkant

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Fragment av samedräkt

Inventarienummer: 21449 (27:201)

Kortbeskrivning: Samedräkt fragment.

Accession: 1927.

Givare: Gustaf Douglas.

Beskrivning: En mängd små vadmals- och klädesfragment från kolt, tillhörig den same som med tillhörande ren och ackja 1694 skänktes till Karl XI från landhövdig Gustaf Douglas. Fragmenten, däribland bl a ärmlinning, stycken av koltbård etc., förvaras på sju stora pappark.

Ao 1694 d. 20 Novembr. Iefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå foderat mössa liigandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Tygfragment av kolten: gråa vadmals- eller klädesbitar, remsor av rött och blått tuskaftvävt ulltyg, kläde eller vadmal, en röd hopsydd remsa av tuskaftvävt ulltyg, kläde eller vadmal, smala remsor av brunt ulltyg. Det grå tyget är kypertvävt. Det blå och de röda tygremsorna är.

Av det gråa tyget finns bara små bitar kvar. De bör vara rester av tyget till själva kolten. Den hopsydda remsan av det röda tyget har troligen utgjort ärmlinning. Sedan finns det två breda röda remsor och två blå nästan lika breda remsor. Var ha de suttit? Det röda klädet kanske har varit dekoration i bröstöppningen. De smalare remsorna av brunt tyg kan ha utgjort kantning i koltöppningen och/eller ärmslutet. De blå bitarna vet vi inte riktigt var de suttit. Kanske i nederkanten av kolten.

”När det gäller manskolten i Västerbottensområdet idag, så har den i barmöppningen en bredare remsa rött kläde och är kantad med en smalare remsa grönt eller blått kläde. Men de har ingen klädesdekoration nedtill”, säger Lisbeth Kielatis.²⁷

Material: kolttyget: grå kypertvävd vadmal eller kläde, remsor/fragment av rött och blått tuskaftvävt kläde eller vadmal, remsor av brunt ulltyg.

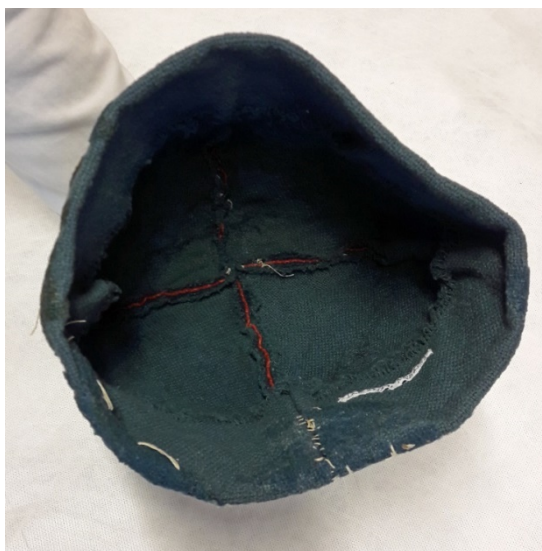
Ursprung: Troligen från Västerbotten.

²⁷ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 5 Livrustkammaren 2017-05-10.

Mössa, inventarienummer 21451 (27:201)



*Tyg har lagts in under originaltyget vid tidigare konservering.
Foto: Jens Mohr, Livrustkammaren.*



Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Mössa.

Inventarienummer: 21451 (27:201)

Kortbeskrivning: Mössa till samedräkt.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: kläde (Textil, Ull) [tuskaft].

Dimensioner: Omkrets: 655 mm - Utvändig, Höjd: 200 mm, Längd: 280 mm - sömmen från kanten till skärningspunkten.

Beskrivning: Kalott av blått kläde sydd av fyra kilar. Varje kilsöm klädd med rött band av kläde. I nederkanten

finns rester av ofärgad linnetråd. Mössan bär spår av fuktskada och nederkanten är kraftigt insektsangripen men är konserverad,
Färgsättningen tyder på att mössan är en sydsamisk mössa för en man. De fyra kilarna antyder att det skulle röra sig om en skogssame. Det sydsamiska skogsområdet motsvarar idag Västerbotten
Utgör del av den så kallade samegåvan: ett ekipage med en uppstoppad ren, spänd framför en ackja (släde) i vilken det sitter en klädd trädocka föreställande en samisk man.
Ekipaget gavs i present till Karl XI från Västerbottens landshövding Gustaf Douglas 1694. I 1696 års inventarium står:
"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå fodrat mösssa lijjandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass."

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Blå kilmössa av kläde dekorerad med remsor av rött ulltyg, kläde eller vadmal.

Mössan är sydd av fyra kilar blått tuskaftvävt kläde. Mösstyget är invikt i nederkanten mot insidan. Invikningen är ca 10 cm. I sömmarna mellan kilarna är ovikta remsor av rött kläde eller vadmal inlagda. De röda tygremsorna går inte ända ner till nederkanten av mössan, utan slutar flera cm ovanför den invikta kanten. "Det blå klädet ser kraftigt vattenskadat ut", säger Ann Hallström, Livrustkammaren.²⁸ Det är mörka fläckar på tyget som avslöjar det.

Mössan har konserverats genom att originaltyget sytts fast på ett underlagstyg. Det sitter inuti hela mössan. Det är dock inte så lätt att se vid första anblicken, eftersom det är så noggrant sytt. Underlagstyget är skraddat i fyra kilar, liksom mössans originaltyg.

Enligt uppgift var mössan "omkring fodrad" med svart skinn när den 1694 kom som gåva till kungen: " --- *desslijkst Mössa uppå af blått kläde, omkring fodrat med svart skin.*"²⁹ Vår tolkning är att det som avses med " omkring fodrat med svart skin " är ett löst eller fastsytt bräm runt mössans nederkant och inte ett foder inuti mössan.³⁰ Idag syns varken spår efter bräm eller ett foder av päls eller skinn.

Att mössan haft ett bräm av päls är inte osannolikt, även om det inte finns sådana bevarade från sydsamiskt område, men bruket av pälsbräm finns i samisk tradition. Fortfarande idag används på nordsamiskt område pälsbräm, *viergge*³¹, för vinterbruk till mansmössorna. Det kan vara ett löst eller ett fastsytt. "Svart päls kan vara järv, för järven har väldigt varmt hår", säger Per-Ola Utsi om uppgiften "fodrad med svart skinn"³².

Tidens tand kan vara orsaken till att brämet inte längre finns kvar. Vid magasinsförvaring kan pälsen ha angripits av skadedjur och tappat allt hår.

Eller har användning av mössan slitit på brämet, så det därför har tagits bort?³³ När det gäller gåvan till kungen, som denna mössa ingick i, så ska dockan ha varit klädd i renskinnspäls, förutom i kolt.³⁴ Den pälsen finns inte heller kvar idag.

²⁸ Ann Hallström Ljudinspelning 9 Livrustkammaren 2017-05-10.

²⁹ Kongl: Maj:tz LijfRust-Cammare Inventarium Oprättat 1696, del 2. Uppgift från Sofia Nestor, Livrustkammaren i e-post 2018-01-08.

³⁰ Ljudinspelning 9 Livrustkammaren 2017-05-10.

³¹ *Viergge rg* bräm (skinn runt pälsen nedre kant eller runt mössa). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 230).

³² Per-Ola Utsi Ljudinspelning 9 Livrustkammaren 2017-05-10.

³³ Gustav III ska ha använt Livrustkammaren som ett rekvisita-förråd vid spektaklar och föreställningar, bl.a. med samiska teman, enligt Carl-Gösta Ojala och Sofia Nestor. Ljudinspelning 5 Livrustkammaren 2017-05-10.

³⁴ Det kan vi avläsa av beskrivningen av kunga-gåvan som finns i Livrustkammarens inventarium från 1696: " Een lapp medh een Lappmudh, Wallmarströija med Theen Mallior uthi, ---."

Material: mösstyg: blått tuskaftvävt kläde, dekorremсор av rött ulltyg, kläde eller vadmal. Någon gång sedan mössan kom till Livrustkammaren har blått underlagstyg sytts fast under originaltyget som förstärkning.

Dekoration: dekorerad med röda ulltygremсор i sömmarna mellan kilarna.

Ursprung: mansmössa från Malå-området.³⁵

”Om man ser på dagens mössor så ser Malå-mössan ut så här fortfarande; blått tyg med rött kläde i sömmarna och fyra kilar”, säger Lisbeth Kielatis. Däremot saknar mössan i nederkanten kantning med rött kläde, som dagens mansmössor från Malå har.³⁶

Högupplösta foton:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=57463&viewType=detailView>

Högupplösta fotografier finns här:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:M%C3%B6ssa_till_samedr%C3%A4kt,_1600-tal_-_Livrustkammaren_-_102562.tif

³⁵ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 9 Livrustkammaren 2017-05-10.

³⁶ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 9 Livrustkammaren 2017-05-10.

Väska och bälte, inventarienummer 21450 (27:201)



Öppningen är kantad med vitt skinn.

Bältespänne av metall.

Skinnrem att fästa i bältespännet för att fästa bältet runt midjan.

Fotot till vänster: Livrustkammaren.



Platt tenntråd i mitten av mönster-raderna.



Baksida av renpäls. Har tappat håren.



Locket kantat med vitgarvat renskinn.
Söm med blå ulltråd i mitten på röda klädet.

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Väska t samedräkt

Inventarienummer: 21450 (27:201).

Kortbeskrivning: Väska till samedräkt.

Datering: 1600-1694 cirka

Accession: Gåva, 1927.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: läder och skinn (Animalier) [tennbroderi].

Dimensioner:: Bredd: 120 mm, Höjd: 130 mm – Locket, Längd: Hela bältet inkl fragment 1130 mm, Bredd: Bältets 25 m (ska nog vara mm).

Beskrivning: Sydsamisk väska för man. Väska smyckad med tennbroderier på rött och blått ylle.

Denna typ av väska kallas "skedväska" ("tasko") och i den förvaras ens personliga sked i trä eller horn som man har med överallt. Väskan är fäst i ett med nitade runda tennbrickor dekorerat bälte. Bältet spänns i den tunna läderremmen på bältets insida. Bältets mått är mellan 80-86 cm beroende på var man spänner det, vilket stämmer bra överens med trädockans (inv.nr. 29574) midjemått.

Väskan ingår i den så kallade "Samegåvan" bestående av uppstoppad ren med tillhörande same snidad i trä samt ackja. Till renen hörande seldon i flera delar, samens mössa och fragment från den sammens kläder. Förutom denna väska bar man ofta också en tobaksväska och en penningpung. Dessa saknas i samlingarna.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

En platt fyrkantig väska, *dåssko*³⁷, av barkgarvat skinn med tenntrådsbroderat lock. Genom tre skinnöglor är ett bälte draget. Bältet är av skinn eller läder och prydd med runda mönstrade tennknappar.

Väskan är en sydsamisk skedväska för man gjord för att hänga i bälte, i traditionell modell och med traditionellt utseende. Sydsamiska bälten har av tradition pryts med tennknappar.

Beskrivning väska

Väska i form av en "ficka" med ett fyrkantigt lock, som helt täcker väskan. Locket är fastsytt högst upp på väskan. I överkanten av väskan är tre remsor av barkgarvat skinn fastsydda, så de bildar öglor för att dra ett bälte igenom.

Väskan, eller fickan, är gjord av två fyrkantiga bitar barkgarvat skinn som är hopsydda nertill och i sidorna. "Botten och framstycket är sytt i ett och bakstycket i ett", säger Lisbeth Kielatis. "Dåssko syr man så, det är helt traditionellt."³⁸ Framstycket har en rundad öppning

³⁷ *Dåssko sk* – liten påse el. pung (dvs. bältespung som förr brukades att bära bl.a. sked i). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 43).

³⁸ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 10 Livrustkammaren 2017-05-10.

som är kantad med vitgarvat skinn. Bakstycket är tillverkat av renpäls, där päls-sidan varit utåt och alltså hamnat mot bärarens kropp. Väskan har idag förlorat det mesta av håret/pälsen. De hår som finns kvar visar att pälsen har varit ljus/vit. Bakstycket är trasig högst uppe på höger sida, en fyrkantig bit fattas. Längst ned på väskan är en ögla av tvinnat barkgarvat skinn fastsydd, för att stänga väskans lock i.

Locket har ett bottentyg av blått kläde med ett rött kors i mitten, så det blå klädet delas upp i fyra rutor. På det röda klädet är en linje med blått tvinnat ullgarn fastsytt med läggsöm. ”På så sätt sydde man fast allt kläde, all dekor, på kolten, skinnkolten och pälsen innan symaskinen kom. Man sydde man fast garnet genom att sy över det med en annan tråd”, berättar Lisbeth Kielatis.³⁹ Locket är kantat med vitgarvat renskinn. Längst ned på locket finns rester av en rem av tvinnat skinn. Kanske har det suttit en knapp i den, för stängning av locket mot väskan.

Tenltrådsbroderiet på locket är geometriskt med raka och sicksackformade linjer. Sicksackmönstret är utfört med plattdragen tvinnad tenltråd och omgivet av två rader tvinnad runddragen tenltråd. Sicksackmönstret är uppbyggt undertill, så att det bildas en förhöjning, en ås.

Till väskan har hört en graverad hornsked och en tobakspipa av gips. I Livrustkammarens inventarium från 1696 är nämligen nedskrivet: ”*Een lapp medh, --- Bälte med een widsatt taska och en rijstat Hornsked, sampt een Tobaakz Pijpa af Gijpz uthi,--.*”⁴⁰ Hornskeden och pipan saknas idag.

Material: bottentyg för tenltrådsbroderiet: blått kläde (så tätvävt att det är svårt att avgöra vävteknik), tyg till krysset på locket: rött kypertvävt kläde, Vidare: sentråd, rund- och plattdragen tenltråd, barkgarvat renskinn, renpälsskinn med ljust/vitt hår (har tappat det mesta håret).

Tenltråden är både rund- och plattdragen. Tennet är tvinnat kring sentråd, enligt Lisbeth Kielatis.⁴¹

Dekor: geometriskt tenltrådsbroderi.

Ursprung: Västerbotten, enligt Lisbeth Kielatis och tillägger: ”den är jättevacker.”⁴² Skedväskor av denna modell har även brukats i områden norr där om, men med annan utsmyckning.

Beskrivning bälte

Skedväskan hänger i ett bälte av skinn eller läder prydd med runda mönstrade tennknappar. De är tätt fastsatta längs hela bältet. Tennknapparna är fästa genom skinnet och nitade baktill. En del av bältet har gått av och bildar en lös ände.

En ände avslutas med en metalldel med en ring i. I ringen sitter ytterligare en metalldel. I den har den lösa delen har suttit fast, men bältet har gått av. Den lösa delen har likadana tennknappar som på bältet och avslutas med en ytterligare en metalldel.

³⁹ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 11 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁴⁰ Kongl: Maj:tz LijfRust-Cammare Inventarium Oprättat 1696, del 2. Uppgift från Sofia Nestor, Livrustkammaren, i e-post 2018-01-08.

⁴¹ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 11 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁴² Lisbet Kielatis Ljudinspelning 11 Livrustkammaren 2017-05-10.

I andra änden sitter ett metallspänne. I den har en platt skinnrem stuckits in för att fästa ihop bältet. Skinnremmen är fastsydd på bältets insida. I metallspännet är en tunn skinnrem fastknuten.

Material: skinn eller läder, sentråd, tenn.

Dekor: bältet är prytt med runda mönstrade tennknappar.

Ursprung: Västerbotten, enligt Lisbeth Kielatis.⁴³

Övrigt: läs mer om bälten med tennprydnader i denna rapport, i uppgifterna för bälte 13717 på Skoklosters slott.

Liknande föremål på andra museer

På Nationalmuseet finns två äldre skedväskor; pung Lu 1 och pung Lu 2. Båda med uppgifter: geografisk navn: Finnmarken och fremstilling tid: Start: 01-01-1800 Slut: 31-12-1840.

På Västerbottens museum finns tre äldre skedväskor: Vbm 7809, som förvärvades till museet 1965 samt Vbm 1506 och Vbm 1507, som båda kommer från Tärna socken, tillverkare okänd, och är förvärvade till museet 1913.

På Läns museet Västernorrland i Härnösand finns väska, M 726, med brukningsort: Frostviken. Inköpt år 1900.

Övrigt

Om skedväskan

Så här berättar Kristoffer Sjulsson, 1828-1908, som för O.P. Pettersson, berättat om Vapsten-samernas⁴⁴ liv i början av 1800-talet: ”*Dasko*. På männens bälte är på kroppens framsida fäst en liten väska, kallad *dasko*. I denna buro männen *bassma*, elddonet, och skeden. Locket på denna väska är så stort att det täcker hela hennes framsida, och är rikt utsmyckat med *dettnam*, det är utsirningar sydda med tenntråd. Locket är kantadt med hvit obarkadt skinn, s.k. *velksskârrie*. Innanför kantranden af skinn syddes en rad tenntrådssömmar bredvid hvarandra till en half centimeters bredd. Fältet inom denna rand delades medels två tenntrådsränder, den ena uppifrån nedåt, den andra från höger till vänster, i fyra mindre fält. Dessa små fält utsmyckades på olika sätt, allt efter sömmerskans smak och skönhetssinne.”⁴⁵

Skedväskan finns även i områden norr om Västerbotten. Sigrid Drake skriver i sin bok: ”Lule lappmark. --- och en *tasko* (se nedan), broderad med tenn, vari sked, tobak; numera ej bruklig, såsom obekvämt; locket kan gå upp och saker förloras; nu brukas istället *paste-pursa*, en pung som dras igen; skeden kallas *pursa-paste*; den förra ännu allmän i Sirkas (lappby i Jokkmokk) och Gellivare.”⁴⁶

⁴³ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 11 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁴⁴ Vapsten är en fjällsameby i Västerbottens län. Samebyn har sina åretruntmarker i Storumans kommun. Källa: <https://sametinget.se/vapsten>.

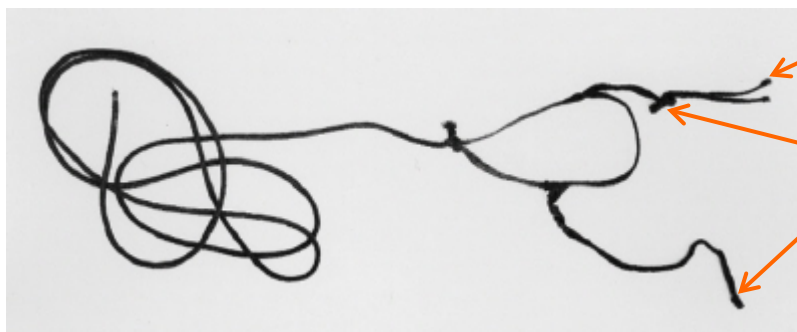
⁴⁵ Pettersson, Olof Petter. 1979 s. 192.

⁴⁶ Drake, Sigrid (1918) 1979 s. 190.

Grimma med tøm, inventarienummer 20635 (27:201)



Fotot ovan: Jens Mohr,
Livrustkammaren.



I ändarna syns rester av blått kläde.

Skinn runt skarvarna.

Änden är delad i två delar, har ingen hornknapp, istället har man knutit ihop banden ovanför nacken.

Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Grimma med tøm/halsband.

Inventarienummer: 20635 (27:201)

Kortbeskrivning: Grimma med tøm till uppstoppad ren.

Accession: gåva, 1927.

Givare: Gustaf Douglas.

Teknik: Senor av ren, Flätad

Dimensioner: Längd: 3860 mm, Bredd: remmar 10 mm, Vikt: 160 g..

Beskrivning: Grimma med tøm för uppstoppad ren av flätade rensenor, oljade på utsidan.

"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och bllå fodrat mösssa liigandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass."

Grimman är flätad i en platt fläta, medan den delen som utgör början av tömmen är flätad i en "fyrkantsfläta", en teknik som man ofta ser i dem samiska kulturen, men som få behärskar idag.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Grimma, *bágge*⁴⁷, med vidhängande töm, *lábttje*⁴⁸. Flätad av rensenor. Grimman är lagd/flätad i teknik för att göra ett platt band, medan tömmen är lagd/flätad i teknik för att göra ett fyrkantigt band. Grimman är flätad av åtta delar, *tjoale*⁴⁹.

Grimman består av en del som bildar en ring, som sytts eller knutits ihop. När renens selas träs den över renens mule. I grimmans ring sitter två band som knyts ihop bakom renens nacke. I grimmans ring är också tömmen fastknuten. Den hamnar under halsen på renen. Allt är flätat av sentråd.

Där knytbanden sitter fast i grimman är skarvarna omlindade med renskinn, som förstärkning. Knytbanden avslutas med att bandet delas upp i två ändor. På en av dessa knytbands två ändor syns rester av något blått, sannolikt rester av tofsar. ”Man hade tofs som avslutning nästan på allting”, säger Per-Ola Utsi.⁵⁰ Det går inte avgöra om det blåa är tyg eller garn. På många grimmor finns en knapp att fästa ihop den med över nacken, men på denna saknas hornknapp och det syns inte heller spår efter att det skulle ha funnits någon. ”Den här är bara knuten i nacken. Annars hade man sett var hornlåset hade varit. Och på den tiden var den mjuk och smidig och lätt att knyta. Även i kyla”, säger Per-Ola Utsi.⁵¹

”När man körde ackjan, så gick tömmen över ryggen på renen och användes till att mana på renen. Töm hade man också när man ledde renen”, säger Per-Ola, och berättar att en sådan här fyrkantig töm hade hans mamma till sin ren, som bar vaggan. ”Precis sådan här. Men det var ju en nyare modell. Men den är väldigt gammal den också, flätad, fyrkantig. --- Det var ofta mors töm det här och hon hade den tamaste renen, som man kunde lita på.”⁵²

Material: sentråd, barkgarvat renskinn.

”Det måste vara sentråd från benen, för den är grövre”, säger Lisbeth Kielatis.⁵³

”En sentråd är ungefär en halv meter lång, ungefär, när man spinner det. Jag vet inte hur många det går. Väldigt många renar. Man splitsar upp den, bankar och splitsar upp den och så spinner man den då. Man tuggar den. Man använder munnen och kinden lika mycket som händerna.”, säger Per-Ola Utsi. . ”Hand, tand och saliv”, tillägger Lisbeth Kielatis.⁵⁴

Grimman och är lagd/flätad av åtta delar till ett platt band. ”De kallas för *tjoale* alla de här, alltså *tarmar* översatt till svenska. För att de är fyllda med sentråd”, säger Lisbeth Kielatis.⁵⁵ Tömmen är lagd/flätad till ett fyrkantigt band.

Dekor: Fint arbete, för fint tillfälle.

”Skulle man ut till marknaden till folk då klädde man upp renen också, inte sig själv bara. Det är här tofsarna och klädet kommer in och tennbroderierna. Vardagstömmen var grövre. Det var ofta bara en grov läderrem, nötläder oftast”, säger Per-Ola Utsi.⁵⁶

Ursprung: Västerbotten.

⁴⁷ *Bágge* kk grimma (i dragrenens seltyg). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 17)

⁴⁸ *Lábttje* *btj* töm, tåg (av läder). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 114).

⁴⁹ *Tjoalle* tarm; tåt (del) i rep; djupaste fåran i bäck el sjö. (Korhonen, Olavi. 2006 s. 210).

⁵⁰ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵¹ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵² Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵³ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵⁴ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵⁵ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁵⁶ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

”Att bara använda sentråd var väldigt vanligt i Västerbotten”, säger Lisbeth Kielatis.
”I Västerbottensområdet så gjorde man bältet på det här sättet också, genom att fläta. Den tekniken används också på yllegarn, till skoband.”⁵⁷

Högupplösta foton:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=57187&viewType=detailView>

Högupplösta fotografier finns här:

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=livrustkammaren+grimma&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=1r8xxl9pyjw67iae58a1kc3m3>

Liknande föremål på andra museer

Det flesta flätade grimmor och tömmar som finns i museisamlingar är flätade inte enbart av senor, utan av skinntampar med senor inuti, men det finns några enstaka av enbart senor.

På Nordiska museet finns en rentöm som är flätad av enbart sena, NM.0071560, från Åsele eller Lycksele lappmark.

På Nordiska museet finns också några grimmor, som är flätade av enbart sena. Här finns t.ex. grimma NM.0199670, bruksort Lycksele lappmark, och grimmorna NM.0201628 och NM.0201629, från Sorsele, Granbyn. Här finns vidare grimmorna NM.0298307 och NM.0298308, båda har ägts av Anna och Anders Tomasson, Jämtland, Frostviken, Gäddede. Alla är utsmyckade med klädestofsar.

På Västerbottens museum, Umeå, finns grimma Vbm 3448, som är rikligt utsmyckad med klädestofsar och har tillhört Maja Brita Gustafsdotter och Måns Klemetsson, Björkfjäll, Sorsele socken. Här finns vidare en töm, Vbm 10957, där en del är sydd av skinn och som tillhört Anna Klementsson, Borka. Här finns även grimma Vbm 10883, delvis överklätt med skinn och med uppgift om tidigare samling: Västerbottens lapska museiförening.

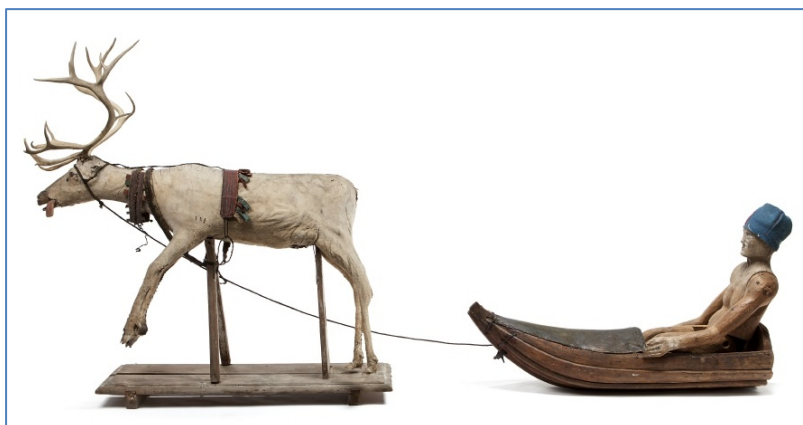
På Åjtte finns en ofullständig grimma, AJ:003501, en del av den är flätad av enbart sena.

I Västerbotten förekommer också bälten flätade av senor. På Västerbottens museum, Umeå, finns ett sådant skärp, Vbm 10956, med följande uppgifter: enkelt vardagsbälte för vinterkoltan av päls ("muodda"), som har tillhört Anna Klementsson, Dikanäs. På Västerbottens museum finns också ett rep av senor, Vbm 10962, tillverkat av Anna Isaksson, Grans sameby.

På Nordiska museet finns bälte NM.0070946, som har följande uppgifter: Bälte fr. Jokkmokks sn. Lule fgd. Lappland. Af rensenor. G[åva] af handelsresanden A. Hallberg i Stockholm. 12/9 1891. Bältet är av sydsamisk modell.

⁵⁷ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

Skinnloka, inventarienummer 20633 (27:201)



(På bilden th. ser det ut som att tömmen är fäst vid ackjans för. Men det är en synvilla. Tömmen går vid sidan om renen och ackjan och hålls i handen av dockan i ackjan. Dragremmen, som är det som fäster ackjan vid draglokan, saknas.) Foton: Jens Mohr, Livrustkammaren.

Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Dragrem för ackja.

Inventarienummer: 20633 (27:201)

Övriga nyckelord: halsband.

Kortbeskrivning: Dragrem för ackja.

Datering: 1694.

Accession: gåva, 1694.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: päls, skinn.

Dimensioner: Längd: 1540 mm, Bredd: band 60 mm, Vikt: 188 g.

Beskrivning: En bred rem stoppad med päls omklädd med brunt skinn. Remmen smalnar av i båda ändarna. I den ena änden är den genomskuren som en ögla.

Kan enligt Nordemann-Hedqvist och Manker i artikeln "En lapp, kiörandes en oppstoppad rehn" publicerad i Livrustkammarens Tidsskrift 1971-73, vara "dragloka".

Ao 1694 d. 20 Novembr. Iefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå fodrat mössa Iijgandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Loka, *gäsás*⁵⁸, av renpälsskinn. Den är långsmal till formen och dubbelvikt på längden. I lokans ena ände är två avslitna ändar och i andra änden har skinnet vikts till en ögla. Lokan är nött och har tappat allt hår.

Loka användes vid körning med ackja. Den lades över renens manke, framför renens bog. I lokans ändar, mellan renens framben, fästes dragremmen till ackjan.

Material: renpälsskinn. Under årens lopp har den tappat allt hår. Sydd med sentråd.

”*Gäsás* heter det”, säger Lisbeth Kielatis. ”Det här var före trälokornas tid. --- Man gjorde den av järvskinn också, bland annat.”⁵⁹ ”Och senare gjorde man även av nötläder också, om man fick tag i det”, tillägger Per-Ola Utsi.⁶⁰

Johan Rassa, (1921-2014) renskötare i Jåhkågasska sameby, har berättat att en loka av renskinn ska var tagen längs med renen. Tas den tvärs över, så går den lätt av. Man skulle ta skinn till lokan, tömmar, lasso m.m. under magen för att spara skinnet. ”De tog det bara från sarvarna och ändå var det mjukt”.⁶¹

Ändarna av en skinnloka brukar vara formade till fyllda kulor. ”Längst ned, i kulan, fylldes lokan med hö, men annars var den tom”, säger Johan Rassa.⁶² Lokan kunde även fyllas med renhår, enligt Lisbeth Kielatis: ”Sen var det vanligt att man gjorde som en liten boll här och den fyllde man med håret från skägget, *njaves*⁶³. Jag har också sett en som var fylld, inte bara de här bollarna utan hela lokan. Den var fylld med tyg. Men riktigt gammalt tillbaka så var den kanske inte fylld.”⁶⁴ ”Det har jag aldrig sett”, svarar Per-Ola Utsi. ”De gamla jag har sett har varit med dubbelvikt skinn.”⁶⁵

När man skulle köra så sattes lokan runt renens nacke, lades framför bogen på renen och drogs mellan benen. I lokans kulor, under magen, sattes dragremmen till ackjan fast. Dragremmen har en ögla som man stoppar kulorna i, som en låsanordning. ”När man satt fast den, då drog det fast och i andra ändan av *rájppe*⁶⁶, dragremmen, var det en knopp som man fäste *gierresa vuolen*, i ackjan,” berättade Johan Rassa. Han tillägger om *avudas*⁶⁷ (gjorden/ryggremmen): ”Egentligen behövde man inte *avudas*, men det var bra att ha. Om nu härken stannade och det var nerförsbacke så fanns det risk att härken klev över (dragremmen, författarens anmärkning). *Avudas* har ju den funktionen att den ska hålla dragremmen på plats, så att renen inte kliver ut.”⁶⁸

Om det med tenntråd och kläde utsmyckade ryggbandet sa Johan Rassa: ”Den här är ju till prydnad, när man skulle gifta sig, *gå galggá válldut*, då hade man sådan här. Men man hade ju inte sådär fina saker när man flyttade utan det var ju enklare saker, kanske bara en rem. Det här är ju skrytgrejer.”⁶⁹

⁵⁸ *Gäsás*, pl. *gässása* lokor av skinn (omkring renens hals; vid vilka dragremmen, som går mellan renens ben, är fästad). Jfr. *lähnga*. (Korhonen, Olavi. 2006. s. 92).

⁵⁹ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁶⁰ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁶¹ Johan Rassa Dokumentation på Åjtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

⁶² Johan Rassa Dokumentation på Åjtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

⁶³ *Njávve* v det långa håret, raggen under hanrenens och getens hals. (Korhonen, Olavi. 2006. s. 146).

⁶⁴ Lisbet Kielatis Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁶⁵ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 1 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁶⁶ *Rájppe rájpe* rep, dragrem (framåt från ackjan under renens buk). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 159).

⁶⁷ Samma som *avudis ss s* gjord som spännes över ryggen på en körren. . (Korhonen, Olavi 2006. s. 16).

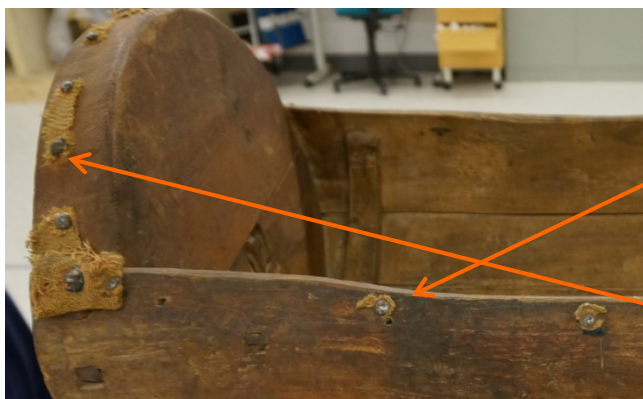
⁶⁸ Johan Rassa Dokumentation på Åjtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

⁶⁹ Johan Rassa Dokumentation på Åjtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

Ackja, inventarienummer 29573 (27:201)



Foto till vänster: Jens Mohr, Livrustkammaren.



Längs kanten av ackjan och på ovansidan av skinnen sitter lappar av rött och blått kläde fastsatta.

Längs ryggstödetets ovansida kan en hel remsa rött kläde ha suttit, men idag finns bara bitar kvar. Under spikhuvudena syns blå tygrester.



Borden är i fören omlindade med tjievtjas-suodna, hälsenan.

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Ackja

Inventarienummer: 29573 (27:201).

Kortbeskrivning: Ackja samhörande med renen 29572.

Ägare: Abraham Momma Reenstierna.

Givare: Gustaf Douglas.

Datering: 1600-tal.

Material: läder, skinn, stål, trä.

Dimensioner: Längd: 1660 mm, Bredd: 480 mm, Höjd: 493 mm.

Beskrivning: Ackja av trä uppbyggd som en båt. Klinkbyggd av nio plankor, rundade sidor och plan botten. Plankorna framåt avsmalnande och böjda uppåt, inåt. Plankorna sammanhållna av fem på insidan med tio träpluggar vardera fästade spant. På undersidan köl av kraftigare virke. I kölens främre del ett 35 x 10 mm avlångt hål med genomdraget läderband. Ovanför detta ytterligare två mindre runda hål. Genom dessa och upp till i översta plankan är två flätade rep fästade, det undre lindat med läderband. Oval akterstäv av två, ca 47 mm tjocka, trästycken. I kanten tio kullriga metallnitar med kvarsittande rester av gulaktigt tyg. Ackjan till hälften täckt av ett framtill, 830 mm långt, uppspannt skinn. Detta är fäst med snören dragna genom borrade hål längs kanten. Bakre delen är nitad mot en bågformad tvärså. Rester av hår på skinn. Längs kanten (relingen) sitter på ena sidan fjorton och på andra tretton nitar med kvarvarande rester av gulaktigt tyg.

"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och bllå fodrat mösssa liigandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass."

Hörandes till sameustrustning tillhörande Västerbottenhövdingen Douglas gåvoren till kungen. Lapprustningen överflyttades från Gripsholm 1927. Den skänktes till Livrustkammaren 1694 av landshövding Douglas.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Ackja av trä att spänna efter en ren. Ackjan har en båtformad för. Över fören är ett skinn spänt och pulkan har ett ryggstöd av trä. Ackjan har smyckats med tygbitar.

Ackja eller pulka, det finns flera benämningar på den pulka som dras av ren. Denna typ av ackja, med ett skinn spänt över fören, kallas körpulka eller åkackja, dvs. en ackja att sitta i och köra efter ren. Skinn i fören skyddar den som sitter i ackjan mot snö. På lulesamiska kallas åkackjan *bulkke*⁷⁰ eller *vuodjemgieris*⁷¹. Andra typer av ackjor är lastackjor, som är antingen saknar övertäckning eller har en fast övertäckning av trä.

Ackjan är byggd med köl, stäv, spant och bord, som en båt. Kölen, *mielgas*⁷², har en lång, uppåtgående form. En lång uppåtböj gör att ackjan flyter över snön, medan en tvär böj gör att pulkan plogar istället.⁷³ På var sida om kölen löper fyra bord, sidobräder, *lásstaga*⁷⁴. Borden, bordläggningen är det yttre skalet i en ackjas skrov. Borden är fastsatta mot med tråkilar mot fem spant, *viera*⁷⁵ och hålls därmed på plats. Spanten kan sägas vara ackjans "revbenen".

I mitten av ackjan är en böjd träribba fastsatt från ena sidan till den andra (mot borden inuti ackjan). Från denna träribbas mitt går en smal träribba mot fören av ackjan. Ovanpå denna

⁷⁰ *Bulkke* lk pulka, körsläde (av samisk modell). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 33). Vi kallar dem för *bulkke* och det var de förmögnare samerna som hade dem, säger Johan Rassa vid dokumentation på Åjtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

⁷¹ *Vuodjemgieris -gierris-* körpulka. (Korhonen, Olavi. 2006. s. 233).

⁷² *Mielgas mielggas-* köl (i båt), bottenträet (=kölen) i samisk släde. (Korhonen, Olavi. 2006. s. 134).

⁷³ Ryd, Yngve. 2002. s. 3.

⁷⁴ *Lássta lásstaga-* sidobord (i ackja). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 118).

⁷⁵ *Vierra vierä* spant (i släde av samisk modell). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 230).

ställning är skinnet spänt och fastspikat mot ackjans kant. Skinnet är sälskinn, som skyddar bra mot väta.

I fören är köl och spant omlindade med senan från bakbenet *tjievttjas-suodna*⁷⁶, hälsenan, som man inte kan spinna. ”Tvinnad, det var ju snyggt gjort!” utbrister Lisbeth Kielatis. ”Den är enormt grov och stark. Och den går inte att spinna någon vanligt sytråd av, utan den användes till fören på ackjan. Och till andra öglor förstås.”⁷⁷ Senan kring fören är i sin tur omvirad med en tvinnad skinnrem, som har sena i kärnan. Skinnet och senan är bestruket med tjära eller något liknande skyddsmedel. ”Senare pulkorna har metallbeslag här, kopparbeslag eller mässingbeslag, som håller ihop brädorna, påpekar Per-Ola Utsi.⁷⁸

Baktill har ackjan ett akterträ, som fungerar som ryggstöd. Mitt över akterträet går en vågrät spricka. På akterträets baksida är en papperslapp fastspikad med fyra spikar. På papperslappen är skrivet nummer 49 och någonting mer, men det går inte att läsa.

Ovanpå akterträets överkant finns rester av rött kypertvävt ulltyg, troligen kläde. Sannolikt har de varit en *hel* tygremsa som suttit hela vägen längs överkanten. Det röda tyget är fastspikat mot träet och närmast under spikhuvudena syns rester av blått ulltyg.

Längs kanten av ackjan, på utsidan, är också små tygbitar fastspikade. Det är ett sätt att dekorera som är vanligt på sydsamiska vaggor. Då är det ofta är det dubbla skikt av tyglappar i två färger. När vi tittade närmare på Livrustkammarens ackja såg vi att det var just så: dubbla skikt av rött och blått tyg under spikhuvudena, överst rött och under blått. Även på ovansidan av sälskinnet längs kanten mot öppningen är dubbla skikt av röda och blå tyglappar.

Ackjan saknar järnbeslag på utsidan av akterträet. Det är annars vanligt på en del håll. Svein Lund, slöjdlärare i Kautokeino har kommit fram till att nordsamiska ackjor har i allmänhet järnbeslag på aktern, för att hålla ihop ryggplattan som består av flera trädelar. Sydsamiska ackjors akter är gjord av en enda träbit och har inte järnbeslag, för här fanns tillräckligt stora träd att göra aktern av. Lulesamiska ackjor kan ha vilket som.⁷⁹

Johan Rassa har vid en dokumentation på Ájtte berättat: ”*Vuodjem-gieressin*, på åkackjan, hade ingen *sälge*⁸⁰, sidomed. ... Den gjorde man utav tjurved så att den inte skulle nötas och att det gick lätt. I *vuodjem-gieris* hade man bara *en* med. När man har tre är det mot nötning och så går ackjan inte vingligt.”⁸¹

Material: björk, , tjurgran eller tjurtall, tall, sälskinn, sena; fragment av kypertvävt rött kläde och blått kläde eller vadmal.

Spant, *viera*, av björk. Aktern av tall. Kölen av tjurgran eller tjurtall, det är den alltid, säger Per-Ola Utsi.⁸²

Dekor: ackjan är prydd med bitar av rött och blått ulltyg, kläde eller ev. vadmal, längs sidorna av ackjan och på sälskinnet. På ovankanten av ackjans ryggstöd finns bitar av rött kypertvävt

⁷⁶ *tjievttjas tjiektjas*- bakben, bakfot. Se även: *gadsasuodna n* hälsena, senan i renens bakfot (kan inte användas till sentråd). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 209 och 60). *Tjeuhtjas-anjes* endera av de två sträcksenorna i bakbenet hos renen och liknande djur (Grundström, Harald 1946-1954. Band 3 s 1150).

⁷⁷ Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 8 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁷⁸ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 8 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁷⁹ Svein Lund, slöjdlärare i Kautokeino, har berättat av för Sunna Kuoljok i samband med att han besökte Ájtte 2008-08-19. Läs mer i hans bok: Lund, Svein, 2009. *Jernarbeid i samisk tradisjon: Ruovde bargu sámi árbevierus*. Karasjok.

⁸⁰ *Sälge sälge* sparmed, sidomed (på ackja). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 202).

⁸¹ Johan Rassa. Dokumentation på Ájtte 2002-05-14 – ljudinspelning.

⁸² Per-Ola Utsi Ljudinspelning 8 Livrustkammaren 2017-05-10.

ulltyg, kläde eller ev. vadmal, som ursprungligen verkar ha utgjort en hel remsa över hela ryggstödet överkant.

Ackjan saknar ristade mönster i träet, som annars har varit ett vanligt sätt att dekorera. ”Det var väldigt vanligt på de här åkackjorna, som skulle vara väldigt fina. Det var väldigt fina mönster på kanterna. Speciellt i Jokkmokk har jag sett väldigt fina mönster”, säger Per-Ola Utsi.⁸³

Ursprung: Västerbotten, menar både Lisbeth Kielatis och Per-Ola Utsi, med tanke på klädesdetaljerna, men också formen på ackjan.⁸⁴

Högupplösta foton:

Högupplösta fotografier finns här:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=66100&viewType=detailView>

Högupplösta fotografier finns här:

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=livrustkammaren+ackja&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=ef4x5wuijed00m92413nja9d2>

Övrigt

Tillverkning av pulka/ackja

Anta Pavasson Pirak (1873-1951), Sirges sameby, har för Harald Grundström beskrivit Jokkmokkssamernas liv i boken ”En nomad och hans liv”. Där berättar han om tillverkningen av en släde:

”Tillverkningen av en släde kräver mycket arbete. Den måste ju göras av många olika stycken. Först måste man hugga en köl. Denna har en böjning uppåt i främre ändan och skall vara av björk, som själv är så växt. Sedan måste man böja slädspanten, fem eller sex stycken. Spanten i fören skall vara trång och så vidgas de så småningom mot bakre ändan. De tre spanten längst bak skola vara lika breda, omkring tre kvarter. Dessa böjda spant skall man hänga upp i grytstången ovanför elden, så att de torka fort. De torka redan på två nätter.

Under det de torka, hugger man sidbräderna av björk. Dessa skola vara fyra på vardera sidan om kölen. Denna göres färdig, en inhuggning göres i fören och på ömse sidor om denna inhuggning en urholkning för sidbräderna. Urholkningen i fören göres djup, så att sidbrädernas främre ändar rymmas i den. Vidare skall man ha ett av senor tvinnat och flätat, starkt snöre. Så skall man göra ett hål i slädens för, binda det starka snöret över den djupa urholkningen och surra fast genom hålet, så att bandet blir starkt. Ty på båda sidorna skall det hålla fast sidbrädernas ändar inne i urholkningen. Och så skola de inre kanterna av kölen sneddast av utåt.

Därpå fästas spanten säkert fast vid och de vidare bakåt. Så äro nu spanten fastsatta och likna revben. Det understa sidbrädet är nu täljt, spetsat i främre ändan och instucket i urholkningen. Sidbrädets nedre kant är sneddast nästan som ena sidan av en egg och fogas så till kölen. Detta sidbrädes fog skall passas ihop med kölens fog. När man så fått fogarna att riktigt passa ihop, skall man binda fast sidbrädet vid kölen och spanten och fästa det med tränitlar.

⁸³ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 8 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁸⁴ Ljudinspelning 8 Livrustkammaren 2017-05-10.

I varje spant nitas sidobräderna fast, nitens huvud sitter på inre sidan, på yttre sidan skäres den av jäms med sidobrädet, nitens ända klyves, och en kil slås in i den, så att den sitter väl fast. På andra sidan gör man på samma sätt. Alla sidobrädernas främre ändrar skola passa ihop och stickas in i den djupa urholkningen. På detta sätt passas allt ihop och nitas fast. Endast i det översta sidobrädet göres ingen fog i övre kanten.

En släde kan också vara utan backstycke, blott översta sidobrädernas bakre ändrar bindas ihop så att de inte kunna fara åtskils. Men en släde med bakstycke är bättre, därför att sakerna inte falla ut.

Bakstycket utgöres av en tjock, platt träbit, som bakifrån nitas ordentligt fast i sidobrädernas och kölen ändrar. Bimedarna äro huggna ur hård talltjur och nitas fast under släden på ömse sidor om kölen. Främre ändan av en bimed har en liten böjning, och mot bakre ändan kan den vara omkring fyra finger tjock och fyra finger bred. Även denna nitas väl fast vid kölen, vid nedersta sidobrädet och vid bakstycket.

I kölens brätte gör man så ett hål för dragknappen eller dragremmen. Hål för öglorna göras i kanten av de översta sidobräderna på båda sidor, sex, sju öglehål på vardera kanten. Längden av en raidsläde kan vara två och en halv eller närmare tre alnar. I övre kanten av bakstycket skall vara ett hål. I detta bindes ett band, vars ändrar knyts ihop, och som kallas backstyckeögla. Den bakre härkens töm skall stickas in genom den.”⁸⁵

⁸⁵ *En nomad och hans liv*.1937. s. 142.

Uppstoppad ren, inventarienummer 29572



Foto t höger: Jens Mohr, Livrustkammaren.



Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Uppstoppad ren.

Inventarienummer: 29572.

Kortbeskrivning: Uppstoppad ren samhörande med Akja 29573. Snidad same i trä och samedräkt.

Accession: gåva, 1694.

Ägare: Karl XI av Sverige.

Givare: Gustaf Douglas.

Datering: 1694-11-20.

Material: tenntråd, kläde, rensenor, skinn

Dimensioner: Höjd: bak ca 1100 mm, Höjd: inkl podie 1350 mm, Längd: 1900 mm, Längd: 1700 mm.

Beskrivning: Renen är en representationsgåva till Karl XI från Landshövdingen i Västerbotten, Gustaf Douglas 1694. Till renen hör en akja och till den en trädocka föreställande en samisk man i naturlig storlek samt en samedräkt med alla tillbehör. I accessionsanteckningarna beskriven enligt följande:

"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blåa fodrat mössa liigandes uthi een akia kiörandes för sikh een Reenn, medh sijtt tygh på sikh och een kläcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass."

Renskinnet är monterat på en stomme av trä. Skinnen är ömtåligt och i dåligt skick. Pälsen är till stor del bortnött. Skinnen är krympt, vilket lett till sprickbildning och deformation på vissa ställen. Genom sprickor samt i sömmar syns att renen är uppstoppad med halm och träspån mellan stomme och skinn, troligtvis för att ge mer realistiska former till renen.

Hornen är avlägsnade från kroppen. Horn och huvud visar spår av flera tidigare monteringar. I hornen har borrats hål och i trästommen sitter flera uppsättningar spik som tidigare hållit hornen på plats. Vid hornfästet saknas en stor flisa trä på huvudets högra sida. Rester av hornen sitter kvar under spikar.

Ögonen och tunga är snidade i trä och bemålade. Tungan hänger ut på renens vänstra sida. Kring mulen saknas hud, men rester finns bevarade under spikskallar. Öronen är deformerade och på vänster sida saknas en del av örat. Klövarna finns bevarade samtliga fyra ben, men en del har lossnat och bevaras i låda med hornen. Renen är hopsydd längs ryggen och benens nedre del. Samtliga sömmar är spruckna.

Renens öron är deformerade och visar skador. Dessa skador kan vara rester av en märkning.

Konstruktionen vilar på en träplatta bestående av två breda plankor med profilkant sammansatta med underliggande tvärsålar. Bakom renens framben sitter ett kryss av träpåkar och framför bakbenen en plankor med hål för dragremmen. Tillsammans förankrar dessa renen till bottenplattan. Den bakre plankan är fäst med ett vinkelbeslag i järn under renens buk. Det främre krysset är förstärkt med en textilklädd metalltråd.

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Ren i naturlig storlek, gjord av trä med renhud utanpå. En lös hornkrona hör till renen.

”Det har troligast varit en vit, ljus ren för klövarna är ljusa”, säger Per-Ola Utsi.⁸⁶ På huden framme på benens syns rester av vitt hår, vilket styrker det hela.

”Det går inte att se något öronmärke för öronen är så hoptorkade. Kanske kan ett öra ha en *skarja*⁸⁷, säger Per-Ola Utsi vidare.

Hornen har nog valts ut för att vara ståtliga, för de hör inte ihop med en dragren, som ju är en kastrerad rentjur. ”Jag ser på hornen. Det är inte från *svájliga*⁸⁸, det är inte kastrerad ren. Det är ju sarvhorn⁸⁹ det här, med rosenkransen intakt och hård kärna. Om det är horn från en kastrerad, då är det bara luft”, säger Per-Ola Utsi. ”Genom att man har rubbat hormonerna på en ren, så bildar den inte samma horn, den gör inte samma horn, som en sarv som har hormonerna kvar. Då har den en årscykel som är annorlunda. För när du kastrerar har du rubbat allt på renen. ... Om man ska ha en tamren som är ledbar och kan köra pulka då måste den var kastrerad. För körrenen och lastrenen ska fungera året runt och det gör inte en sarv som brunstar. ... Det är nästan omöjligt att hantera en sådan.”⁹⁰

Högupplösta foton:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=66099&viewType=detailView>

Högupplösta fotografier finns här:

<https://commons.wikimedia.org/w/index.php?search=livrustkammaren+ren&title=Special:Search&profile=default&fulltext=1&searchToken=5ek4dlhh4tc5p94r900gyzdbx>

⁸⁶ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 7 Livrustkammaren 2017-05-10.

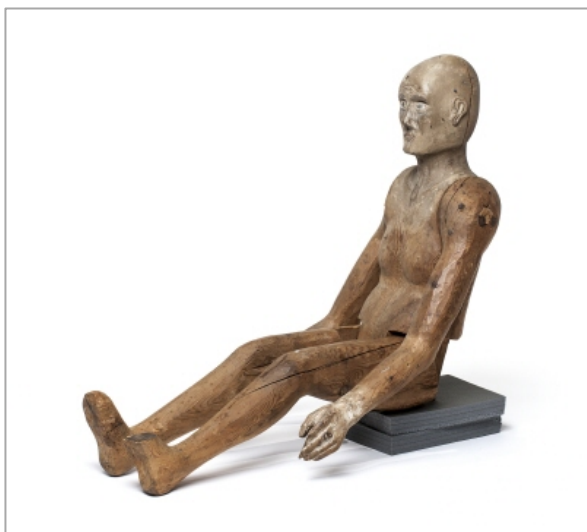
⁸⁷ *Skárjja rj sax* (vanligen brukas i pl. *skárja* om en sax); öronmärke(en saxliknande inskärning i renens öronspets) (Korhonen, Olavi. 2006. s. 185).

⁸⁸ *Svájlek sváljeg*. – renoxe (kastrad hanren, som man inte tämjt till körren). (Korhonen, Olavi. 2006. s. 200). *Spáillit spáillih-* (otämjd) kastrerad hanren (Svonni, Mikael. 2013. s. 193).

⁸⁹ Ordet sarv kommer från det samiska ordet för rentjur *sarvvis sarvá-*. (Svonni, Mikael. 2013. s. 180.)

⁹⁰ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 7 Livrustkammaren 2017-05-10.

Trädocka, inventarienummer 29574



Foton: Jens Mohr, Livrustkammaren.

Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Trädocka/mannekäng.

Inventarienummer: 29574 (27:201).

Kortbeskrivning: Trädocka med målat ansikte, i snidat trä föreställande same.

Accession: gåva, 1694.

Avbildning av Abraham Momma Reenstierna.

Givare: Gustaf Douglas.

Datering: 1600-tal.

Material: furu.

Teknik: snideri.

Dimensioner: Längd: 580 mm. Bredd: 500 mm. Höjd: 1530 mm.

Beskrivning: Trädocka av snidad furu i naturlig storlek. Av fem delar. Torso med huvud, snidad med hals, ögon, öron, näsa och veckad panna. Huvudet och halsen målade i grågul ton. Bruna ögonbryn, ögon i vitt, svart och rött med röd mun. Nertill i sidorna utsågat för benen. Armar, l 850 mm, böjda med händer och fingrar. Fästade vid axeln med stor plugg och spik. På händerna rester av gråvit bemålning eller kreddering. Snidade ben lätt böjda. Upptill ursågat och ett borrarat hål, diam 30 mm, för att fästas mot torson.

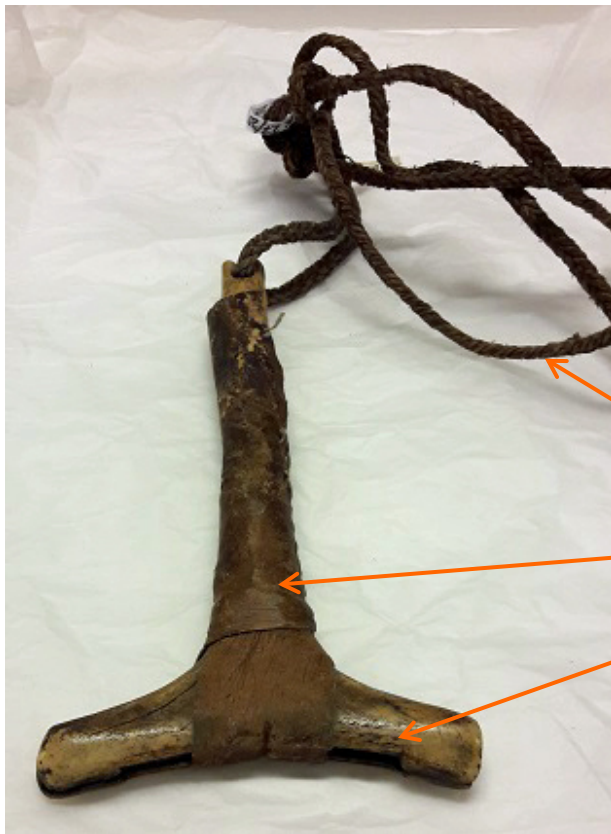
Ao 1694 d. 20 Novembr. Iefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå fodrat mössa lijjandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een kläcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Nårlandh Grefwe Duklass

Högupplöst foto:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=66100&viewType=detailView>

Hammare, inventarienummer 20634 (27:201)



Ihålig i hammarens överände.

Fyrfläta av sentråd, platt.

Renskinn.

Gravyr; uddstick.

Uppgifter i Livruskammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Trumpinne.

Inventarienummer: 20634 (27:201).

Kortbeskrivning: Trumpinne i rem.

Accession: gåva, 1694.

Datering: 1600-tal.

Givare: Gustaf Douglas.

Material: rensenor, skinn, renhorn

Dimensioner: Längd: 175 mm, Bredd: 102 mm, Vikt: 87 gg.

Beskrivning: Trumpinne av renhorn i form av en dubbelhammare. Skaftet är klätt med brunt läder, i änden genomborrad och försett med ett starkt flätat snöre av rensenor..

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Hammare av renhorn, med en skinnremsa av barkgarvat renskinn runt handtaget och hammar-delen. Längs handtaget är skinnet ihopsytt. En rem, flätad av sentråd, är fastsatt igenom ett hål i änden av handtaget.

Hammaren har en gravyr, en liten bård; uddstick, som nästan har nöts bort under årens lopp. Här är också en inskuren skåra.⁹¹

Material: sentråd, barkgarvat renskinn, horn.

⁹¹ Ljudinspelning 12 Livrustkammaren 2017-05-10.

Remmen, som sitter i hammaren är en platt fyrfläta av sentråd. Det syns inga spår efter någon tofs.⁹²

Dekor: hornet graverat längst fram med uddstick. Gravyren är nött och färgen delvis försvunnen.

En liten bård, uddbård, tunna bård-stick, säger Per-Ola Utsi.⁹³

Ursprung: trumman och hammaren på Livrustkammaren ingick i gåvan till kungen från landshövdingen av Västerbotten. De levererades till "rustkammaren" den 20 november 1694 tillsammans med de övriga föremålen.

Trumman, som hammaren hör ihop med, är nr 8 i Ernst Mankers bok *Die Lappische Zaubertrommel I*, från 1938. I boken beskriver han trumman och skriver att enligt inventarielistan från 1696 ska det finnas en trumma *med* hammare, för i inventarielistorna från 1728 och 1748 finns omnämnt "lapptrumma och dess Primra". Men någon hammare ser Manker inte. Han skriver: "nu finns i alla fall ingen hammare i samlingen" (*min översättning från tyska*).⁹⁴ När han i Livrustkammarens tidskrift 1971 beskriver hela gåvan har hammaren dykt upp. Manker skriver då: "När jag i början av trettioalet inventerade trumbeståndet, kunde den nämnda trumpinnen inte återfinnas. Senare har den kommit fram. ... Den är skuren ur renhorn och har helt typenligt formen av en dubbelhammare. Skaftet är läderklätt samt i änden genomborrat och försett med ett fint och starkt flätat snöre av senor."⁹⁵

⁹² Lisbeth Kielatis Ljudinspelning 12 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁹³ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 12 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁹⁴ Manker, Ernst 1938: s. 494.

⁹⁵ Nodermann-Hedqvist, Maj och Manker, Ernst 1971. s. 210.

Trumma, inventarienummer 33396 (27:201)



Foton: Carl Zarmén, Livrustkammaren.



På baksidan, undersidan, av trumman är en skinnrem fastknuten från ena långsidan till den andra. I den sitter skinnremmar, omvirade med otvinnad tennråd, och korta mässingkedjor.

Uppgifter i Livrustkammarens katalog:

Nyckelord /Titel: Trumma, Lappland.

Inventarienummer: 33396 (27:201).

Kortbeskrivning: Trumma till sameustrustning.

Accession: 1927.

Givare: Gustaf Douglas.

Datering: 1600-tal.

Dimensioner: Höjd: 490 mm, Bredd: 280 mm, Djup: 60 mm, Vikt: 627 g.

Beskrivning: Oval trumma, så kallad ramtrumma, med ställning av trä och längsriktat handtag på undersidan. I ett tvärband på mitten och i ramkantens övre del fragment efter hängen. Utvändigt klädd med pergamentsartat renskinn, fäst med remmar i ställningen. På skinnen målade figurer och symboler i brunt. Till trumman hör trumpinne 20634.

"Ao 1694 d. 20 Novembr. lefverass uthi Rust Cammarn en lapp medh een lapmudh och blå fodrat mössa lijjandes uthi een akia kiörandes föör sigh een Reenn, medh sijtt tygh på sigh och een klåcka under Hallsen, detta ähr förährat af Landz Härren ifrån Närlandh Grefwe Duklass"

PROJEKTETS DOKUMENTATION

Beskrivning: Trumman är en ramtrumma, alltså tillverkad av en träribba som svepts till en oval och med ett skinn spänt över ramen. På baksidan sitter ett handtag, som satts fast upp till och ned till i ramen, dvs. i kortsidorna. I nedkanten har handtaget lossnat från ramen. På ramens utsida är parallella linjer ristade med ristmått.

Trumskinnen är trasigt och sprucket. Skinnen har spruckit så två större revor har bildats. På skinnen är figurer målade. Figurerna är mest synliga längs kanten. Skinnen är mer nött på mitten, kanske där man har hamrat mest där och gjort figurerna svåra att se.

Skinnet är råskinn, dvs. renskinnet är avhårat men inte garvat. Skinnets kant är omlindad med sentråd och fastsydd vid svepet med sentråd genom hål i svepet. Tråden går längs svepets insida och man har stuckit ut den i varje hål, sytt ett stygn genom skinnet och sedan dragit tråden in genom hålet igen. På så sätt följer tråden svepets insida.

Trummans ram är ihopnitad på ena långsidan. ”Den är hopsatt med tenn-nit, säger Per-Ola Utsi. Troligast är det tenn för det är så svart. Man har borrat hål och sen har man nitat så man har fått fäste där på utsidan.”⁹⁶

På baksidan, undersidan, av trumman är en skinnrem fastknuten från ena långsidan till den andra och runt handtaget. I den är flera skinnremmar fastsatta. En av dessa delar sig i tre ändar; allt omvirat med tenntråd. I en av dessa tre ändar finns en grön klädestofs, i den andra är ett metallhänge (gulmetall, koppar?), i den tredje änden saknas avslutning. Klädestofsen är uppklippt i ”flärpar”. Ytterligare en skinnrem, som delar sig i tre ändar, hänger här. En av ändarna har gått av, men de två andra är omvirade med tenn. Inga tofsar eller hängen finns kvar. I ytterligare en skinnrem hänger en kort mässingkedja. Skinnremmarna är av vitgarvat skinn, ser det ut som.

I kanten på svepet sitter också några skinnremmar. En är omlindad med otvinnad tenntråd. I en annan, tvinnad barkgarvad, skinnrem sitter korta mässingkedjor.

Samiska trummor är konstruktionsmässigt av två typer, ramtrummor och skåltrummor. Ramtrummans kropp består av en träribba som böjs som ett svep och vars ändar nitats eller sytts ihop. Skåltrumman har en kropp urholkad ur en vril, en knölförmig utväxt på ett träd. Skinnet till en samisk trumma är gjort av avhårad och skrapad renhud, men ogarvad. När den ska monteras på skålen fuktas den. I torrt tillstånd är en ogarvad hud hård.

De flesta ramtrummor är sydsamiska. Det finns 42 sydsamiska trummor bevarade och alla dessa, utom en, är ramtrummor, dessutom finns en centralsamisk trumma och två trummor från Kemi lappmark som är ramtrummor. Den andra typen av samisktrumma är skåltumman, som tillverkas av en vril.⁹⁷

Material: trä, rågarvat renskinn, barkgarvat renskinn, vitgarvat renskinn, tenntråd, sentråd, mässing.

Ramen är av björk, enligt Per-Ola Utsi. ”Svepet gjorde man nästan alltid av björk. Med furu var det mycket kåda och sådant där om man skulle blött det. Och björken är väldigt böjbar när den är genomblöt. Man klöv den och så fick den ligga någon vecka i vatten och så böjde man den. ... Handtaget är av gran eller tall.”⁹⁸

Enligt Ernst Manker är denna trummas ram av furu, medan handtaget är av gran.⁹⁹

Dekor: ristningar längs svepets kant, gjort med ett ristmått.

Ursprung: trumman kom till Livrustkammaren år 1694 tillsammans med renekipaget.

Trumman är nummer 8 i Ernst Mankers bok *Die Lappische Zaubertrommel I*, från 1938. Redan då är trumskinnet sprucket, vilket framgår av fotografier. Trummans ursprung är okänt, men Manker anser det som troligt att den kommer från Lycksele lappmark och att den är av

⁹⁶ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 6 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁹⁷ Kjellström, Rolf och Rydving. Håkan. 1988. s. 11.

⁹⁸ Per-Ola Utsi Ljudinspelning 6 Livrustkammaren 2017-05-10.

⁹⁹ Manker, Ernst 1938: s.492.

sydsamiskt modell, ”Åsele-typ”. Manker beskriver noggrant och detaljerat trumman i sin bok.¹⁰⁰

Högupplösta foton:

Livrustkammaren fotografier i föremålskatalogen på webben. Klicka på rubriken ”Relaterade bilder”:

<http://emuseumplus.lsh.se/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=collection&objectId=70043&viewType=detailView>

Teckning av trumskinet finns här:

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:S%C3%A1mi_mythology_shaman_drum_Samisk_mytologi_schamantrumma_015.png

¹⁰⁰ Manker, Ernst 1938: s. 489-494.

Avslutningsord

De samiska föremålen på Skokloster slott och Livrustkammaren är minst 300 år gamla. Att vi med säkerhet vet att de är tillverkade senast 1694 respektive 1720 ger dem en särställning bland samiska föremål i musei-Sverige och gör dem till absoluta klenoder i det samiska samhället och till viktiga källor för det samiska hantverkets historia.

Föremålen blir med sina säkra uppgifter om senaste tillverkningsstid också viktiga som jämförelsematerial vid studier av andra samiska föremål på museer och gör det möjligt att för dessa mer säkert kunna fastställa en sannolik tillverkningsstid oberoende av när de inkommit till museerna.

Trots att de inte längre är vardagsföremål finns ändå kunskap om dessa flera hundra år gamla föremål bland dagens samiska slöjdare, som utifrån föremålens form och dekoration kan knyta dem till tillverkningsområden och samisk tradition. Föremålstyperna var alltså bekanta för slöjdxperterna Lisbeth Kielatis och Per-Ola Utsi. Det floristiska tennträdsbroderiet på bältesväskan på Skokloster var dock mer ovanligt. Själva modellen på väskan är en modell som är välbekant och används idag, då med ett mer strängt geometrisk tennträdsbroderi. Floristiska tennträdsbroderier finns dock på äldre samiska föremål på museer och omtalas också i skriftliga källor¹.

De flesta av de samiska föremålen på Skokloster slott och Livrustkammaren är av hög kvalitet. Utifrån ornamentik och form kan de knytas till centralsamiskt och sydsamiskt område². Föremålen är tillverkade av duktiga hantverkare, som troligen var specialister inom sina områden, och har ett högt konstnärligt utförande i dekor, tillskärning och val av material.

Att få komma dessa föremål nära och kunna studera dem har varit väldigt givande och känslösamt för oss. Att veta att de är 300 år och de samiska kulturhistoriska museiföremålen med äldsta säkra dateringen i Sverige, förutom de samiska trummorna, var lätt svindlande. ”Det är nästan så att jag blir tårögd av det här”, sa Lisbeth Kielatis vid ett tillfälle.

En erfarenhet efter denna dokumentation är att man behöver få tillfälle att kunna göra återbesök efter att man har kommit hem och hunnit titta på materialet och fotografierna och lyssnat på ljudinspelningar. Det uppstår nya frågor, som man vill kunna bekräfta eller bestrida, eller man inser att man saknar fotografier av detaljer, som kunde vara användbara för att kunna tolka föremålet bättre.

Frågor vi ställde oss

Vid studiet av dessa föremål uppstod frågor och funderingar om de kontaktytor som fanns på 1600- och 1700-talen mellan samer och övrig befolkning. Hur såg dessa egentligen ut? Att dessa hantverkare var skickliga det ser vi på föremålen, så de har antagligen varit specialiserade på tillverkning av dessa föremål. Det är inom en högre ståndsmiljö som dessa

¹ Som exempel påsar/pungar på museer i Sverige, Nationalmuseet i Köpenhamn, Danmark och Universitetsmuseet i Bergen, Norge samt renseldon på Kulturen i Lund och de runda näveraskar som finns på Nordiska museet, Länsmuseum Västernorrland och British Museum. Tennträdsbroderier med blommor och renar omtalas t.ex. av: Schefferus, Johannes. 1956. s 291 ff (Boken är en översättning av originalet *Laponia*, som ursprungligen utgavs på latin 1673).

² Centralsamiskt område omfattar Pite lappmark (de nuvarande kommunerna Arjeplog, Arvidsjaur och Malå) och Lule lappmark (Jokkmokks och Gällivare kommuner). Sydsamiskt område omfattar Åsele lappmark, Härjedalen och Jämtland. (J:son Lette, Runo. 1968. s.16.) Åsele lappmark, före 1695 Ångermannanna lappmark, omfattar nuvarande Vilhelmina, Åsele och Dorotea kommuner samt de angränsande norra delarna av Junsele, Anundsjö och Björna i Ångermanland. Källa: *Norrländsk uppslagsbok. Bd 4.* 1996. s. 374-375.

föremål har anskaffats och det bör därmed ha funnits en avsalumarknad för exklusivt samiskt hantverk vid den tiden.

Det hade också varit intressant att titta närmare på de äldsta samiska föremålen på andra museer och se om det finns gemensamma beröringsytor. Finns det föremål på museer över Sverige eller i Europa som kan komma från samma tillverkare? I denna rapport ges exempel på en kagge på Norrbottens museum, som, av gravyren och formen i övrigt att döma, kan vara tillverkad av samma hantverkare som gjort den kagge som finns på Skokloster.

Föremålsdatabaser på internet

Med internet har information om museiföremål idag blivit lättillgängligare och samiska föremål på museer går att söka efter i de databaser för museiföremål som finns på internet. Där finns gemensamma webbplatser, som omfattar flera svenska museer, men även enskilda museers databaser³. I dessa museidatabaser kan man få information om det samiska föremålsbeståndet på många av museerna.

Tyvärr är det så att, även om det finns information på internet åtkomlig för alla, så blir den ofta i praktiken ändå inte lätt tillgänglig, eftersom många tycker att det är svårt att söka fram önskat resultat i databaserna. Föremålet kanske är registrerat med felaktigt sakord, kopplat till fel region eller person- eller platsnamn kan vara felstavade, om de alls finns angivna.

I bästa fall åtföljs den skriftliga informationen av bra och högupplösta fotografier, som gör att föremålen kan studeras i detalj. Just eftersom information i samband med samiska föremål ofta är rudimentär och ibland felaktig eller saknas, så blir fotografier väldigt viktiga. Utifrån ett fotografi är det möjligt att känna igen ett samiskt föremål och även bestämma geografiskt ursprung och eller få ut annan information som placerar föremålet i sitt sammanhang.

Vid vårt besök hade föremålen på Livrustkammaren nyligen fotograferats för en forskare och högupplösta fotografier fanns i webb-katalogen. När det gällde föremålen på Skokloster, så saknades fotografier i webb-katalogen.

Samiska museiföremål – samiskt kulturarv

Majoriteten av de samiska museiföremålen på museer och institutioner finns utanför Sápmi. Ett faktum som gör dem svårtillgängliga för de flesta samer. Till det kommer att kunskapen om var samiska föremål finns är liten bland samerna själva. Få känner till var föremålen eller samlingarna finns, eller till och med *att* de finns. Och när man känner till dem så innebär det en tidskrävande och ofta kostsam resa för att kunna se dem. Det är inte heller alltid enkelt att se dem även på plats. Det är också vid få museer som de samiska föremålen är utställda.

De äldre samiska museiföremålen i Sverige är framförallt insamlade under 1800- eller 1900-talet. En del av föremålen har uppgifter om härkomst, om tillverkare eller tillverkningstid, men i allmänhet saknas sådana uppgifter. Det finns föremål som troligen har en äldre tillverkningstid än tiden för insamlandet, men det är en uppgift som endast kan uppskattas och därmed är osäker. Många föremål har kommit till museerna från samlare eller antikhandlare, som i sin tur kan ha köpt eller bytt till sig föremålen från andra samlare och efter vägen har eventuella uppgifter om föremålens ursprung gått förlorat. Detsamma gäller många gånger för de samiska föremål som skänkts eller sålts av privatpersoner i museets geografiska närhet. Till föremålet kan vara knutet endast en geografisk beteckning som "Lappland" eller "lapsk", benämningar som användes till mitten av 1900-talet.

³ I skrivande stund är gemensamma sökplatser för svenska museer: <https://digitalmuseum.se/> och <http://www.kringla.nu>. Museerna egna föremålsdatabaser brukar man kunna hitta via museets egen hemsida.

På museerna är kunskapen om de samiska föremålen och om samisk kultur är i allmänhet låg, eller saknas helt, och föremålen har i låg grad intresserat forskare. De gånger föremålen har studerats har det framförallt varit av samer vid korta besök i museernas magasin. Det är där det största intresset funnits och finns. Det är också där som kunskapen om föremålen och kompetensen att tolka föremålen framförallt funnits och finns. För museerna har därför besök av samer ofta inneburit att information vid dessa tillfällen tillförts föremålen. Information som kan inkludera geografiskt ursprung, material, tillverkningsmetod, dekorers betydelse samt användning, seder och bruk med anknytning till föremålet. Ibland har föremål kunnat knytas till en särskild familj eller släkt och för de efterlevande kan det bli en känslomässig upplevelse att få komma dem nära.

Den information som samiska besökare lämnar om föremålen är alltså det sätt som vanligtvis tillrättalägger felaktig information eller utökar informationen. Under de snart 20 år som jag har haft möjlighet att besöka svenska museer för att studera samiska museiföremål, har jag sett att museer tagit tillvara på dessa tillfällen och fört in informationen i sina kataloger, med uppgifter om vem som lämnat informationen. Samtidigt har jag sett att många föremål endast har studerats vid enstaka tillfällen, om alls.

Att de flesta museer med samiska föremål ligger geografiskt långt borta från Sápmi innebär att kunskap inte knyts till föremålen och att föremålen inte kommer till användning på det sätt som skulle ske om de fanns i Sápmi, nära de flesta samer. Det är viktigt att kännedomen om de äldre samiska föremålen på museer sprids och att föremålen lättare görs tillgängliga. Det skulle ge den samiska allmänheten och samiska slöjdare, konsthantverkare, designers och konstnärer möjlighet att återfinna en form- och mönsterskatt och i förlängningen både erhålla och tillföra kunskap om det egna kulturarvet.

Det framgår inte minst i det nyligen avslutade konst- och forskningsprojektet ”*Máttaráhku ládjogahpir – A Foremother’s Horn Hat*”. I projektet ville forskaren och arkeologen Eeva-Kristiina Harlin och konstnären Outi Pieski, genom att utgå från ládjogahpir, den nordsamiska kvinnomössan, belysa kulturföremåls betydelse och värde för samerna, individuellt eller personligen och socialt eller kollektivt. Till att börja med besökte de museer som hade ládjogahpir i sin samling och studerade arkivmaterial och forskning om kosmologi och samisk religion. Ládjogahpir (på svenska: hornmössa) användes av nordsamiska på kvinnor fram till mitten av 1800-talet. Den kyrkliga väckelsen laestadianismen fördömde mössan och det berättas att en präst förbjöd användningen av den, eftersom djävulen bodde i hornet. Som en följd upphörde användningen av mössan. Idag finns 60 hornmössor bevarade i museisamlingar i Norden och i Europa.⁴

Genom projektet lyfter Harlin och Pieski frågor om konsekvenser av kolonialismen och kvinnans roll i det samiska samhället. Projektet har resulterat en utställning, under 2019, och boken ”*Ládjogahpir - Ládjogahpir - máttaráhkuid gábagahpir*”, som utkom i april 2020.⁵ Eeva-Kristiina Harlin och konstnären Outi Pieski sade i samband med utställningsöppningen: ”Som samiska forskare har påpekat kan duodji⁶ kallas ett meddelande som är öppet för dem som talar språket. Kulturföremål kan faktiskt ha en helande inverkan, och de kan också hjälpa oss att minnas värden. Föremål har andlig betydelse, symbolik och speciella relationer med tidigare generationer. För samer är återförandet av kulturhistoriska föremål extremt viktigt. I vårt arbete bjöd vi in samiska kvinnor till workshops, i syfte att hitta nya sätt att göra och använda ládjogahpir. Detta arbetssätt kan definieras som craftivism, en aktivism som

⁴ Harlin, Eeva-Kristiina och Pieski Outi. 2020. s. 22.

⁵ Harlin, Eeva-Kristiina och Pieski Outi. 2020. Ládjogahpir : máttaráhkuid gábagahpir. Davvi Girji, Kárášjohka, Norge.

⁶ Duodji (nordsamiska) betyder på svenska ”samisk hantverk”.

använder konst och hantverk som ett medium samtidigt som deltagarna stärks. Som ett resultat har användning av ladjogahpir återupptagits och den har återskapats som en positiv symbol för dagens samiska motstånd.”⁷ (*författarens översättning till svenska*)

Frågan om ursprungsfolks kulturarv, återföring av och rätten till det egna kulturarvet har debatterats i flera decennier. Kulturarv som har flyttats utom räckhåll för ett ursprungsfolk ger inte ursprungsfolket möjlighet att hantera, tolka och presentera sitt kulturarv ur egen synvinkel. Symboliskt är återföring av föremål extremt viktigt för ett ursprungsfolks kulturella identitet. Återföring kan ses som en process för dialog och utbyte av kunskap och erfarenhet mellan parterna eller innebära att den fysiska placeringen för ett föremål förändras. Det senare är det mest fullständiga resultatet ur samisk synvinkel. Under Åjttes 30-åriga historia har frågan om förvaltningen av samiska museiföremål varit en del av denna debatt.⁸

Samiska museer finns idag i Sverige, Norge och Finland. Tillkomsten av dem kan ses som ett uttryck för det samiska samhällets vilja att ta ansvar för sitt eget kulturarv. När föremål förvaltas av ett samiskt museum innebär det att de förvaltas i en samisk kontext, med närhet till de som har den kulturella kompetensen och som kan uttolka materialet.

Under 2006 och 2007 genomförde Åjtte projektet ”Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage” tillsammans med Siida samemuseum i Finland och Várjjat Sámi Musea/ Varanger Samiske Museum i Norge. I projektet kartlade vi samiska föremålssamlingar i skandinaviska museer i syfte att lyfta fram frågan om förvaltningen av det samiska kulturarvet och förbättra tillgängligheten av det samiska kulturarvet för samerna själva. I samband med projektet hölls ett seminarium på Siida Samemuseum där experter och museimyndigheter från olika länder diskuterade det samiska kulturarvets betydelse för den samiska kulturen och museerna samt framtiden för förvaltandet av de samiska föremålssamlingarna och övrigt kulturarv. Särskilt viktiga föredrag hölls av intendent Lena Palmqvist vid Nordiska museet och intendent Leif Pareli vid Folkemuseet, då de framförde att deras museer var beredda att öppna diskussionen om återbördande av föremål till samemuseerna.⁹

I Sverige har därefter inte något hänt i frågan. I Norge och Finland har nationalmuseer under de senaste åren beslutat om att återföra samiska föremål till samiska museer. I Norge undertecknade Sametinget, Norsk Folkemuseum, Kulturhistorisk museum vid universitetet i Oslo den 19 juni 2019 ett återföringsavtal för samiska museiföremål. Överenskommelsen om återföring hade under 7 år arbetats fram i samarbetsprojektet ”Båsteede”. Avtalet innebär att

⁷ <http://www.mynewsdesk.com/no/pressreleases/utstillingsaapning-rematriation-of-a-ladjogahpir-return-to-mattarahkka-2918146>

⁸ Se till exempel:

”Vem äger Kulturarvet?”: anföranden vid konferens om återföringsfrågor vid Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6-8 juni 2000. Duoddaris 20. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 2002.

”Samiskt kulturarv i samlingar - Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål.” Arkeologisk rapport 2005:1 Gunilla Edbom. Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 2005.

<https://www.sametinget.se/1930>

Utimit : past heritage - future partnerships : discussions on repatriation in the 21st century. 2008.

https://www.iwgia.org/images/publications/0028_Utimit_heritage.pdf

⁹ ”Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage. Rapport från ett interreg-projekt om en databas för samiska föremål på museer i Norden”. Sunna Kuoljok, Åjtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 2007. Concerns the Swedish part of the project. <http://www.ajtte.com/wp-content/uploads/2009/05/slutrapport-sverige-utan-bilagor2.pdf>

”Recalling Ancestral voices : rapport från projektsseminarium 3-5 oktober 2007 vid Siida samemuseum, Enare, Finland”. Harlin, Eeva-Kristiina. Siida, Inari 2007. <http://www.ajtte.com/wp-content/uploads/2009/05/recalling-seminarierapport-slutversion.pdf>

”Recalling Ancestral voices – projektets Interreg IIIA slutrapport”. Harlin, Eeva-Kristiina. Siida, Inari 2008. <http://www.samimuseum.fi/heritage/svensk/Loppuraportti/Slutrapport.pdf>

ungefär hälften av samlingen vid Norsk Folkmuseum, ca 2 000 föremål, skall överföras till de sex museer som ligger under Sametingets förvaltning. Samlingen, på cirka 4 300 föremål, har sedan 1951 ägts av Norsk Folkmuseum och Kulturhistorisk museum.¹⁰

I Finland undertecknade den 5 april 2017 Siida, det samiska museet i Finland, och Finlands nationalmuseum en avsiktsförklaring som innebär att 2 100 samiska föremål ska återföras från Nationalmuseet till Siida. Samlingen har insamlats under nästan tvåhundra år och innehåller de äldsta samiska föremål som finns i Finland. Återföringen kommer att äga rum så snart magasin för förvaring har färdigställts vid Siida, troligen år 2021.¹¹

Vid Ájttets invigning 1989 deponerade Etnografiska museet i Stockholm hela sin samiska samling på Ájtte. Att dessa föremål sedan dess har funnits på Ájtte har varit ovärderligt och föremålen har kommit till stor användning i utställningar och inte minst studerats intensivt av slöjdstuderande. Placeringen på Ájtte har gjort att informationen om föremålen och deras ursprung kunnat uppdateras och utökas och har gett enskilda samer möjlighet att återfinna föremål tillverkade och brukade av tidigare generationen.

Att museisamlingar används är viktigt och värdefullt. Det gäller inte minst de unika samiska föremål på Skokloster slott och Livrustkammaren, som denna rapport handlar om. Det gäller även för övriga samiska föremål i museisamlingar. Samtidigt som det finns ett definitivt värde i att museerna har bevarat föremålen, är frågan ”hur kommer de idag till bruk på bästa sätt och för vem?” Inom räckhåll för det samiska samhället tillförs samiska samlingar ett mervärde. Det gör det möjligt för det samiska samhället att minnas, tillföra, återuppväcka och återta traditioner och kunskaper. Ett ökat samiskt inflytande och medverkan i förvaltningen av samiska föremålssamlingar gör det möjligt för samerna själva att använda och uttolka dem och att föra kunskapen vidare till nya generationer.

¹⁰ <https://norskfolkemuseum.no/baastede>

¹¹ Uppgifter från Eeva-Kristiina Harlin 2020-06-08.

LITTERATUR

- Drake, Sigrid. (1918) 1979. *Västerbottenslapparna under förra hälften av 1800-talet*. Facsimileutgåva; Umeå.
- Edbom, Gunilla. 2005. *Samiskt kulturarv i samlingar* : rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål. Arkeologisk rapport 2005:1 Åjtte. Jokkmokk.
- En nomad och hans liv.1937*/Anta Pirak ; upptecknat och översatt av H. Grundström ; med förord av K.B. Wiklund. Uppsala.
- Franzén, Anne Marie och Nockert Margareta. 2012. *Prydnadssömmar under medeltiden*. Stockholm.
- Hallencreutz, Lindin och Rydving. 1983. *Andreas Wilks : samepolitiker och salvationist*. Acta Bothniensia occidentalis 7. Umeå.
- Harlin, Eeva-Kristiina och Pieski Outi. 2020. *Ládjogahpir : máttaráhkuid gábagahpir*. Davvi Girji, Kárásjohka, Norge.
- Kjellström, Rolf och Rydving. Håkan. 1988. *Den samiska trumman*. Stockholm
- Kuoljok, Sunna. 2007: *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage*. Rapport från ett interreg-projekt om en databas för samiska föremål på museer i Norden. Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum /Åjtte Duottar- ja Sámemusea. Jokkmokk.
- J:son Lette, Runo. 1968. *Mönsterbok i samisk slöjd*. 1968. Luleå.
- Lund, Svein. 2009. *Jernarbeid i samisk tradisjon: Ruovdebargu sámi árbevierus*. Karasjok.
- Manker, Ernst. 1938. *Die lappische Zaubertrommel I. Die Trommel als Denkmal materieller Kultur*. (Acta Lapponica I). Stockholm.
- Mönsterbok för samisk hemslöjd i Västerbottens län*. (1920) 1991. Två förläggare, Umeå.
- Nodermann-Hedqvist, Maj och Manker, Ernst. 1971. "En lapp, kiörandes en oppstoppad rehn. Kommentar till en kunglig representationsgåva". I Livrustkammaren 12:7-8.
- Pettersson, Olof Petter. 1979. *Kristoffer Sjulssons minnen. Om Vapstenlapparna i början af 1800-talet*. (Acta Lapponica 20). Red. av Louise Bäckman och Rolf Kjellström. Stockholm.
- Rheen, Samuel. (1897) 1983. *En kortt relation om lapparnes lefwerne och sedher, wijdskiepellsser, sampt i många stycken grofwe wildfarellsser*. I Berättelser om samerna i 1600-talets Sverige. Faksimileutgåva av de s.k. prästrelationerna m.m. först publicerade av K. B. Wiklund 1897-1909. Umeå.
- Ryd, Yngve. 2002. *Ackjor (pulkor)*. Föremålsrapport 1. Åjtte Svenskt Fjäll- och Samemuseum. Jokkmokk.
- Schefferus, Johannes. 1956. *Lappland*. Översättning från latinet av Henrik Sundin ; granskad och bearb. av John Granlund,... Utgiven av Ernst Manker. (Acta Lapponica 8). Uppsala.
- Serning, Inga. 1956. *Lapska offerplatsfynd från järnålder och medeltid i de svenska lappmarkerna*. Acta Lapponica 11. Stockholm.
- Sundqvist Jögge. 2016. *Slöjda i trä*. Stockholm.
- Swedjemark, Susanne. 2010. *Irene Dorra om samiskt skinnhantverk i Härjedalen*. I Traditionell skinngarvning. CBM:s skriftserie 35. redaktör Håkan Tunón. Uppsala.
- Ågren, Katarina. 1980. *Om tillverkning av platt tennråd*. I Västerbotten 1980. Umeå.

Ordböcker

Barruk, Henrik. 2019. *Báhkuogirjje: ubmejesámien–dáruon, dáruon–ubmejesámien/ Ordbok: umesamisk–svensk, svensk–umesamisk*. Umeå

Bergsland Knut & Mattsson Magga Lajla. 1993. *Áarjelsaemien-daaroen baakoegærja*. Sydsamisk - norsk ordbok. Indre Billefjord.

Grundström, Harald 1946-1954: *Lulelapsk ordbok, 4 vol.* Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. C. Lapskt språk och lapsk kultur.

Korhonen, Olavi. 2006. *Báhkogirjje : julevsámes dárruj, dáros julevsábmáj / Ordbok: lulesamisk svensk, svensk lulesamisk*. Boden, Jokkmokk.

Svonni, Mikael. 2013. *Davvisámegiela-ruotagiela, ruotagiela-davvisámegiela sátnegirji / Nordsamisk-svensk, svensk-nordsamisk ordbok*. Karasjok.